

BÖLGESEL KALKINMA DERGİSİ

Bilgiden Tecrübeye, Tecrübeden Bilgiye

KALKINMA AJANSLARI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

MAYIS 2023 | CİLT 1 | SAYI 2
ISSN: 2980-0544 | e-ISSN: 2980-0595

Sunuş

Prof. Dr. İlhan Tekeli ile Bölge Planlama Üzerine
(Bölüm 2: Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı)

İmalat Sanayinde Dijitalleşme Eğilimleri: TR32 Düzey 2 Bölgesi Örneği

Kent Portallarının Karşılaştırılması: Ankara ve Viyana Kentleri

Akıllı Uzmanlaşma Yoluyla Bölgesel Kalkınmada Üniversitelerin Rolü

Türkiye'de Kırsal Alan Tanımının Serüveni

Türkiye'de Sosyal Girişimciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşma Önerileri

BÖLGESEL KALKINMA DERGİSİ

Bilgiden Tecrübeye, Tecrübeden Bilgiye

KALKINMA AJANSLARI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

MAYIS 2023 | CİLT 1 | SAYI 2
ISSN: 2980-0544 | e-ISSN: 2980-0595

Sunuş

Prof. Dr. İlhan Tekeli ile Bölge Planlama Üzerine
(Bölüm 2: Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı)

İmalat Sanayinde Dijitalleşme Eğilimleri: TR32 Düzey 2 Bölgesi Örneği

Kent Portallarının Karşılaştırılması: Ankara ve Viyana Kentleri

Akıllı Uzmanlaşma Yoluyla Bölgesel Kalkınmada Üniversitelerin Rolü

Türkiye'de Kırsal Alan Tanımının Serüveni

Türkiye'de Sosyal Girişimciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşma Önerileri

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğünün Yayınıdır

ISSN: 2980-0544 / e-ISSN: 2980-0595

Yıl: 2023 Sayı:2

Yayın Türü

Yaygın Süreli / Türkçe-İngilizce

Sahibi

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
KALKINMA AJANSLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

adına

Genel Müdür

Barış YENİÇERİ

Editör

Dr. Deniz AKKAHVE

Editör Yardımcıları

Merve ALTUNDERE

Hasan Teyfik ŞENLİ

Tansel KARAGÖZ

Mervenur TÜRKES

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Zeyneb ERSAYIN

Yönetim Yeri

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
KALKINMA AJANSLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Adres: Mustafa Kemal Mahallesi Dumlupınar Bulvarı
(Eskişehir Yolu 7. Km) 2151. Cadde No: 154 Çankaya
06510 ANKARA

Tel: 0 312 201 66 53-54

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/>
bolgeselkalkinma@sanayi.gov.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bolgeselkalkinmadergisi>

Tasarım/Baskı

Elma Teknik Basım Matbaacılık Ltd. Şti.

İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1516/1 Sk. No: 35

Yenimahalle 06378 ANKARA

Tel: 0.312. 229 92 65- Fax: 0.312. 231 67 06

elma@elmateknikbasim.com.tr

Kapak Tasarım

OZC Grup İnternet Teknolojileri Ltd. Şti.

Baskı Tarihi

27.05.2023

Dergi üç ayda bir olmak üzere yılda dört kez yayımlanır.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Dr. Deniz AKKAHVE

Zeyneb ERSAYIN

Mustafa IŞIK

Ahmet ŞİMŞEK

Mustafa Caner MEYDAN

Dr. Leyla Bilen KAZANCIK

Prof. Dr. Muhammed Zeki DURAK

Dr. Burhan AKYILMAZ

Dr. Hasan MARAL

Dr. Mehmet YAVUZ

Dr. Abdulvahap YOĞUNLU

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Sinan TÜRKYILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Burak BEYHAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Can Umut ÇİNER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ALTUNBAŞ (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine Yetişkul ŞENBİL (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (University of Lincoln)

Prof. Dr. İ.Hakkı GENÇ (BAE American University of Sharjah)

Prof. Dr. Kemal Mert ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin ŞENBİL (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat ŞEKER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Neşe KUMRAL (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihan Özdemir SÖNMEZ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra GÜNEY (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ (Marmara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ	121
PROF. DR. İLHAN TEKELİ İLE BÖLGE PLANLAMA ÜZERİNE	125
<i>Bölüm 2: Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı</i>	
<i>ON REGIONAL PLANNING WITH PROF. ILHAN TEKELI</i>	
<i>Part 2: The Nascent Republic and the Spatiality of Radical Modernity</i>	
Dr. Deniz AKKAHVE	
İMALAT SANAYİNDE DİJİTALLEŞME EĞİLİMLERİ:	140
TR32 DÜZEY 2 BÖLGESİ ÖRNEĞİ	
<i>DIGITALIZATION TRENDS IN THE MANUFACTURING SECTOR:</i>	
<i>CASE OF TR32 NUTS II REGION</i>	
Dr. Barış KIYAK	
KENT PORTALLARININ KARŞILAŞTIRILMASI:	155
ANKARA VE VİYANA KENTLERİ	
<i>COMPARISON OF CITY PORTAL SYSTEMS:</i>	
<i>ANKARA AND VIENNA CITIES</i>	
Deniz YARDIM, Prof. Dr. Özge YALÇINER ERÇOŞKUN	
AKILLI UZMANLAŞMA YOLUYLA	171
BÖLGESEL KALKINMADA ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ	
<i>THE ROLE OF UNIVERSITIES IN REGIONAL</i>	
<i>DEVELOPMENT THROUGH SMART SPECIALIZATION</i>	
Dr. Ahmet Samet TEKOĞLU	
TÜRKİYE'DE KIRSAL ALAN TANIMININ SERÜVENİ	193
<i>THE ADVENTURE OF THE RURAL AREA DEFINITION IN TÜRKİYE</i>	
Burak YARDIMCI	
TÜRKİYE'DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ	214
VE KURUMSALLAŞMA ÖNERİLERİ	
<i>THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP</i>	
<i>AND PROPOSALS ON INSTITUTIONALIZATION IN TÜRKİYE</i>	
Hüzeyme Gül EFEOĞLU	

SUNUŞ

Bölgesel Kalkınma Dergisinin ikinci sayısı ile karşınızdayız.

Dergimizin ikinci sayısının hazırlık süreci; çok acı hatıralarla dolu, iki büyük ve yıkıcı depremin etkisi altındaydı. Ülkemizi sarsan felaket, Dergimize katkı sunan yazarları ve ekibimizi derinden etkiledi.

6 Şubat 2023'te gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerden 11 il ve ülke nüfusunun yüzde 16,4'ü etkilendi. Deprem, etkilenen bölgeler bakımından yıkıcı bir şok etkisi oluşturdu; 50 binden fazla insanımız hayatını kaybetti, sosyal ve ekonomik yapı ile tarihi merkezler büyük zarar gördü.

Türkiye bulunduğu konum ve coğrafi özellikleri gereği, başta depremler olmak üzere pek çok doğal afet riskiyle karşı karşıyadır. Türkiye'de afet anlatısının 1509 yılında meydana gelen büyük İstanbul depremi ile başlatıldığı ve günümüze kadar pek çok felaketin literatüre çeşitli yönleriyle dahil edildiği görülür. Ortak kanaat, bu afetlerin toplum üzerinde derin ve uzun vadeli sonuçları olduğu; etkilerini yönetmek ve azaltabilmek için ise kapsamlı politikaların oluşturulması gerektiğidir. Şu durumda, bu kadar şiddetli bir afetten sonra bir bölge toparlanmak, eski haline dönebilmek ve daha da güçlenebilmek için ne yapabilir?

Depremden etkilenen alanlar için etkili bir politika tasarımı, bölgenin potansiyelini gerçekleştirmek için bir yeniden düşünme sürecini ve yeni bir vizyon ortaya koymayı gerektirir. Bugünün ve daha da önemlisi gelecek nesillerin yaşam kalitesini artırmayı hedefleyecek bir yeniden düşünme sürecinde; bölgenin sahip olduğu avantajlar, onu eşsiz kılan özellikler ve kısıtların göz önünde bulundurulması gerekir.

Bu bakımdan depremden etkilenen bölgeler; afetlere dayanıklılık, çevre, kültürel miras, yaşam kalitesinin artırılması, yenilik ve yönetişimin esas alındığı entegre bölgesel politika tasarımı gerçekleştirmek için bir prototip teşkil edebilecektir. Yeniden düşünme sürecinde özellikle kısa vadeli kararların uzun vadeli seçenekleri kısıtlamaması önceliğini göz önünde bulundurmak gerekir. Depremin şok edici etkisiyle alınması öngörülen kısa vadeli yeniden yapılandırma kararları, uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma vizyonuna katkı sağlayacak şekilde kurgulanmalıdır. Bu bakımdan kısa vadeli yeniden yapılanma ve toparlanma çabalarının, uzun vadeli ve tutarlı bir bölgesel kalkınma stratejisine entegre edilmesi önemlidir.

Bölgesel ve kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren tüm aktörlerin, pratikte çabalarını bu anlayışla gerçekleştirdiğini görmekle birlikte, bu anlayışa ve afet sonrası iyileştirme amaçlı müdahalelere kuramsal derinlik kazandırabilmek amacıyla Dergimizin gelecekte, sözü edilen nitelikte politika ve uygulama araçlarına odaklanan, öneri ve modeller geliştiren araştırmalar ile huzurlarınıza çıkabileceğini ümit ediyoruz.

Bölgesel Kalkınma Dergisi'nin ikinci sayısında, başlangıcı ilk sayımızda olduğu gibi Prof. Dr. İlhan TEKELİ söyleşiyle yapıyoruz. Sayın TEKELİ, söyleşi dizisinin ikincisinde, bu defa Cumhuriyet'in devrim niteliğindeki kararları ile bu kararların mekana yansıyan sonuçları ve temel dönüşüm stratejilerini ele alıyor. "Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı" anlatısında, ilk sayımızda yer alan Osmanlı'nın utangaç modernitesinin ardından Cumhuriyet'in köktenci modernitesi değerlendiriliyor.

Üretim alanlarında pek çok değişikliğe neden olan dijital dönüşüm sürecinde planlama ve strateji yapmanın önemini vurgulayan "İmalat Sanayinde Dijitalleşme Eğilimleri: TR32 Düzey 2 Bölgesi Örneği" isimli araştırmada, TR32 Düzey 2 Bölgesinde çeşitli sektörlerde dijitalleşme düzeyleri ele alınmış olup karar alıcılara dijitalleşme ve rekabetçilik alanında rehberlik sağlanması hedeflenmiştir.

"Kent Portallarının Karşılaştırılması: Ankara ve Viyana Kentleri" isimli çalışmada, Viyana ve Ankara Açık Veri Kent Portalları incelenmiş, kent haritalarındaki açık veri setleri belirlenmiş ve Viyana Kent Haritası'ndan yararlanılarak Ankara Kent Haritası'nın işleyişinin iyileştirilmesine ilişkin değerlendirmeler ile Ankara Açık Veri Kent Portal sisteminin sürdürülebilirliği bakımından çözüm önerileri geliştirilmiştir.

"Akıllı Uzmanlaşma Yoluyla Bölgesel Kalkınmada Üniversitelerin Rolü" isimli araştırmada, akıllı uzmanlaşmanın bölgesel kalkınma ilişkisi ve yükseköğretimle olan bağı değerlendirilmiştir. Türkiye'de akıllı uzmanlaşmaya ilişkin akademik çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı göz önünde bulundurularak, doğru uygulamaların bölgesel kalkınmayı nasıl etkileyebileceği yükseköğretim alanına yansımalarıyla birlikte ele alınmıştır.

"Türkiye'de Kırsal Alan Tanımının Serüveni" isimli araştırmada, Türkiye'nin kıra yönelik politika yaklaşımında temel alınan kırsal alan tanım(lar)ı ele alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'de kırsal alan tanımları kronolojik olarak ve çeşitli politika tercihleri ile yasal düzenlemelerden doğan tartışmalara değinilerek değerlendirilmiş, hesaplama yöntemi ve ele alışıya yönelik öneriler sunulmuştur.

"Türkiye'de Sosyal Girişimciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşma Önerileri" isimli araştırmada; sosyal girişimciliğin kavramsal çerçevesi, ulusal ve uluslararası iyi uygulama örnekleri, dünyadaki sosyal girişimcilik politikaları değerlendirilerek Türkiye'de sosyal girişimciliğin desteklenmesine yönelik politika önerileri sunulmaktadır.

Bütün okurlarımıza iyi okumalar, üçüncü sayımızda görüşmek üzere...

Barış YENİÇERİ
Kalkınma Ajansları Genel Müdürü

PREFACE

We present the second issue of the Journal of Regional Development.

The preparation process for the second issue of our journal was marked by the impact of two significant and devastating earthquakes, and full of painful memories. The catastrophe that shook our country deeply affected the authors contributing to the Journal and our team.

On February 6, 2023, 2 earthquakes centred in Kahramanmaraş occurred, affecting 11 provinces and 16.4% of Türkiye's population. The disaster caused a devastating shock effect in the earthquake-affected regions, resulting in the loss of over 50,000 lives, and the disruption of historical centres and, social and economic fabric.

Given its geographical features and location, Türkiye is prone to natural disasters, primarily earthquakes. The narrative of disasters in Turkey can be traced back to the Istanbul earthquake of 1509, and since then, various aspects of disasters have been extensively explored in the literature. It is widely acknowledged that these calamities have profound and enduring consequences on society, and comprehensive policies need to be developed to manage and mitigate their impacts. For now, the question arises: What can a region do to recover, regain its former state, and even strengthen itself in the aftermath of a severe calamity?

Effective policy design for earthquake-affected areas requires a process of rethinking and a new vision to realize the region's potential. In this process, which aims to enhance the quality of life for both the present and future generations, it is necessary to reconsider the region's advantages, characteristics, as well as the constraints.

In this context, earthquake-affected regions affected by earthquakes can serve as prototypes for the implementation integrated regional policies that prioritize resilience to disasters, environment, cultural heritage, enhanced quality of life, innovation, and governance. When rethinking the process, it is crucial to ensure that short-term decisions do not limit long-term options. The short-term recovery decisions made immediately after the disaster should be envisioned in a manner that contributes to long-term sustainable development goals. Hence, it is essential to integrate short-term restoration and recovery efforts into a comprehensive and cohesive regional development strategy.

In the field of regional and rural development, it is evident that all actors involved are implementing their efforts in line with this perspective. However, in order to enhance the theoretical depth of this perspective and the interventions aimed at post-disaster recovery, this Journal anticipates presenting studies in the future that focus on policy and implementation tools of a similar nature. Such researches will develop recommendations and models that address the aforementioned aspects. By doing so, we aim to contribute to the advancement of the theoretical framework and effectiveness of post-disaster recovery efforts.

In the second issue of the Journal of Regional Development, we present an interview, following the format of our inaugural issue, featuring Professor İlhan TEKELİ. In this subsequent part of the interview series, Professor TEKELİ examines the transformative impact of the Republic's revolutionary decisions on spatial dynamics and explores the underlying strategies for fundamental change. This second part of interview series, entitled "The Nascent Republic and the Spatiality of Radical Modernity," evaluates the "radical modernity of the Republic", contrasting it with the "Ottoman Empire's timid modernity" explored in our previous issue.

The study, titled "Digitalization Trends in the Manufacturing Sector: Case of TR32 NUTS II Region," emphasizes the significance of planning during the digital transformation process, which has promoted substantial transformations in production fields. By exploring the degrees of digitalization across different sectors within the TR32 NUTS II Region, the research aims to offer valuable insights to decision-makers concerning digitalization and competitiveness.

In the study titled "Comparison of City Portal Systems: Ankara and Vienna Cities," an examination is conducted on the Open Data City Portals of Vienna and Ankara. The study aims to identify open data sets within the city maps and provides proposals on enhancing the functionality of Ankara City Map by drawing insights from the Vienna City Map. Additionally, the research provides recommendations for improving the sustainability of the Ankara Open Data City Portal system.

The research study titled "The Role of Universities in Regional Development Through Smart Specialization," aims to explore the relationship between smart specialization and regional development, with a specific emphasis on its association with higher education. Acknowledging the lack of comprehensive academic research on smart specialization in Türkiye, this study delves into the potential influence of practices on regional development and examines the implications for the higher education domain.

The research study titled "The Adventure of the Rural Area Definition in Türkiye" explores the conceptualization of rural areas within Türkiye. This study critically evaluates the chronological development of rural area definitions, considering diverse policy preferences and legal regulations that have entailed significant debates. Moreover, the study offers insightful recommendations aimed at addressing the challenges associated with defining rural areas in Türkiye.

The research study, titled "The Development of Social Entrepreneurship and Proposals on Institutionalization in Türkiye," delves into the conceptual framework of social entrepreneurship. Through the evaluation of both national and international best practices and a comprehensive assessment of social entrepreneurship policies on a global scale, this study provides policy recommendations with the aim of promoting the growth of social entrepreneurship in Türkiye.

We extend sincerest regards to our esteemed readers and eagerly anticipate the third encounter.

Bariş YENİÇERİ

Director General
DG of Development Agencies

PROF. DR. İLHAN TEKELİ ile **BÖLGE PLANLAMA ÜZERİNE**

Bölüm 2: Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı

ON REGIONAL PLANNING WITH PROF. İLHAN TEKELİ

Part 2: The Nascent Republic and the Spatiality of Radical Modernity

Dr. Deniz AKKAHVE
Bölgesel Kalkınma Dergisi Editörü

Öz

Bölgesel Kalkınma Dergisi, Bilim Söyleşileri köşesinde alanında yazına önemli katkı sunmuş kıdemli bilim insanlarının, bölgesel kalkınma konusuna ışık tutacak değerlendirmelerini okuyucuyla buluşturmayı hedefliyor. Dergi, ikinci sayısında şehir ve bölge planlama başta olmak üzere Türk bilim dünyasına önemli katkılar sunan Prof. Dr. İlhan Tekeli'yi okuyucuyla buluşturmaya devam ediyor. Söyleşi dizisinin ikinci bölümünde Sayın Tekeli, Cumhuriyet'in devrim niteliğindeki iki kararının ardından sonuçları mekana yansıyan temel dönüşüm stratejilerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla birlikte bir ulus devlet yaratmak öyküsü içine oturarak yine yerelin dönüşümü üzerinden geliştirdiği kurguda ele alıyor. Bu defa ulus devlet olma iradesini ve bu kararlılığın arkasındaki temel felsefe ve stratejik yaklaşımı mercek altına alıyor ve mekansal yansımalarını tartışıyor. Bu kapsamda Ankara'nın başkent yapılması kararının değerlendirilmesi ve sonuçlarının irdelenmesiyle başlayan tartışma, demir yolu şemasının Ankara merkezli bir ağa dönüştürülme programı, devlet eliyle kurulan büyük sanayi kuruluşlarının demir yolu üzerindeki yerleşmelerde yer seçimi kararları ve modernleşmeyi ülke mekanında yaygınlaştıracak odaklar oluşturulması çalışmalarının değerlendirilmesiyle son buluyor. Cumhuriyet'in 1923-1950 dönemini kapsayan bu değerlendirmenin arka planında, sözü edilen uygulamaların bölgesel planlamaya yansımalarının izleri sürülmektedir.

Giriş

Bölgesel Kalkınma Dergisi, *Bilim Söyleşileri* köşesinde okuyucuyu Prof. Dr. İlhan Tekeli ile buluşturmaya devam ediyor. Söyleşinin, Derginin birinci sayısında yayımlanan ilk bölümünde, Sayın Tekeli'nin tarihsel coğrafya anlatımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun mekansal tarihi incelenmişti. Osmanlı mekansal yapısı, 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin birikim süreciyle ve özellikle 17. yüzyıl Avrupa'sındaki toplumsal ve bilişsel dönüşümün arka planında ele alınmıştı. Tanzimat ile birlikte yönetim felsefesindeki değişim tartışılmış; Osmanlı'da yerellik anlayışı ve modernleşmenin planlama çalışmalarına yansması, Sayın Tekeli'nin kavramsallaştırmasıyla "Osmanlı'nın utangaç modernitesi" olarak değerlendirilmişti.

İkinci bölümde, 19. yüzyılın tanımlamasıyla "Avrupa'nın Hasta Adamı" Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınmış yıkıntılar üzerine bir ulus devlet yaratma öyküsü içinde, Cumhuriyet'in önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye yönelik stratejik kararları ele alınıyor. Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketinin çokkatmanlı yapısı, Sayın Tekeli'nin adlandırdığı haliyle "Cumhuriyet'in köktenci modernitesi" iki düzeyde tartışılıyor: Ön planda 1923-1950 döneminde, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber uygulamaya koyulan stratejik kararların mekana yansması ve bölgesel kalkınmaya etkisi ele alınırken arka planda ise bölgelerarası gelişmişlik farklarına karşı Cumhuriyet'in politikaları ve bölgesel planlama yaklaşımı değerlendiriliyor.

Söyleşinin okuyucuya aktarılmasında ilk bölümde olduğu gibi Sayın Tekeli'nin olguları ve mekanları birbirine bağlayan, tarihi süreçler içinde öyküleştiren ve çarpıcı tespitler içeren akıcı anlatımının bozulmamasına özellikle özen gösterilmiştir. Anlatılanlar, Cumhuriyet'in; ulusal kalkınmacı yaklaşımla yeni bir ulus devlet kurma mücadelesinin; nitelikli kent yaşamı kurma ve sosyal, ekonomik, siyasal boyutlarıyla çağdaşlaşma serüveninin çetin ancak bir o kadar heyecan ve umut verici aşamaları ile inanılmaz başarısını ortaya koymaktadır.

Başkent Ankara kararının, iç pazarın bütünleşmesi ve aynı zamanda ülke içindeki gelişmenin dengeli dağılımı açısından Anadolu'nun kaderini değiştiren tarihi bir kırılma noktası olduğu görülmektedir. İzmir gibi uluslararası ticarete eklenen liman kentleri ile hinterlandında yer alan artı değer ürettiği az sayıdaki merkezi bağlayan ve birbirinden kopuk "ağaç tipi demir yolu sistemi" yerine; üretim alanlarının omurgasını oluşturan ve Anadolu yerleşimlerini birbirine bağlayan, Ankara merkezli entegre bir ulaşım ağı kurma ve iç piyasanın bütünleşmesini sağlama çabası oldukça stratejik bir yaklaşımdır. Bunun sadece teknik bir ulaşım altyapısı kararı olmayıp aynı zamanda siyasal, ekonomik ve sosyal bir programın sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Söyleşide, ulusalcı ve antiemperyalist yaklaşım ve tam bağımsızlık hedefiyle ele alınan modernleşme hareketinin çok katmanlı yapısı çözümlenmektedir. Nitekim askeri, yönetsel ve planlamacı unsurlarıyla başkent kararı; ülke mekanında ağ şeklinde birbirine bağlanmış üretim odakları, kalifiye iş gücü, oluşturulan kentsel yaşam biçimiyle karakterize mülkiyet hakkına sahip yurttaş motifleriyle bütüncül bir stratejik karardır. Diğer taraftan, Cumhuriyet'in 1927'den başlamak üzere 1930'lu yıllardan itibaren siyasal kararlarını bir plan ve program çalışmasıyla temellendirme pratiği içine girmiş olduğu görülmekte; özgün şehircilik deneyimi ve sanayileşme sürecinin aşamaları izlenmektedir.

1. Prof. Dr. İlhan Tekeli ile Bölge Planlama Üzerine (Bölüm 2: Genç Cumhuriyet ve Köktenci Modernitenin Mekansallığı)

- Sayın Hocam, *Bölgesel Kalkınma Dergisi* adına bizi tekrar kabul ettiğiniz ve vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederim. Dergimiz adına sizinle yeniden bir arada olmaktan duyduğum memnuniyeti belirterek başlamak istiyorum. Söyleşimizin ilk bölümünde ilginç ve farklı bir Osmanlı mekansal tarihi anlatmıştınız. Ankara'nın başkent yapılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile o bölümü tamamlamıştık.

- İzninizle ikinci bölümde sizin aktarımınızla “Cumhuriyet’in köktenci modernitesini” mercek altına alalım istiyorum. Cumhuriyet’in dört önemli stratejik dönüştürücü karar verdiğini belirtmiştiniz. Bunlardan ilki Cumhuriyet öncesinde ilan edilmiş Ankara’nın başkent yapılması kararı ve yeni Cumhuriyet’in burjuvazisinin kentsel yaşam kültürünü yaratmak iddiasıydı. Lozan Antlaşması’nın sağladığı imkan ile Misak-ı Millî sınırları içinde güçlü ve çağdaş bir ulus devlet kuracak Cumhuriyet’in, dış dünyayla entegre olmuş, dışa bağımlı ve Levanten yaşam tarzının belirlediği bir İstanbul varken Anadolu’da bir kenti, onunla yarışan bir noktaya taşımak ve büyük bir siyasal risk olarak Ankara’yı başkent yapmak kararından bahsetmiştik.

- Cumhuriyet’in, sonuçları mekana da yansıyan diğer önemli kararlarını; demir yolu şemasının Ankara merkezli bir ağa dönüştürülme programı, devlet eliyle kurulan büyük sanayi kuruluşlarının demir yolu üzerindeki yerleşmelerde yer seçimi kararları ve modernleşmeyi ülke mekanında yaygınlaştıracak odaklar oluşturulması olarak sıralamıştınız. Genç Cumhuriyet’in önemli dönüşüm kararlarını ve mekana yansımalarını nasıl yorumlarsınız? Cumhuriyet’in mekansal stratejisinin bölgesel kalkınmaya ve planlamaya etkileri hakkında değerlendirmelerinizi bizimle paylaşır mısınız?

- **Prof. Dr. İlhan TEKELİ:** Deniz, teşekkür ederim. Şimdi bizim derdimiz Cumhuriyet ile birlikte mekanlar nasıl dönüşüyor, mekanda farklılaşmalar nasıl ortaya çıkıyor, bu konuyu ele alacağız. Bunun da bölgesel planlamaya yansımaları oldu mu olmadı mı bir bakacağız. Cumhuriyet’in ilanı ile beraber şöyle bir şey yok; Cumhuriyet açıkça benim mekansal stratejim budur demiyor ama 100 yıl yaşayıp oraya baktığımızda görüyoruz ki bir mekansal strateji var ve o bizim uzaktan gözlemlediğimiz bu stratejiyi daha kristalize edip kavranır hale getirmeye çalışacağız.

- Ankara’nın 100 yıllık kent değişiminin tarihi için bir yazı yazıyorum ve bu meseleleri yeniden düşünüyorum. Ben baktığımda şunu görüyorum, aslında çok ilginç bir şey var; Ankara’yı Cumhuriyet’in

ilanından önce 13 Ekim 1923’de başkent ilan ediyorlar, 16 gün önce. Cumhuriyet’i ilan edip ona başkent seçmiyorlar: Başkent var, orada yapılacak Cumhuriyet ilan ediliyor. Bu, Ankara bağlılığının kuvvetini gösteren ilginç bir noktadır. Şimdi şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Neden Ankara?

❖ **Mustafa Kemal’in “Başkent Ankara” kararı: Nüfusun mekansal dağılımı açısından Anadolu’nun coğrafyasını değiştiren zor ve riskli bir karar**

- Falih Rıfkı Atay diyor ki: “Ankara, Mustafa Kemal’in bir tercihten çok, var olanın devam kararıydı”. Şimdi aslında bu yaklaşım, Ankara kararını normal gibi göstermeye çalışan bir bakış açısı. Bu bakış açısının üstünde düşünüldüğü zaman aslında böyle olmadığı, Mustafa Kemal için Ankara kararının çok zor bir karar olduğu görülüyor. Zor bir karar... Neden zor? Bir kere Türk aydınları İstanbul varken Ankara’da yaşamak istemiyor. Bütün sefaretle gelmemeye çalışıyor. İstanbul Boğazı’nda yalıları var, şehir merkezinde konakları var, güzel bir yaşam var. Ankara’nın soğuşuna gelmeyi istemiyor ve direniyorlar. Şöyle bir iddia ve beklenti var: “Bu bir hevestir, vazgeçerler ve onlar da İstanbul’a gelirler”. Mustafa Kemal bu beklentiyi kırmak durumundadır. Bunun için 8 yıl İstanbul’a ayak basmıyor. Tam 8 yıl! Sefaretle taşınmaya başladıktan sonra 1927 yılının Temmuz ayında gidiyor.

- Ankara kararının bir başka zorluğu mali kaynak sıkıntısıdır. Kaynak yokluğunda bu kararı verdiği zaman, bu bir risk alma meselesidir. Bütçe yetersizliği nedeniyle ve dışarıdan gelecek bir kaynak veya borç alma imkanı olmadığı için başarılı olmama riski yüksek, dolayısıyla siyasal olarak büyük bir risk alıyor. Bu tabii çok zor bir karar... Ankara kararı... Başarılması zor bu iddiayı ortaya koyuyor ve uyguluyor.

- Bu kararı uygularken neye dayanacak? İlk önce var olan kentin kendisine dayanacak. Çünkü Ankara başkent olduğu zaman İstanbul’dan bütün bürokrasiyi

nakledeceksin, ancak başkentte yeterli konut yok. Ankara'nın var olan müreffeh Rum ve Ermeni konutları da 1916 yangınında yanmış. Kente gelen nüfusu önemli kayıplara uğramış eski kent dokusu içine sıkıştırarak, yeni kentlilerin barınma ihtiyacını karşılayacaksın. Bunun için eldeki tek olanak, yalnız yazları kullanılan eski bağ evleri dokusunu yaz kış kullanmak. Bağ dokusu da mübadele dolayısıyla Emval-i Metruke'ye¹ intikal etmiş. Ama miktarı ihtiyacı karşılamaktan çok uzak... Nüfusun konut ihtiyacını karşılayabilmek için ilk olarak kentteki memurlara kira tazminatı veriyorlar. Ancak konut miktarı sabit olduğu için kira tazminatı konut sorununa çözüm teşkil etmiyor. Bu uygulama mevcut konut miktarını artırmıyor, konutun dağılımında memurların daha iyi konutlarda oturmasını sağlıyor. Üç kanaldan konut arzı sorununu çözmeye çalışıyorlar. Birincisi memur evleri: Her bir kuruluş için bina yapıldığı zaman onun yanına misafirhane, lojman veya memur evi yapılıyor. İkinci çözüm yolu olarak Vakıflar İdaresini devreye sokuyorlar. Mimar Kemaleddin İstanbul'dan buraya geliyor ve vakıf apartmanları yapılıyor. Ankara'da hala güzel örneklerini görebiliyoruz. Konut meselesini çözecek üçüncü aktör ise belediyedir. Şimdi bak bu hikayenin kendisi çok ilginç.

❖ *Diğer şehirlerden farklı bir yerel yönetim örgütlenmesi ve kent planlama*

- Ankara başkent ilan edilmiş ancak çimento yok, tuğla yok, kiremit yok... İnşaat malzemesi ve işçi bulunamıyor. İnşaat için gerekli yapı malzemeleri ile altyapı için gerekli hizmetlerin üretiminin sağlanması ve bu işler için, ben yapayım diye ortaya çıkan yabancı firmaların yönetilmesi gerekmektedir. Unutmamalı ki, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun birikimi Osmanlı döneminde elde edilen birikimdir. İşte Ankara'nın kurumsal ve mekansal olarak inşası için Osmanlı'dan gelen bu birikim kullanılıyor. İstanbul

1 Terkedilmiş mallar, zorunlu göçe (tehcir) tabi tutulanların, kaçan, kaybolan, buldukları yerlerden ayrılanların geride bıraktığı mallar, alacaklar ve borçlar.

için oluşturulmuş olan Şehremaneti uygulamasına benzer şekilde bir belediye örgütlenmesi kuruluyor. Şehre yeni gelenlerin henüz mülkü olmadığı için Şehremaneti içinde mülk sahibi olmayanların da söz sahibi olduğu yeni bir uygulama başlatılıyor. Başına da İstanbul Şehremini Ali Haydar Bey getiriliyor. O da kenti imar etmenin ön koşulu olarak inşaat malzemesi sağlamanın gereğinin farkında olarak Ankara toprağından aldığı numunelerle ve teknik bir heyetle Avrupa'ya inceleme için gidiyor, müzakereler yapıyor. Ankara'da bir çimento, bir tuğla, bir kiremit, bir kereste, bir kireç imalathanesi veya fabrikası kuruyor. Macaristan'dan işçi getiriliyor. Kentin planını Alman Mimar Carl Christoph Lörcher'e yaptırıyor. 1915'te 583 sayılı Yasa ile taşınmazları vergi değeri üstünden 15 misli artırarak istimlak yapıyorlar ve imara açıyorlar. Şimdi burada çok ilginç bir olay ortaya çıkıyor: Yeni şehir bölgesinde 7 büyük yapı adası ve 78 imar adası bulunmaktadır. 1928'e kadar bu imar adalarından 10 adedi imar edilir. Bu dönemde Cumhuriyet'in kurucu siyasileri artık Ankara başkent olduğu için konut sahibi olma ihtiyacı içindedir. İşte bu grup için o kuleli binalar da yaptırılır. Ancak bu uygulamalar arazi fiyatlarını aşırı yükseltir, belediyenin elinde arazi kalmaz ve şehir imar edilemez duruma gelir.

- Bu deneyimler yaşanırken Ankara'da mimar da yoktur. Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın önemli temsilcileri İstanbul'dan Ankara'ya geliyor. Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası mimarı Levanten kökenli Türk vatandaşı Giulio Mongeri geliyor. Ankara Vakıf Otelini (Ankara Palas) ve İkinci Meclis Binasını tasarlayan Mimar Vedat geliyor; Evkaf Apartmanlarını yapan Mimar Kemaleddin geliyor; Etnografya Müzesinin, Hariciye Vekâletinin (Günümüzdeki T.C. Kültür Bakanlığı Binası) ve Adliye Binasının mimarı olan Arif Hikmet Koyunoğlu geliyor. Ankara'ya gelip tarihi imajları olan bu binaları yapıyorlar. Burada çok ilginç bir konu ortaya çıkıyor: Söz konusu mimarlar ulusal mimari akımın temsilcileri, bir anlamda ulusçular ve Türk Yurdu Dergisinde yazıyorlar. Ancak

ortaya çıkan mimari görüntüden Mustafa Kemal'in memnun olmadığı anlaşılıyor. 1927 sonrasında bu mimarlara iş verilmiyor. Avrupa'dan genç bir modern mimar olan Ernst Arnold Egli çağrılıyor. Mustafa Kemal'in 1923'te verdiği Ankara'nın başkent yapılması ve Cumhuriyet'in ilanı kararları tabii ki radikal kararlardı. Asıl radikal kararlar 1926'dan sonra geldi, her şey birden değişmeye başladı. Mustafa Kemal ideolojisini yeniledi.

❖ Cumhuriyet'in köktenci modernitesi ve Ankara'nın radikal modernite öyküsü

- Mustafa Kemal'in 1923 ve 1924 yıllarındaki konuşmalarında modernleşme problemine Ziya Gökalp'in sentezci yaklaşımı hakimken, 1926'da Türk Kanunu Medenisi'ni yürürlüğe sokarak devrimleri başlatıyor. Kapsamlı bir ulus devlet projesinin toplumu dönüştüren aşamalarını kararlılıkla uygulamaya koyuyor. İsviçre Medeni Kanunu'nu olduğu gibi alıyor, sentezci Mecelle'yi (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye) dışta bırakıyor. Modern mimariye geçiyor, İsviçreli Mimar Ernst Arnold Egli Ankara'ya davet ediliyor. Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın temsilcileri İstanbul'a dönüyorlar ve sonra devrimler başlıyor... 1926'da Medeni Kanun, 1928'de Harf İnkılabı arka arkaya geliyor. 1927'den sonra dönemin tanınmış plancılarından Alman Mimar ve Şehir Plancısı Hermann Jansen açılan yarışmayı kazanarak geliyor ve Ankara'nın kent planını hazırlıyor. Mevcut plan, Lörcher Planı, kentin acil ihtiyacı olan konut sorununun giderilmesi ve kamu binalarının yer seçimi için hazırlanmış bir plandı. Jansen Planı ise yeni kurulacak kentin planı olarak ortaya çıkıyor ve tabii planın niteliği de değişiyor.

- 1923'ten itibaren aşamalı olarak Ankara'nın öyküsü de inşa ediliyor. Bu öyküye Mustafa Kemal, 1925 yılında kişisel bir katkı yapıyor; *Gazi Orman Çiftliği*, müthiş bir şey... Bir kentin içinde, bozkır içindeki bir kentte, adı Orman Çiftliği... Orada hiç ağaç yok! Bir özlemi bir proje olarak koyuyor ortaya, müthiş bir öykü oluyor.

- *Sayın Hocam, Atatürk'ün 1936 ve 1937 yıllarında yaptığı Meclis konuşmalarında²; Toprak Reformu hazırlığı içinde olduğunu; modern tarım rejiminin önemini ve bu yöntemlerle uygulanacak tarımı milli ekonominin temeli olarak vurguladığını görüyoruz. Bu aşamadan önce Atatürk Orman Çiftliği projesi ile bozkırın ortasında modern hayvancılık teknikleri, tohum ve fide yetiştirme, tarımsal araştırma ve tarımsal üretim için ürünlerin işlenip sunulmasında örnek oluşturacak bir model ortaya koyduğunu anlıyoruz. Bu model aynı zamanda donanımlı bir kentsel mekan kurgusudur ve yeni kamu yararı anlayışını sergilemektedir³. Atatürk Orman Çiftliği'nin 1934 tarihli planının Egli'ye ait olduğunu ve Çiftlik arazisindeki Marmara Köşkü, Bira Fabrikası, Memur ve İşçi Konutları, Hamam, Lokanta ile Ülkü Evinin Egli tarafından tasarlandığını biliyoruz⁴. Özellikle modern tesislerde tarım ürünlerini katma değeri yüksek endüstriyel ürüne dönüştüren ve Ankara'ya ucuza sunan üretken yüzüyle, tarımsal ve endüstriyel üretimde iyi uygulama örneği oluşturuyor. Üretimin yanında barınma işleviyle; aynı zamanda halka açık planlı yeşil alanları, Karadeniz Yüzme Havuzu, Hayvanat Bahçesi, Lunapark ve eğlence alanlarıyla, kentin sosyal yaşam alanı olma özelliğini de taşıyan Mustafa Kemal Atatürk'ün bu muhteşem projesi, örnek bir model oluşturuyor. Gazi Orman Çiftliği için Türkiye Cumhuriyet'i kalkınma modelinin ana fikrini sergileyen bir modernite projesi diyebilir miyiz?*

- Ve Mustafa Kemal, kişisel girişimci olarak yapıyor bunu! Kurtuluş Savaşı sırasında gelen paraları kullanıyor. Müthiş bir öykü! Ama Ankara'nın esas radikal modernite öyküsü 1927'den sonra başlıyor, 1927'ye kadar bir arayış var. 1927 yılı dönüm

2 TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi). "Atatürk'ün Meclis Konuşmaları", www.tbmm.gov.tr/kütüphane/meclis_acilis.html, Erişim tarihi: 05.05.2023.

3 Ülkenli, Z. K. (2017). İç İç İki Genç Cumhuriyet Ütopyası ve Dönüşümleri: Ankara ve Atatürk Orman Çiftliği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 27-72.

4 Alpagut, L. (2010). Atatürk Orman Çiftliğinde Ernst Egli'nin İzleri: Planlama, Bira Fabrikası, Konutlar ve "Geleneksel" Bir Hamam, *METU JFA*, 2010/2, 239-264.

noktasıdır. İlginç bir husus var, onu da tesadüfen buldum. Time Dergisi, Mustafa Kemal'in fotoğrafını kapağına 2 kere basmıştır. Birisi, o kalpaklı fotoğraf 24 Mart 1923'de; savaş kazanmış, kalpaklı komutan. İkinci fotoğraf, 21 Şubat 1927'de artık kendisini kabul ettirmiş bir Cumhuriyet, dış dünyaya da kabul ettirmiş bir sivil Mustafa Kemal...

- Burada önemli bir konuyu belirtmek lazım; Jansen'e kentin planı yaptırılıyor ancak yapılamayan iş, rasyonel bir kentsel arsa politikası izlemek... Arsa politikası konusunda deneyimleri olmadığı için arazi fiyatlarının artışını engelleyemiyorlar. Bu artan değerler Cumhuriyet'in siyasi elitlerinin elindedir. 1932'de Jansen Planı tasdik edilip uygulanmaya başlandığında ilk olarak kurumlarda çalışanlara yönelik memur evlerinin, Bakanlıklar Sitesinin, yapılması gerekiyor. Ancak bu toprak o kadar değer kazanmıştır ki İnönü'nün bütçesinde bulunan 100 bin lira ile kamulaştırma gerçekleştirilemiyor. Bütçenin yetersiz kalması üzerine Mustafa Kemal'e şikayet ediyor. O da istimlak edilecek yerdeki bütün mülk sahiplerini ki çoğunluğu mebestur, topluyor ve diyor ki: "İsmet Paşa'nın bütçesinde 100 bin lira var, topraklarınızı istimlak edecek ve kimse mahkemeye gitmeyecek." Problem ancak Mustafa Kemal'in gücüyle çözülür hale geliyor. Plan uygulanamaz duruma gelmiş ve başarısız olmuş demek ki... Burada Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent yapılması ne kadar büyük bir başarı öyküsü ise başarısız mesele de budur. Böyle bir deneyim birikimi olmadığı için başarılması da çok kolay değildi. Çünkü Osmanlı'dan intikal eden bina yapım süreçleri ve imar nizamları, Osmanlı utangaç modernitesinin yıllık yüzde 1 ila yüzde 1,5 büyüyen kentinin problemlerini çözmeye dönüktü. Yıllık yüzde 6 oranında büyüyen bir kent söz konusu olduğu zaman ki ilk 4-5 yılda müthiş rakamlarla yılda 2,5 misline kadar artmıştır, bunları karşılamaya olanak vermiyor. Burada şimdi daha iyi takdir ediyorum, Şehremini Ali Haydar Beyin atılımcılığı inanılmazdır. İnanılmaz bir şey.

- Sayın Hocam, Prof. Dr. Tansı Şenyapılı ve öğrenciniz Prof. Dr. Murat Güvenç ile birlikte 1991 yılında yazdığımız "Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci" başlıklı kitapta⁵; Şehremini Ali Haydar Bey'in, hızla büyüyen Ankara'da yapı faaliyetleri konusundaki girişimciliği kadar sanayinin gelişmesindeki öncü rolüne de şahit olmuştuk. Bir kent yöneticisinin kentin sorunlarını iyi okuyarak proaktif ve bilimsel yaklaşımla çözmeye odaklanması, önlem olarak çözümü sürdürülebilir kılması ve üretime değer veren yaklaşımla kentin sanayisi için ve kentsel altyapısına yönelik iyi örnek oluşturması gerçekten takdire değer.

- Ankara'nın imarla ilgili konularından bahsettik diğer taraftan Ankara kararı nüfusun mekansal dağılımı bakımından Anadolu'nun coğrafyasını değiştirmiştir. Nüfus eş dağılım eğrileri çizildiği zaman İstanbul ve İzmir'in ortasında bir başka odağın ortaya çıktığı görülmektedir. Yani biraz sonra sözünü edeceğimiz demir yolları ve iç piyasanın bütünleşmesi probleminde, bu bütünleşmenin içindeki odakların nasıl belirleneceğini gösteriyor ve Orta Anadolu'da olmayan yeni bir odağın gelişmesini sağlıyor. Ankara kararının mekansal sonucu; içeride bir nüfus potansiyeli odağı yaratması ve iç pazarda ulaşılabilirliği en yüksek noktalardan biri haline gelmesi demek. Tabii ki, bu bölgesel politikalar bakımından çok önemli bir sonuç... İçeride bir odak oluşuyor, yani iç piyasanın içinde erişilebilirliği çok yüksek bir merkez ortaya çıkıyor. Bu Ankara'nın bir başarısı: Başkent Ankara kararının bir başarısı söz konusu olacaksa en tartışılmaz olanı budur. Bir kent yaşamı bakımından Cumhuriyet'in burjuvazisinin kurulup kurulmadığı başka bir meseledir. Beşeri coğrafya bakımından önemli sonucu budur.

- Diğer taraftan Cumhuriyet, ekonomik planlarını yaparken aynı zamanda savunma planları da yapıyordu. Askeriyenin ikmal planları vardı ve bu

5 Tekeli, İ., Şenyapılı, T., Güvenç M. (1991). *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci*. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları. s. 483.

planlar, devletin silah sanayisi kurma ve silahlanma programları gibi gerçekleşmesi bir bütçe yılına sığmayan harcamaların yapılmasını gerektiren mekanizmalardı. İkmal planlarının içinden Orta Anadolu'ya etki bakımından bir sonuç ortaya çıkıyor. Ankara, Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı haline gelmiş ve İmalat-1 Harbiye kurulmuştu. 1921 yılında Eskişehir'deki silah tamirhanesinin tezgahları buraya taşınmıştı. Ankara'nın başkent oluşu bu kenti Türkiye'nin siyasal karar merkezi haline getirince, ikmal planlarıyla yapılacak askeri tesisler de İmalat-1 Harbiye'den Kırıkkale'ye uzanan alan içinde yerleşiyor. Kurtuluş Savaşı'ndan kısa bir süre sonra İmalat-1 Harbiye'nin Ankara'daki silah tamirhanesi yanınca tamir edilerek daha gelişmiş bir şekilde Ankara Silah Fabrikası olarak açılıyor. Bunu, 1924 yılında Ankara Fişek Fabrikasının açılışı takip ediyor. İstanbul'daki eski tezgahlar ile Keskin İmalathanesinin tesisleri buraya taşınıyor. 1925 yılında 644 sayılı Yasa ile Birinci İkmal Planı'nın kabulünden sonra Türkiye savunma sanayisini başkent yanındaki Kırıkkale'de kurma kararı alıyor. Böylece Ankara kararı, nüfus potansiyeli eş eğrilerine ek olarak savunma sanayinin yerini de belirliyor. İşte Ankara kararı, şimdi üstünde ayrıntılı olarak konuşacağımız dört önemli karardan ilki üzerinde söyleyeceklerim bu kadar...

❖ *Teknik, ekonomik ve siyasal bir program: Anadolu'da yeni üretim odaklarını birbirine bağlayan, iç pazarın bütünlüğünü sağlayan ve kentsel dokunun omurgasını oluşturan bütünlüşmüş demir yolu ağı*

- Cumhuriyet'in ikinci önemli mekansal stratejisi iç pazarın bütünlüğünü sağlamak, dışla bütünlüşmüş pazarı içe döndürüp içle bütünlüşmesini gerçekleştirmek; bunun aracı ise demir yolu politikasıdır. Osmanlı utangaç modernitesinin demir yolları, ağaç şeması şeklindedir. Ağaç şemasında bir liman ve bu limanın arkasında hinterlandı alıp limana bağlayan bir demir yolu bulunur. Bu şemanın verdiği mesaj, "buradaki üretimi dış dünyaya götür; dış dünyanın üretimini buraya dağıt" demektir. Bu

şemada liman, bir emperyalist merkeze bağlıdır ve İmparatorluğun mekansal alanını değişik ülkelerin etki alanlarına dönüştürmektedir. Etki alanları zaman içinde emperyalist devletlerin aralarında el değiştirmiştir. Mesela İzmir'de Aydın demir yolu İngilizlerindir. Yapıldığında İngilizlere ait olan Kasaba demir yolu sonra Fransızlara geçmiştir ve kuzey tarafında Fransız etki alanı oluşmuştur. Ancak bu şema içindeki demir yolu, bu etki alanının dışına uzanarak diğer bir etki alanında bulunan bir başka demir yoluna bağlanamıyor. Farklı güçlerin etki alanlarının, demir yollarının birbirleriyle ilişkilendirilmesine izin vermiyorlar. Mesela Bağdat demir yolu Afyon'dan geçiyor ancak İzmir'den giden Kasaba demir yolu Alaşehir üstünden oraya bağlanmıyor, bağlatmıyorlar. Bunun müzakeresi yapılıyor, bilinçli bir şey bu! Her biri kendi etki alanını koruyor, başkası girmesin istiyor.

- Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği ilginç bir husus var. Ankara başkent ilan edilmeden önce 1923 yılında, Cumhuriyet ilk Umur-1 Nafia Planı'nı hazırlıyor. Umur-1 Nafia Planı'nda Ankara başkent olmasaydı yol sisteminin nasıl gelişeceği, diğer bir deyişle eski şemanın nasıl devam edeceği görülmektedir. Ankara başkent olduktan sonra Cumhuriyet'in önemli demir yolu uygulamaları 1927 ve 1933 olmak üzere iki ihaleyle gerçekleşiyor. Bu ilk ihaledeki hatlar o ağaç şemalarını iltisak hatlarıyla örümcek ağı şekline çevirip iç bağlantıları kuruyor ve o sistemi, Ankara merkezli bir ağ yapıya (network) dönüştürüyor. Böylece iç pazarın bütünlüğü sağlanmış oluyor. 1927 yılında yapılan ihale ile iç bağlantılar yapılmış ve İç Anadolu pazarı kurulmuştur. 1933 yılı ihaleleri ise güneyden ve kuzeyden gelen demir yollarını doğuya uzatmıştır.

- 1933 ihalesinin bir başka ilginç özelliği bulunmaktadır. Bu ihalede kullanılan yöntemle Cumhuriyet, yeni finansman yollarını geliştirmiştir. 1927 ihalesinde Cumhuriyet, bütçesi çok yetersiz olduğu için müteahhitlerden finansman getirmesini ister. Bu ihaleleri Danimarkalı ve İsveçli müteahhitler

kazanmakla birlikte inşaatları, Hicaz demir yolu deneyimi olduğu için Türk müteahhitler yapıyor ve Türk demir yolu müteahhitliği bu uygulamalarla geliyor. Diğer taraftan Cumhuriyet, 1929 yılında yaşanmaya başlanan dünya ekonomik bunalımının etkisiyle devlet eliyle daha içe dönük bir ekonomi politikası uygulamasına geçiyor ve devletçiliğe yöneliyor. 1933 ihalesinde yatırım finansmanı için devlet ilk defa demir yolu tahvili çıkartıp iç borçlanmaya gidiyor. O zaman açılan ihaleyi ucuz fiyatlarla önceki dönemde yetişmiş olan Türk müteahhitler kazanıyor. 1933 ihalesiyle iç pazarın bütünleşmesine Doğu Anadolu da katılıyor. 1933 ihalesi bu bakımdan önemli.

- *Türkiye'nin yarım yüzyılı aşkın süredir çözemediği bölgelerarası gelişmişlik farkları Osmanlı'dan devralınan mekansal sistemle de ilişkili görülebilir mi Sayın Hocam? Cumhuriyet'in ilk döneminde bölgesel eşitsizlikleri nasıl okumak lazım?*

- Bu yapı Osmanlılardan alınan sistemle de ilişkili olmakla birlikte Osmanlı döneminde bu farklar daha azdı. Osmanlı mekansal sisteminde üç ayrı ekonomik bölge vardı. Birisi İstanbul merkezli bölge, diğeri Kahire merkezli bölge, üçüncüsü de Halep merkezli bölgedir. Doğu Anadolu'nun pazarı Halep, İskenderun, Şam ve Suriye üstünden; kuzeyde de Batum'dan dışa açılmaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomisi bir anlamda dışa açıktır. Ayrıca bu bölgede Rum ve Ermeni nüfus da bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu yüksektir ve bunlar kentli nüfustur. Üretim hüneleri olan bu nüfus ihracat da yapabiliyor. Böyle bir ortamda Vedat Eldem'in 1913 yılı için yaptığı bölgesel milli gelir çalışmasında elde ettiği rakama göre İstanbul ile Doğu Anadolu'nun gelir farkı 1/3 oranında. Bugünkü oranlarla 1/10'ların üstünde, karşılaştırınca düşük tabii nedeni bu. Şimdi burada Birinci Dünya Savaşı ve sonuçları bölgenin gelirini düşüren temel mesele olarak karşımıza çıkıyor. Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşen nüfusun yer değiştirmeleri, savaş sonrasında gerçekleşen nüfus mübadeleleri ve tehcirler... Birinci Dünya Savaşı

sırasında bölge bir savaş alanı olması nedeniyle ilk olarak aktif ve hünerli Ermeni nüfusunu kaybediyor; yerel nüfusta da çok kayıp oluyor ve nüfus yoğunluğu yarıya iniyor. Kentli nüfus gitmiş durumda; yalnız dış pazar yok olmuyor, iç pazar da küçülüyor ve böyle bir durum var.

- İkinci olarak Savaş sonrasında iki devrim yaşanıyor: Sovyet Devrimi, kuzey sınırını kapatıyor, Cumhuriyet Devrimi de güney sınırını kapatıyor. Sovyet Devrimi ile kuzeyde Batum üstünden dışarı açılan pazar kaybediliyor; güneyde de Halep üstünden kayıp yaşanıyor. Nüfusu düşmüş, üretim hüneleri kaybedilmiş ve gelir kaybına uğramış çıkmaz bir sokak... Burada bir hususu anlatmak lazım ben bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Sovyetlerin kapısı kapalı, güney de kapalı, orada kaçakçılık var ama bir büyük bölge ekonomisinin pazar sorununu çözemiyor. İşte Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük eşitsizlik problemi bu dönemde oluşuyor.

- Bu sorunun hafifletilmesi için Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sivas ve Malatya'ya ulaşmış demir yolunun kuzeyden ve güneyden doğuya uzatılması gerekiyor.

- Cumhuriyet yöneticileri bunun farkında, bu sebeple bir an önce bölgeyi batıya demir yoluyla bağlamak istiyorlar. Bunun için Sivas'a veya Malatya'ya demir yolu götürülmüş olması gerekiyor. Ancak geç kalınmış. İsmet İnönü ve Celal Bayar bunun farkındalar, yerinde çalışmalar yapıyorlar; bölgenin kalkındırılması için ikisi de Doğu Anadolu'nun pazara bağlanması problemi üstünde duruyor ve demir yolu meselesini ortaya koyuyor. İşte İsmet Paşa 1930'da Sivas demir yolunu açıyor. Sivas'tan Erzurum'a demir yolu bağlantısı ise 1933'te ihale ediliyor. İnönü'nün hazırladığı programa uygun olarak uygulama başladığında yollar ve köprüler yapılmaya, askeri birlikler yerleşmeye başlayınca 1937 Dersim İsyanı başlıyor. Ve Doğu sorunu varlığını sürdürüyor.

- 1930 yılında demir yolu Sivas'a vardığı zaman, orada İnönü bir konuşma yapıyor, bak bu çok ilginç

bir konu... Mustafa Kemal açmıyor, açılışa gitmiyor. Mustafa Kemal genellikle açılışlara gitmiyor, icracıları gönderiyordu. Daha devletçilik Cumhuriyet Halk Partisi programına girmemiş. O gün, İsmet Paşa ünlü ılımlı devletçilik konuşmasını yapıyor. Aslında 1934 ve 1935'lerde sanayi planları yapılmaya başladığında henüz demir yolu gelmediği için Doğu Anadolu'da çok bir şey yapılmadı. Ama önce 1937 isyanı ve sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında yatırım fırsatları oluşmadı. Doğu sorunu varlığını sürdürdü.

❖ *Cumhuriyet'in efsane başarılarından bir diğeri: Kara yolu altyapısı*

- Türkiye'de çok inceleme yapılmadan yazılan yazılarda şöyle bir varsayım var: Demir yolu sol düşüncenin sloganıdır; kara yolunun Özal ile birlikte sağ düşüncenin sloganı olması gibi. Genellikle Cumhuriyet'in kara yolu yapmak istemediği zannedilir ancak doğru değildir. Bu aslında kara yolları meselesinin bunu söyleyenler tarafından bilinmemesiyle ilgili. Cumhuriyet, 1928 yılında Tophane'de bir serbest bölge kuruyor ve Ford Otomobil Montaj Fabrikası kuruluyor. Fabrika kurulduğu zaman, 1929 yılında Recep Peker'in Bayındırlık Bakanlığı döneminde dördüncü Umur-ı Nafia Planı hazırlanıyor. Bu plana biz ulaşamadık, ama içeriğini biliyoruz. 15 bin kilometrelik bir kara yolu ağı var ama 1929 krizi nedeniyle fabrika kapanıyor ve otomobil satılmadığı gibi kara yolu programı da uygulanamıyor... Yoksa yalnız demir yoluyla iç pazarı tam olarak açmak, bütünleştirmek mümkün değil, kara yolunun da olması gerekiyor ki kılcal damarlara kadar girilebilsin.

- Şimdi İkinci Dünya Savaşı çok ilginç bir durum getiriyor. İngilizlerle birlikte savaşa girdiğimizde, İngilizlerin bizi desteklemek için yaptıkları programda lojistik iki merkez İzmir ve İstanbul'dur. Ama Mussolini'nin Yunanistan'a saldırması ve yenilmesi sonrasında, Hitler Rusya'ya saldırmadan güneyi garanti altına almak için Ege'yi kapatınca, Türkiye'nin

bütün lojistiği Mersin ve İskenderun'dan sağlanmaya başlar. Bu durumda Çukurova'daki yolların yapımı önem kazanır. O günün yol yapım teknolojisinde makadam yollar yapılırken taş kullanılmaktadır. Ancak Çukurova'da taş olmadığı için yol sistemi gelişmemiştir. Çukurova'da stabilize yollar yapılması gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları içinde Çukurova'da Türkiye'nin ilk stabilize yolları Vecdi Diker tarafından yapılır.

- Cumhuriyet'in demir yolu projeleri ne kadar efsane bir başarıysa, kara yolu projesi daha efsane bir başarıdır. Savaş sonrasında 1948'de yol programı ciddi olarak gündeme gelince Vecdi Diker bu işin başını çeker. Vecdi Diker, Amerika'da inşaat mühendisliği okumuş ve yol mühendisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. İşte Türkiye'nin ilk stabilize yollarını kendisi yapmıştır. Amerika'dan tanıdığı ABD Federal Karayolu Örgütü'nün başkan yardımcısı olan Harold Hilts'i Türkiye'ye davet ediyor. Hilts, Türkiye için bir karayolu raporu hazırlıyor. Bu rapor 1948 ve 1957 yılları arasında uygulanan 9 yıllık Türkiye kara yolu programının temelini teşkil eden ve o dönem için gizli olan bir rapordur. Son zamanlara kadar yayımlanmadı sanıyorum, bizim elimize geçtiğinde programdaki yollar bitmişti. Bu 9 yıllık program, dünyada örnek bir programdır.

- Bu program konusunda yaşanan bir çatışmayı anlatacağım. Şimdi savaş bitmiş Rusya ile soğuk savaş başlamış ve Amerika Truman Doktrini sonrasında Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Amerikalılar, savaş olursa kullanmak üzere Çukurova'dan başlayan Türkiye'nin Rus sınırına giden büyük otoyollar yapmak istiyorlar. Türkiye'ye Amerikan yardımı için yürürlükte olan Anlaşma çerçevesinde USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı/The United States Agency for International Development) bunu öngörüyor ve Amerikan askerleri de zaten bunu yapmaya çalışıyor. Benzer yaklaşımı Yunanistan için de öneriyorlar. Türkiye'de olduğu gibi Yunanistan'da da bunu Amerikan firmalarıyla yapacaklar. Türkiye'de

Vecdi Diker buna razı değildir. Amerikan Federal Karayolu Örgütü'nün temsilcisi Hilts de, Roosevelt'in "New Deal" döneminden kaldığı için, bu duruma karşıdır. Hilts, Türkiye'nin kendi kara yolu teşkilatını kurarak, yollarını ihtiyaca göre en küçüğünden başlayarak talep arttıkça genişletecek ve kalitesini yükseltecek, ama başlangıçta yol ağının tümünde en geniş yola göre istimlak yapılmasını öngören bir strateji öneriyor. Bu strateji bütün Türkiye'yi saracak bir yol ağı kurulması anlamı taşımaktadır. Amerikan önerisine Türk Genelkurmayı da karşı olup "Bizim savaşta her yere ulaşmamız gerekli ve bunun için Türkiye'nin yol ağının tümünün yapılması lazımdır" görüşündedir. Vecdi Diker de bu görüştedir. Türkiye'de Hilts, Vecdi Diker ve Türk Genelkurmayı Amerikan askerlerine ve ABD Yardım Teşkilatına karşı bir cephe oluşturuyorlar. Müzakereler sonunda Hilts'in de önemli desteğiyle Türkiye, Amerikan önerisini kabul etmiyor. 1948'de Karayolları Genel Müdürlüğü kuruluyor. Daha önce de bulunmakla birlikte ilk defa bu kadar büyük sayıda yol makinesi geliyor, yol yapımı başlıyor ve 9 yılda dünyaya örnek olacak müthiş bir yol sistemi kuruluyor. Bu başarı üzerinde 1957 yılında Dünya Yol Kongresi Türkiye'de toplanmıştır. Aynı sırada Yunanistan'da öteki program uygulanıyor ve sonucu felaket oluyor. Bu antiemperyalist yaklaşımla, 1957'de bizim yollar yapılmış oluyor. Türkiye'nin müteahhitlik tarihinde birinci kuşak müteahhitler demir yolu yatırımlarından doğarken, ikinci kuşak müteahhitler kara yolu ve aynı tarihlere yakın olarak yapılan DSİ yatırımları sırasında yetişmiştir. Türkiye'de yolların yanı sıra yol müteahhitliği, kara yolu müteahhitliği gelişmiştir ve bu büyük bir başarıdır.

- *Cumhuriyet her alanda olduğu gibi kendi üretim kapasitesini ve insan kaynağını geliştirme yolları buluyor, anladığımız kadarıyla müthiş bir teknik kapasite de yaratılmış oluyor. Cumhuriyet'in yetiştirdiği, teknik bilgi ve tecrübeyle donatılmış, kendine güvenen mühendisler... Bu özgürlükçü ve ulusal kalkınmacı bir yaklaşımdır... Böylece yabancı*

sermaye eliyle gerçekleştirilen yatırımlar yoluyla Batı'nın Osmanlı üzerinde kurduğu denetimden ülke toprakları kurtarılmış oluyor.

- Şimdi Cumhuriyet'in üçüncü mekansal stratejisine gelelim. Bu strateji sanayileşme planlarıyla ilgilidir. 1929 yılında yaşanmaya başlanan dünya ekonomik bunalımıyla birlikte Türkiye de krizi yaşamaya başlıyor; dış borçlarını ödeyemiyor ve yeni bir ekonomi politikası uygulamasına geçiliyor. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin üçüncü kongresinde, altı ok halinde ortaya çıkan altı ilkeyi kabulü ve liberal ekonomi politikalarının terk edilmesiyle birlikte devletçilik ilkesi önem kazanıyor. Çok ilginçtir, 1924 yılında Ali Haydar Bey Ankara'da konutları, elektrik fabrikasını dış firmalara vermeden kendisi yapmıştır. Aslında sistemin içinde böyle bir eğilim var diye düşünüyorum. Çünkü hakikaten o yabancılarla uğraşmak, onlarla iş yapmak öyle kolay şeyler değil, onun için burada devletçilik dönemi başlıyor.

❖ *Cumhuriyet'in üçüncü mekansal stratejisi: Sanayi planları ve devlet eliyle yapılan büyük sanayi tesislerinin demir yolu üzerinde yer seçimi kararları*

- Türkiye, devlet eliyle içe dönük bir sanayileşme politikası uygulamaya başlıyor. 1934'te Birinci Sanayi Planı hazırlanıyor ve Rusya'dan sağlanan kredi ve teknik yardımla uygulamaya koyuluyor. Sovyetlerden sonra sanayileşme programı uygulayan ikinci ülke oluyoruz. Burada bir plandan çok plan bütünlüğü olmayan; o zaman ki tabirle "üç beyaz" olarak anılan un, şeker ve patiska üretmeye yönelik ithal ikamesi niteliğinde 20 fabrika için yer seçimini belirleyen bir programdan bahsediyoruz. Plan'da izlenen strateji çerçevesinde sanayi tesisleri demir yolu güzergahı üstündeki orta boy yerleşmelere, Karabük gibi köylere kuruluyor. Bu uygulamayı iki açıdan değerlendirmek mümkün; bir taraftan gelişmeyi Anadolu'ya yaymak ve diğer taraftan da kurulan demir yolu sisteminin iki taraflı mal akımıyla etkin olarak çalışmasını sağlamak, bir de o tarafı vardır diye düşünüyorum. Bu

5 yıllık plan çok hızlı uygulanıyor. Beş yıl sürmeden Karabük hariç hepsi gerçekleşiyor ve 1936'da İkinci Sanayi Planı yapılıyor. Önceki Plan'da 20 fabrika yer alırken bu Plan'da yer alan 100 kadar sanayi tesisi ile ölçeğinin beş misli büyüdüğü görülüyor. İkinci Sanayi Planı için, çok sektörlü yapısıyla Ankara'nın konut sorununu ve ulaşım konularını ele alışıyla plan içeriğine daha uygun bir çalışmadır denilebilir. Bunun daha da önemlisi giriş bölümünde bir kalkınma felsefesi yazılmıştır. Bu metnin Şevket Süreyya tarafından yazıldığını biliyoruz.

❖ *İkinci Sanayi Planı'nda yer bulan Cumhuriyet'in kalkınma felsefesi: Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme*

- Türkiye'nin devletçilikle birlikte gelişen birinci nesil planlama düzeyinin meyvesi olan İkinci Sanayi Planı'nda, teker teker geliştirilen yatırım projeleri yerine sanayileşmeye bölge ölçeğinde yaklaşıldığını; Sovyetlerin Goelro Planı'ndan esinlenen ve enerji bazlarının kurulmasını; sanayinin bu enerji bazlarının etrafında kümelenmesini öngören bir yerleşme stratejisine yer verildiğini görüyoruz. Birisi taş kömürünün bulunduğu Zonguldak bölgesinde, ikincisi linyit kömürüne bağlı olarak Kütahya-Tavşanlı ve Soma'da olmak üzere 2 enerji bazının kurulması öngörülüyor. Aslında bu merkezlerden özellikle ikincisinin gerçekleşmesi İkinci Dünya Savaşı sırasında enerji kıtlığı yaşanırken hızla uygulamaya koyuluyor ve burada kömür gelişmeleri o zaman başlıyor. Tabii burada ilginç olan nokta demir ve çelik sanayinin kurulması meselesidir. Türkiye'nin ağır sanayiye bir tutkusu var ve kalkınma, tabii kalkınma tabiri kullanılmamıştır ama gelişmenin temel dinamiğini demir ve çelikte görmüştür. 1926 yılında 786 sayılı Demir Sanayinin Tesisine Dair Kanun'u çıkarıyorlar. Bu konuda araştırma için Avusturya Leopen Madencilik Okulu'ndan Dr. Granning çağırılıyor ve yer seçimi için çalışmalar yaptırıyorlar. O zaman henüz demir madeni bulunmadığı için dışarıdan demir gelecek diye yer

seçimi olarak Ereğli düşünülüyor. Ama sonra askeri kaygılarla içeride Karabük belirleniyor.

- Birinci Sanayi Planı içinde yer alan ve 20 fabrikanın toplam maliyetinin yüzde 50'sini oluşturan en önemli proje olan Karabük Demir Çelik Fabrikası için yeterli finansman bulunamamıştır. Türkiye arayış içindedir. Almanya Türkiye'yi etkisi altına alıp dış ticaretinin yüzde 65'ini kontrol etmeye başlayınca, o sırada Türkiye'nin Almanya'nın etki alanı dışına çıkarılması için kararlı bir mücadele içinde olan İngiltere, bu etkiyi azaltmak için demir ve çelik fabrikasını finanse etmeyi teklif ediyor. Aslında dünya ekonomik krizi yaşanırken 1933 yılında toplanan Londra Konferansı'nda İngilizler Türkleri, "Türkiye gibi ülkeler demir ve çelik fabrikası kurarsa dünyada tabii ekonomik kriz de olur." diye müthiş suçlamışlardı. Falih Rıfkı bunları yazmıştı. Buna rağmen tabii dış politika değişince Türkiye de Alman denetiminden kurtulmak istediği için İngiltere'nin teklifini kabul ediyor. Böylece İngiliz sermayesiyle gerçekleştirilen Karabük Demir ve Çelik Fabrikası 1939 yılında açılıyor. Ancak fabrikanın İngilizler tarafından dengesiz olarak planlandığı ortaya çıkıyor. Ana üretim ünitesi olan iki yüksek fırından sadece biri-Zeynep⁶ çalışmış; birinci yüksek fırın-Fatma⁷ 10 yıl atıl kalmıştır.

- Sanayi planı uygulamalarıyla bölgedeki kentlerde; tesislerle birlikte işçi lojmanları yapılıyor, kentin içinde ayrı bir modern yaşam kuruluyor, okullar yapılıyor bunlar bir modernleşme odağı olarak ortaya çıkıyor. Anadolu'nun içinde büyük bir üretim odağı ve modernleşmenin aktörleri de yaratılıyor aslında. Bu yaklaşım Anadolu'nun değişik noktalarına gelişmeyi yayıyor.

- Burada başka bir modernleşme etkisi sanayi kültürünün gerektirdiği emeğin işçileştirilmesi

6 Yüksek fırın şefinin kızı tarafından ateşlenerek işletmeye alınmış olduğu için bu isimle adlandırılmıştır.

7 Fatma adında bir köylü kızı tarafından ateşlenmek suretiyle işletmeye açıldığı için yüksek fırına bu isim verilmiştir.

yaklaşımında gözleniyor. Tarım dışı alanlarda tarımdaki mevsimsel değişikliklerden kaynaklı düzensizlikten farklı olarak kesintisiz, günlük ve düzenli bir çalışma temposu oluşturulmasıyla yeni bir iş gücü profili ortaya çıkıyor ki bu modernleşmenin gerektirdiği bir dönüşüm. Ancak bir taraftan da bu yaratılan odak, kentte yerleşmelerde ikilem oluşturuyor ve ayrılıkçılık probleminde neden oluyor. Daha sonra çok partili döneme geçildiğinde temel eleştiri noktalarından biri yabancılaşma, bunu bir yabancılaşma olarak görme eğilimi var.

- *Sayın Hocam, Cumhuriyet'in sanayi planlarında bölgesel kalkınma yaklaşımı gözetilmiş diyebilir miyiz? Bölge planları olmasa da bölgesel kalkınma ulusal planlama içinde ele alınıyor. Sizin 2013 yılında, Coğrafyacılar Derneği'nin Yıllık Kongresinde sunmuş olduğunuz "Türkiye'de Bölge Planlamanın Öyküsü ve Beşeri Coğrafya ile İlişkisi Üzerine" başlıklı yazınızda⁸, ilk bölge planı kavramının İkinci Dünya Savaşı sırasında Zonguldak'ta kömür madenlerinin füzyonu ve devletleştirilmesi sonrasında Mithat Yenen tarafından yapılan çalışmada kullanıldığından bahsediyorsunuz.*

- Bölgelere kendisi ayırmıyor ama liman kentlerinde olan sanayiye içe çekebilme için enerji avantajları yaratılıyor, çünkü sanayiye yer seçebilmesi için enerji gerekiyor. Mesela İstanbul'da niye Haliç bir sanayi bölgesiydi? Zira yalnızca orada elektrik fabrikası vardı. Silahtarğa Elektrik Santrali etrafında toplanıyor ve oradan kimse kaçamıyordu. Oradaki desantralizasyonun başlaması için enterkonnekte sisteme geçmek gerekiyordu. Şimdi Sovyet Birliği'nde de kapitalizmin eşitsiz büyümesine karşı çıkabilmek için başlangıçta ilkeler doğrultusunda, yani bölgelere eşit olarak dağıtacak şekilde enerji odakları yarattılar. Benzer şekilde Cumhuriyet de elindeki kömür üstünden 2 tane odak yaratıyor burada, bu mantık odakların etrafına çekmekle ilgili bir mantıktır.

8 Tekeli, İ. (2013). Türkiye'de Bölge Planlamanın Öyküsü ve Beşeri Coğrafya ile İlişkisi Üzerine. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1 (1), 39-50.

- Cumhuriyet, sanayileşiyordu ama sanayileşirken bir korkusu vardı, işçi sınıfından korkuyordu ve onun için CHP'nin *Ülkü Dergisi*'nde bir köycülük yüceltmesi vardır. Köycülüğü yüceltmenin de altında kentleşme ve işçileşmenin aynı zamanda sosyalist devrim potansiyeli taşıdığı korkusu bulunmaktadır. İşçilerin devrimci olabileceği konusundaki korkular Cumhuriyet'i yarı işçi, yarı köylü statüler geliştirmeye itmiştir. Bu özellikle önce Zonguldak kömür madenlerinde başlamıştır. Zonguldak kömür madenlerinde emek sorununa münavebeli işçilik uygulamasıyla çözüm bulunmuştu. Köylülerin bir ay köyde kalması ve bir ay da kömür madeninde çalışmasının kömürün neden olduğu sağlık riskini azaltacağı savunuluyordu. Ama ilginç olan, bu uygulamanın Karabük Fabrikasında da yapılmasıdır. Münavebeli işçilik sisteminde köylüler madende çalışırken işçi yatakhanelerinde kalıyor, dolayısıyla şehir hayatının bir parçası olamıyor, bir ay sonra da köyüne geliyordu. Bu durum, kent ve onun etrafında onunla bütünleşmiş bir köyler ağ yapısı (network) ortaya çıkartmaktadır. Bu yerleşim yapısında Zonguldak'ın planının yapılması aynı zamanda bu bütünlüğün planlanmasını gerektiriyor. İşte Zonguldak'ta kömür madenlerinin devletleştirilmesi sonrasında Etibank, Karabük için 1940'da bir plan yaptırmak istediği zaman bir bölgesellik problemi çıkıyor. Yani burada "*kent üstü bir planlama ölçeğine geçilmesi ihtiyacı*" doğuyor. İlk bölge planı kavramı, İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Belediyeler Fen Kurulu'nda görevli ve Almanya'da okumuş bir mimar olan Mithat Yener tarafından havzada konut ve amele yerleşmeleri konusunda çözüm üretmeye yönelik çalışmasında kullanılıyor.

❖ *Modern yaşamı Anadolu'da yaymak için kullanılan bir mekanizma: Halkevlerinin kuruluşu*

- Gelelim Cumhuriyet'in dördüncü stratejisine... Aslında modern yaşamı yaymak için 1930'lu yıllarda kullanılan bir mekanizma olarak halkevleri kuruluyor. Halkevlerinden 14'ü 1932'de açılıyor. Aynı yılın

sonunda sayıları 34'e ulaşırken 1933'te 55; 1935'te 103; 1939'da ise 373 halkevi açılıyor. İki ölçeği var; kentlerdeki halkevleri ve daha küçük yerleşmelerde hatta köylerde kurulan halkodaları. Yurtdışında ilk ve tek halkevi ise Londra'da açılmıştır. 1950 yılına gelene kadar halkevlerinin sayıları 478'e, halkodalarının sayısı ise 4.322'ye ulaşmıştır. Tabii burada çok ilginç bir konu var, bir toplumsal odak yaratılıyor; yeni bir yaşam biçimi ve kültür getiriliyor. Müzik var, tiyatro var, kütüphane de kuruluyor. Bir çeşit modern yaşam toplumun iç noktalarına kadar yayılıyor. Ayrıca, yerelin incelenmesi için araştırmalar yapıyor, yerel dergiler-halkevleri dergileri çıkartılıyor...

- Tabii sadece halkevleriyle kalmıyor o dönem, şehir kulüpleri de var. Bir çeşit doğrudan kent yaşamını etkilemeye dönük yeni yaşam odakları sunuluyor. 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması düşünüldüğünde oradaki boşluğun bir çeşit modern yaşam biçimiyle kapatılmaya çalışıldığı görülür. Ama bu uygulama tekke ve zaviyelerin etkisini ortadan kaldıracak cazibede olabilmemiş midir, o başka bir konudur ama böyle bir gayret var ve bunun arkasında da Mussolini'nin İtalyan modeli var.

- *Sayın Hocam, sizin Selim İlkin ile birlikte yazdığımız üç ciltlik çalışmanın, "Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si" başlıklı üçüncü cildinde⁹, İvedili Sanayi Planı Cumhuriyet'in köktenci modernitesinin bir uzantısı olarak görülüyor. Söz konusu Plan'ın Türkiye'nin iktisat tarihi bakımından üç açıdan ilginç ve önemli bir belge olduğu belirtiliyor. İlk olarak, Türkiye'nin 1930'larda başlayan ve devletçilikle birlikte gelişen ilk nesil planlama deneyiminin değerlendirilmesinde kaynak bir belge olarak önem taşıdığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak, Cumhuriyet döneminin ideolojisinin incelenmesinde önem taşıyan Kadro hareketinin iki öncüsü olan Şevket Süreyya Aydemir (o dönemde T.C. Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı)*

9 Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2014). *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. İstanbul: İletişim Yayınları. Üçüncü Cilt. s. 195-196.

ile İsmail Hüsrev Tokin'in (Sümerbank'ın Konjonktür Müşaviri) Plan'ın yönetiminde ve politikalarının belirlenmesinde etkin rol üstlenmiş olması nedeniyle 1946 Planı, "kadrocu planlama anlayışının somutlaşması" olarak görülmektedir. Son olarak savaş sonrasında iktisadi politikalarda yaşanan değişimin ve yeni politikanın ürünü olarak 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'ndaki dönüşümün anlaşılabilmesi için 1930'lu dönemin planlama anlayışının temsilcisi olarak 1946 İvedili Sanayi Planı'nın bilinmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Bize Plan'dan bahseder misiniz?

❖ *Cumhuriyet'in köktenci modernitesinin bir uzantısı: İvedili Sanayi Planı*

- Cumhuriyet'in sanayileşme politikasına Birinci ve İkinci Sanayi Planları üzerinden bakıldığı zaman ağır sanayiye doğru bir yöneliş ve Alman sanayileşme deneyiminin etkisi altında olan bir ele alış biçimi göze çarpar. İkinci Sanayi Planı'nı uygulamaya başladıkları zaman savaşa hazırlanırken bu Plan'ı tadil ediyorlar; 3'üncü ve 4'üncü Plan'ı da hazırlıyorlar. Ancak esas olarak savaş içinde, 1946 yılında İvedili Sanayi Planı hazırlanıyor. Planlama çevrelerinde "1946 Planı" olarak tanınan bu Plan, Cumhuriyet'in 1930'larda başlayan birinci nesil planlama deneyimini ortaya koyan en gelişmiş örneğidir. Kapital ve ara malları üreten ve kendine yeterliliği olan güçlü bir sanayi kurmayı amaçlayan İvedili Sanayi Planı, Cumhuriyet'in köktenci modernite projesinin bir uzantısıdır. Bu plan aslında Cumhuriyet'in eski sanayileşme çizgisinin planı olarak değerlendirilebilir. Ağır sanayi, kimya sanayisi var; Alman sanayileşme modelinin etkisi görülüyor. Plan'da kapsamlı bir sanayileşme gelişmesi, sanayileşme ile tarımsal gelişme arasında bir bağ kurulması hedeflenmektedir. Kurulacak sanayinin yurt içinde coğrafi dağılımını belirlemek gibi mekansal örgütlenme hedeflerine açıkça yer vererek önceki planlardan önemli biçimde ayrılmaktadır. Şevket Süreyya'nın "Türkiye'nin İktisadi Mintikalara Bölünmesi-Rayonlaştırma" önerisinin Plan'a yansdığı görülmektedir. Plan'da

sanayilerin 11 bölgede yerleşmesi öngörülmekte ve 10'u, enerji bazları etrafında kümelenmiş sanayi komplekslerinden oluşmaktadır. Diğer taraftan, bu dönemde Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak ve Motor Fabrikası ve Kayseri Uçak Fabrikası ile Türkiye, uçak motoru ve yerli tasarım uçaklar yapmaya çalışmaktadır. Uçakların aerodinamik testleri için Ankara Rüzgar Tüneli kurulmuştur. Önemli bir yol alınmışken dünya düzeni değişiyor. Dünya düzeninin değişmesinde bir başka şey oluyor.

❖ *1945-1950 döneminde hazırlanan Thornburg Raporu ve Marshall Planı: Amerika'nın stratejisi - İktisadi politikalarda yaşanan değişim ve Türkiye'nin yeni politikasının ürünü: 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*

- Uluslararası düzende Amerikan-İngiliz iş birliği içinde Türkiye İngiltere'ye bırakılmış, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri İngiltere'nin gözetiminde olan bir yerd. İngilizler bu nedenle Karabük'ü desteklemişti. Ancak İngiltere savaş içinde çok tahrip olup güç kaybedince bu yükü taşıyamadı ve Amerikalılara devretmeye çalıştı. Bunun sonucu olarak Türkiye Amerika'nın etki alanına verildi. Amerika bu görevi almak üzere Türkiye için inceleme yaptırmaya başladı. Bu konudaki ilk rapor, Thornburg Raporu'dur. Aslında CIA mensubu olan petrol danışmanı Max Weston Thornburg, aynı zamanda ABD şirketi Standard Oil'de bir yöneticidir. Türkiye'ye gelip inceleme yapıyor ve hazırladığı raporda, Türklerin ağır sanayi ve uçak üretimi yerine tarımsal sanayiye yönelmelerini öneriyor. Bu yıllarda Marshall Planı ilan ediliyor. Avrupa savaşta yıkıldığı için Amerika, Avrupa ülkelerini canlandırmak üzere Marshall Planı'nı ortaya koyuyor. Bu bir çeşit filantropi gibi yani iyilik yaparak bunları canlandırma problemi gibi ortaya konulsa da, Amerikan ekonomisinin barış ekonomisine geçmek için kaçınılmaz olarak başvurması gereken bir yoldu. Çünkü Amerikan ekonomisi savaş içinde üretim verimliliğini 2,5 misli artırmış olmakla birlikte ekonomisini bir savaş ekonomisine çevirmişti.

Barış ekonomisine dönüşümü sağlayabilmek için öncelikle barış ekonomisi mallarına ilişkin talebin yaratılması gerekiyordu. Ve Marshall Planı bu talebin yaratılmasının planıdır. Yani Avrupa'ya iyilik gibi sunulsa da aslında bir Amerikan gerekliliğidir.

- Türkiye sıcak savaş dışında kalmış ve savaşan tarafların her ikisiyle de ticari ilişkilerini belli ölçüde sürdürmüştü. Bu nedenle Türkiye'nin elindeki altın stokunda önemli bir artış sağlanmıştı. Ancak savaş nedeniyle ithalat kesilince üretimini artıramamış ve darboğazlarla karşılaşmıştı. Savaştan çıkıldığında Türkiye'nin elinde birikmiş 127 ton altın stoku vardı ve üretimin karşılayamadığı tüketim taleplerini ithalatla karşılamayı öngörüyordu. Ama sistem böyle kurulunca elindeki paraya rağmen dışarıdan mal alamaz oldu. Çünkü bütün üretimler Avrupa öncelikliydi ve Marshall Planı'na dâhil olunmadığı sürece otobüs bile alınamıyordu. 1946 yılında Ankara'nın otobüsleri tümüyle yanmıştı ve kamyon karoseriyle otobüs yapmaya çalışılıyordu. İşte Türkiye için Marshall Planı'na girmek bu açıdan önemliydi. Elindeki para olsa da mal alabilmesi için buna dâhil olmak gerekiyordu. Türkiye Marshall Planı'na başvurduğunda savaş içinde hazırladığı kendi planlarıyla ve çizdiği kalkınma imajlarıyla kabul edilmedi. Avrupada bulunmakla birlikte savaşa girmemesi, dolayısıyla savaş mekanı olmayışı ve tahrip edilmemiş olması neden gösterildi. Türkiye ilk başvurusunda bir hezimete uğrayınca bir anlamda yeni bir gerekçe geliştirdi. Dedi ki, "Evet, biz zarara uğramadık ama Avrupa ülkelerinin tarım ürünü ihtiyacı var onu da biz üretiyoruz bize yardım edin biz tarım ürünleri üstünden onları destekleyelim." dediler. Bu gerekçeyle Türkiye yeni bir kalkınma planı hazırladı. Bu işte Kemal Süleyman Vaner'in 1947 yılında hazırladığı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'dır. 1948-1952 yıllarını kapsayan bu Plan döneminde, 1950 yılına gelindiğinde uçak fabrikalarının kapatılması yönünde alınan karar nedeniyle Kayseri Uçak Fabrikası Hava İkmal Merkezi'ne dönüştürülmüştür. 1952'de Gazi

Uçak Motoru Fabrikası ile Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiş; 1954'de Türk Hava Kurumu Uçak ve Uçak Motoru Fabrikaları traktör fabrikasına dönüştürülmüştür. Vaner Planı olarak da adlandırılan çalışma, Marshall Planı'ndan kaynak alabilmek için o tercihler doğrultusunda İvedili Sanayi Planı'nın tercihleri görmezden gelinerek yazıldı ve Türkiye'de kabul edildi. Vaner Planı, özel kesime öncelik veren; kamunun rolünü altyapı faaliyetleriyle sınırlayan ve dış finansmana dayalı bir plandır. Bu Plan'ı bulup ortaya çıkaran Selim İlkin'dir. Süleyman Vaner'i tanıyordu, Plan'ı o buldu ve Belgelerle İktisat Tarihi serisinde yazdığımız ilk kitap oldu.

- *Sizin Selim İlkin ile beraber yazdığımız Türkiye Belgesel İktisat Tarihi çalışmalarınızın birinci cildi olan "Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye*

İktisadi Kalkınma Planı" kitabınız¹⁰... Plan dönemini detaylarıyla okuyucuya aktarıyor. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin konumunu ve yeni ekonomik politikalarını ele alıyorsunuz.

- *Sayın Hocam, genç Cumhuriyet'in radikal seçimlerini, korkusuzca alınan kararlarını ve başarılı uygulamalarıyla dönüşen mekansal yapıyı sizin gözlemlerinizle okumak düşündürücüydü. Cumhuriyet'in özgürlükçü ve ulusal kalkınmacı yaklaşımı, başarıları, karşılaştığı güçlükler heyecan vericiydi. İzninizle tek partili rejimden çok partili bir siyasal rejime geçişi, Türkiye'nin kalkınma planlarını, bölge planlama deneyimlerini üçüncü söyleşimize bırakalım.*

- *Kıymetli Hocam, bize ayırdığınız vakit için çok teşekkür ederiz.*

10 Tekeli, İ., İlkin, S. (1974). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 1. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari İlimler Fakültesi Yayın No: 24.

Prof. Dr. İlhan Tekeli: İnşaat Mühendisi. Şehir ve Bölge Plancısı. Sosyal Bilimci. Kent Bilimci ve Düşünür. (ODTÜ-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans, Pennsylvania Üniversitesi-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans, İTÜ-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Doktora). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Kurucu Başkanı. Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi İcra Heyetinin Kurucu Üyesi. Bilim Akademisi'nin Kurucu Üyesi. İzmir Akdeniz Akademisi Kurucu Onursal Başkanı. 2004-2008 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurumu Genel Kurul Üyesi.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Fakültesi Öğretim Üyesi (1970-). İmar ve İskân Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı; Ankara, İstanbul, İzmir ve İzmit Belediyelerinde farklı statülerde roller üstlenmiştir. Bilimsel yazıları Tarih Vakfı tarafından 26 cilt halinde yayımlanmıştır. Şehir planlama, bölge planlama, sosyal sistemler, makro-coğrafya, yerel yönetimler, iktisadi politikalar, iktisat tarihi, şehir tarihi, belediye tarihi, eğitim planlaması, bilim felsefesi ve tarih yazıcılığı konularında 660'ı aşkın bilimsel yazı ve bildirisi bulunmaktadır.

İMALAT SANAYİNDE DİJİTALLEŞME EĞİLİMLERİ: TR32 DÜZEY 2 BÖLGESİ ÖRNEĞİ

DIGITALIZATION TRENDS IN THE MANUFACTURING SECTOR:
CASE OF TR32 NUTS II REGION

Dr. Barış KIYAK
Güney Ege Kalkınma Ajansı
ORCID: 0000-0002-6996-0865

Öz

Dijital dönüşüm süreci ile birlikte üretimin tüm alanlarında değişimler yaşanmaktadır. Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, işletmelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırarak bölgesel kalkınmayı desteklemektedir. Bu değişim sürecine ilişkin olarak plan ve stratejilerin oluşturulması, bölgesel kalkınma sürecine yön verme açısından kritik önemi haiz olacaktır. Ancak işletmelerin dijitalleşme kapsamındaki mevcut durum ve eğilimlerine ilişkin bilgi üretiminin yetersiz olması, gelecek dönem öngörülere ve planlama çalışmalarının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada TR32 Düzey 2 Bölgesinde öne çıkan sektörlerde işletmelerin dijitalleşme konusundaki mevcut durumları ve gelecek dönem yatırımları ele alınmıştır. Orta ve büyük ölçekli 301 işletmenin kapsama alındığı araştırma, imalat sektöründe dijitalleşme düzeyini bölgesel düzeyde ortaya koyan nadir çalışmalardan birisidir. Çalışma kapsamında TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelerin yüzde 68'inin dijital olgunluk seviyesi çok düşük veya düşük olarak belirlenmiştir. İşletmelerde dijital olgunluk düzeyi, dijital sistemlerin kullanım durumu, yatırım yapılması planlanan alanlar ve dijitalleşme sürecinde işletmeyi zorlayabilecek konuları analiz eden araştırmanın politika yapıcıların dijitalleşme ve rekabetçilik alanında karar alma süreçlerine rehberlik etmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İmalat, Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm, Bölgesel Kalkınma

Abstract

With the digital transformation process, there are changes in all areas of production. The spread of digital technologies supports regional development by increasing the competitiveness of enterprises. In this regard, plans and strategies will be of critical importance in terms of directing the regional development process. However, the insufficient production of information on the current situation of businesses within the scope of digitalization makes it difficult to make plans. In this study, the current state of digitalization among enterprises and their future investments in the prominent sectors in the TR32 NUTS II Region are discussed. The research, which covers 301 enterprises, is one of the rare studies that reveals the level of digitalization in the manufacturing sector at the regional level. Within the scope of the study, the digital maturity level of 68% of the enterprises in TR32 NUTS II Region was determined as very low or low. The research, which analyzes the level of digital maturity in enterprises, the use of digital systems, the areas to be invested and the issues that may challenge the business in the digitalization process, is expected to guide the decision-making processes of policy makers in the field of digitalization and competitiveness.

Keywords: Manufacture, Digitalization, Digital Transformation, Regional Development

Giriş

Dijitalleşme, günümüzde ekonomik gelişmenin en önemli faktörlerinden biri haline gelmiştir. Dijital teknolojilerin kullanımı işletmelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırırken yeni iş alanları yaratarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Dijital teknolojiler, işletmelerin üretim ve iş süreçlerini optimize ederek verimliliği artırmakta, bu sayede işletmeler daha fazla gelir elde etmektedirler. Dijitalleşmenin yaygınlaşması, yeni iş alanları yaratmakta, yeni iş modelleri ortaya çıkarmaktadır. Dijital teknolojiler, inovasyon faaliyetlerini desteklemektedir. İşletmeler, dijital teknolojileri kullanarak, yeni ürünler ve hizmetler geliştirmektedirler. Ayrıca dijitalleşme ile birlikte, işletmelerin küresel piyasalara açılması ve farklı ülkelerdeki müşterilere ulaşması da kolaylaşmıştır.

İmalat sektöründe dijitalleşme, verimlilik artışları ile değer zincirinin her aşamasında fayda yaratma potansiyeli taşımaktadır. Dijital teknolojiler kârlılığın, verimliliğin ve kalitenin üst seviyelere çıkarılmasında önemli teknolojiler olarak görülmektedir. Dijital teknolojiler birçok işin otonom bir şekilde yapılabilmesine olanak sağlamakla birlikte ek istihdam olanakları da sunmaktadır. Dijitalleşme alanında gelişmiş bölgeler ve işletmeler önemli fırsatlardan istifade ederken henüz dijitalleşme sürecinde ilerleme sağlayamamış bölgeler ve işletmeler ise önemli tehditler ile karşı karşıyadır. Bu kapsamda verimlilik artışı sağlamak ve istihdam piyasasına yönelik politika geliştirmek isteyen ülkeler ve bölgeler dijital dönüşüme ilişkin stratejileri bölgesel kalkınma politikalarına entegre etmektedirler.

Dijital Türkiye Yol Haritası çalışmasında; eğitim altyapısının geliştirilmesi ve iş gücünün niteliklerinin artırılması, teknoloji ve yenilik kapasitesinin artırılması, veri iletişim altyapısının güçlendirilmesi, yerli teknoloji tedarikçilerinin desteklenmesi, işletmelerin dijital dönüşümünün desteklenmesi ve kurumsal yönetim kapasitesinin artırılması olmak üzere 6 bileşen altında stratejiler oluşturulmuştur (BSTB, 2018: 17). İmalat sektörünün dijitalleşme sürecindeki önceliklerinin bölgesel düzeyde de belirlenebilmesi için ise yerel düzeyde kapsamlı verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

İmalat sektöründe dijitalleşme seviyesinin bölgesel düzeyde analizini amaçlayan bu çalışma kapsamında Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) iş birliği ile gerçekleştirilen “İmalat Sanayi İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Dijitalleşme Düzeyinin Belirlenmesi Araştırması” kapsamında elde edilen verilerden istifade edilmiştir. Aydın, Denizli ve Muğla illerinde tekstil ürünleri imalatı, gıda ürünleri imalatı, giyim eşyaları imalatı ve makina imalatı olmak üzere öne çıkan 4 sektörde yer alan toplam 301 işletmeye uygulanan web tabanlı anket kapsamında aşağıdaki başlıklar altında farklı değişkenlere ilişkin sonuçlar elde edilmiştir:

- Dijitalleşme Stratejisi ve Dijitalleşme Çabası
- Dijitalleşmeye Yönelik İnsan Kaynağı
- Dijital Olgunluk
- Dijital Sistemlerin/Teknolojilerin Kullanımı ve Yatırım Yapılması Planlanan Alanlar
- Dijitalleşme Sürecinde İşletmeyi Zorlayabilecek Konular

Bu makale kapsamında birinci bölümde dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramı, ikinci bölümde imalat sanayi özelinde dijitalleşme ve üçüncü bölümde Türkiye’de imalat sanayinde dijitalleşme ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise TR32 Düzey 2 Bölgesinde (Aydın, Denizli, Muğla) yer alan işletmelerin dijitalleşme mevcut durumu analiz edilmiş, gelecek dönem yatırım planları ve bu planların hayata geçirilmesinde ortaya çıkabilecek zorluklar irdelenmiştir. Beşinci bölümde çalışma sentezlenmiş ve çıkarımlar sunulmuştur.

1. Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Birbirinin yerine kullanılan dijital dönüşüm, dijitalleşme ve dijital dönüşüm konuları farklı anlamlar taşımakta ve kapsadığı teknolojik çerçeve bağlamında hem örtüşmekte hem de birbirinden ayrılmaktadır.

Dijital dönüşüm, bir işletmenin ürünlerini, hizmetlerini ve süreçlerini, pazarlama, satış ve dağıtım için kullanılması amacıyla, bit ve baytlar

halinde veri paketlerine dönüştürme işlemidir (Chen vd., 2019). Dijitale dönüştürme, analog sinyalleri dijital biçimlere ve ikili sayılara dönüştürme süreci olarak tanımlanmaktadır (Tilson vd., 2010). Analog verileri dijital veri setlerine dönüştürme süreci dijitalleşmenin de omurgası niteliğindedir (Rachinger vd., 2018). Dijitale dönüştürme, analog yapıdaki iş süreçlerinin dijital olarak ifade edilebilecek hale getirilmesi iken dijitalleşme; dijital ürünleri ve verileri işletmelerin kendi iş süreçlerine entegre etmeleri, dijital bir yapıyı benimsemeleri olarak tanımlanabilmektedir.

Bir işletme dijitale dönüştürme işlemlerini karlılığı ve verimliliği artırmak için gerçekleştiriyorsa dijitalleşme süreci başlamış demektir. Dijitalleşme, maliyetleri düşürürken verimliliği ve çıktıyı artırmaktadır. Mevcut iş süreçleri dijitalleşme ile iyileştirilebilir ancak değiştirilemez veya dönüştürülmez. İnsan tarafından kontrol edilen bir olaydan yazılım tarafından kontrol edilen bir olaya geçiş için bir yöntem ihtiyacı bulunmaktadır. Dijitalleşme, dijitale dönüştürme süreçlerinden istifade ederek işletme süreçlerini iyileştirmektedir. Dijitalleşme, bilgi yönetimini değiştirmiş; işletmelerin yapısını, sınırlarını, iş süreçlerini ve ilişkiler ağını dönüştürmeye başlamıştır (Cortellazzo vd., 2019). Dijitalleşme aynı zamanda iş dünyasını ve teknolojiyi girişimcilik odağında birleştirmeyi gerektiren öğrenme sürecidir (Nguyen vd., 2015).

Dijital dönüşüm ise hem organizasyonel değişiklikleri hem de dijital teknolojilerin kullanımını gerektiren bir dönüşümü ifade etmektedir. Dijital dönüşüm her organizasyonda farklı görüldüğü için evrensel olarak uygulanabilir bir tanım bulmak zordur. Dijital dönüşüm, işletmenin iş süreçlerini değiştirmeden, yeni teknolojiye adapte olması yoluyla işletmeyi dijitalleştirmesinden çok daha fazlasıdır. İş süreçleri basitçe dijitalleştirildiğinde, iş modelini değiştirmeden, sadece mevcut süreçler kopyalanarak teknoloji uygulanmış olacaktır. Yeni teknolojiler verimliliği artırır ancak büyüme potansiyelini güçlendirmez. İşletmelerin dijital dönüşüm kapsamında başarılı olabilmeleri için dijital stratejiyi kurumsal stratejiler ile bütünleştirmeleri ve yeni iş modelleri geliştirmeleri gerekmektedir.

Teknolojinin kullanımıyla yeni iş modelleri, süreçleri, yazılımları ve sistemleri oluşturarak daha fazla karlılık ve rekabet avantajı elde etmek dijital dönüşümün amacıdır. İşletmeler, iş süreçlerini dönüştürerek, verimliliği ve yenilikçiliği güçlendirerek, müşteri deneyimlerini kişiselleştirerek dijital dönüşümü tamamlamaktadırlar. Dijital dönüşüm sürecinde ilerleme sağlayan işletmelerin daha rekabetçi olduğu ve değişen koşullara kolayca uyum sağlayabildikleri görülmektedir (Schwertner, 2017).

Bugünün teknolojik gelişmeleri ile birlikte, büyük veri, nesnelerin interneti, robotik sistemler ve 3D üretim araçları ile dijitalleşmede yeni bir aşama yaşanmaktadır. Büyük veri ve iş analitiği gibi teknolojiler, işletmelerin stratejik kararlarını daha doğru bir şekilde almaları ve tüm faaliyetlerini daha verimli bir şekilde yönetmeleri için gerekli hale gelmiştir. Dijital iletişim, akıllı sistemler ve diğer yeni dijital teknolojiler tüm sektörlerde yoğun şekilde uygulanmaya başlamıştır (Legner vd., 2017).

2. İmalat Sektöründe Dijitalleşme

Ülke ve bölge ekonomilerinde imalat sanayi önemli paya sahiptir. İmalat sektörünün rekabet düzeyini güçlendirmek için dijitalleşme etkili araçların başında gelmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak için imalat sektöründe verimlilik ve kaliteyi artıran dijital dönüşümün üretim süreçlerine entegre edilmesi önemlidir. İmalat sektöründe dijitalleşme yeni bir sanayi devrimi niteliğinde olup ulusal ve bölgesel ekonomiler için de kritik bir öneme sahiptir.

İmalat sektöründe işletmelerin iş modellerini ve üretim süreçlerini, dijital teknolojilerden azami ölçüde faydalanabilecek şekilde geliştirmesi, ulusal ve bölgesel düzeyde yaratılan katma değer ve rekabetçiliğin artırılmasını sağlamaktadır. Dijitalleşme sürecinin verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için işletmelerin dijital uygulamaları süreçlerine entegre etmesine ilave olarak örgüt yapılarını ve iş süreçlerini de dönüştürmeleri gerekmektedir. İmalat sanayi işletmelerinin uluslararasılaşmasını da teşvik eden bir unsur olarak kabul edilen dijitalleşme, işletmelerin pazara ulaşma ve pazar ağlarını genişletme kapasitesini de güçlendirmektedir (Watson vd., 2018).

Büyük ölçekli, yenilikçi ve teknoloji düzeyi yüksek işletmeler dijitalleşme yarışında öne çıkarken, geleneksel işletmeler dijital dönüşümde geriden gelmektedirler. İşletmelerin büyük bir kısmı küresel dijital dönüşüm trendine uyum sağlamak için çaba sarf etmektedir. Bu dönüşümü gerçekleştirebilmek ise bütünsel yatırımlar ve düzenlemeler gerektirmektedir; insan kaynağının dönüşümünü mecbur kılmaktadır. Ancak işletmeler bazen dijital dönüşüm stratejisi kurgulamadan dijital teknolojilere parçalı yatırımlar yapabilmektedir. Kısa vadeye odaklanan dar vizyonlu bu yaklaşım, derin bir dönüşümün geliştirilmesinden ziyade yatırım hatalarına neden olmaktadır.

3. Türkiye’de İmalat Sektöründe Dijitalleşme

On Birinci Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan Sanayide Dijitalleşme Çalışma Grubu Raporunda Türkiye’nin uzun vadeli hedefi “Türkiye’nin AB ve OECD ülkeleri arasında dönüşüm indeksleri açısından ilk onda yer alması, dijital ticaret konusunda ise dünyada ilk yirmi içerisinde bulunması” olarak belirlenmiştir (KB, 2018: xii). Ülkemizde dijital dönüşüm farkındalığının düşük olduğu, dijital dönüşüm hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığı, işletmelerin dijital dönüşüm yol haritasını hazırlamak için yetkin olmadığı, yerli kullanıcılar ile yerli tedarikçiler arasında iletişimin yetersiz olduğu konusunda tespitler bulunan Rapor; dijital dönüşüm teknolojisinde yabancı tedarikçilerin tercih edilmesi, yerli tedarikçi sayısının az olması, eğitim müfredatının dijital dönüşüm ile uyumlu olmaması, eğitilmiş ve nitelikli personel eksikliği, açık veri politikasının benimsenmemesi ve veriye erişimde yaşanan sıkıntılar önemli sorunlar arasında gösterilmiştir (KB, 2018).

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın Türkiye’nin Sanayi Devrimi Dijital Türkiye Yol Haritası çalışmasında ise üretimde rekabet edebilir pozisyonda olabilmek için dijital teknolojilerden verimli, etkili ve etkin bir şekilde faydalanılması gerektiği belirtilmektedir (BSTB, 2018). Yol haritası; otonom robotlar, yapay zeka, büyük veri ve ileri analitik, bulut bilişim, artırılmış ve sanal gerçeklik, nesnelerin interneti, eklemeli imalat, yeni nesil

akıllı sensör teknolojileri ve siber güvenlik gibi teknolojilerin kullanılarak katma değer, verimlilik, kârlılık, kalite gibi unsurların üst seviyeye çıkarılmasını hedeflemektedir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, eğitim dijitalleşme sürecine uygun hale getirilmeli ve imalat sanayinin ihtiyaç duyacağı veri iletişim altyapısı güçlendirilmelidir. Dijital dönüşümün sürdürülebilirliği için, dijital teknolojilerin yurt içinde üretilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra, imalat sanayinde dijital dönüşüm sürecine yön verecek ve paydaşlar arasında koordinasyonu sağlayacak bir yönetim yapısı da amaçlanmaktadır (GEKA, 2021).

Diğer taraftan Nuroğlu ve Nuroğlu’nun (2018) Türkiye ve Almanya’nın sanayideki dijital dönüşüm süreçleri ve stratejilerini karşılaştıran çalışmasında Türkiye’nin dijital dönüşüm yol haritasında standartlaşmanın sadece veri iletişim standartları olarak ele alındığı, ürün, süreç ve hizmet standartlarının belirlenmesinin atlandığı savunulmaktadır. Yol haritasında hukuki altyapının dijital dünyanın gerekliliklerine uygun hale getirilmesi konusuna değinilmeye birlikte eyleme dönüştürülmediği; ayrıca modelleme, yeni iş organizasyonları, iş modelleri ve iş/iş yeri tasarımı gibi konuların da ihmal edildiği belirtilen çalışmada Türkiye’nin dijital dönüşüm yol haritasında daha kapsamlı bir yaklaşım benimsenmesi önerilmektedir (Nuroğlu ve Nuroğlu, 2018).

Türkiye dijital dönüşüm kapsamında e-devlet ve siber güvenlik gibi alanlarda çeşitli ilerlemeler sağlamıştır. Çok sayıda işletme, özellikle pandemi sürecinde iş süreçlerindeki dönüşüme ayak uydurmak üzere çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) tarafından 2021 yılında hazırlanan Türkiye Dijital Dönüşüm Endeksi, Türkiye’nin dijitalleşme performansını karşılaştırmalı olarak değerlendirmek açısından önemli bir araçtır. 64 farklı göstereyi içeren endeks çalışmasında, Türkiye Dijital Dönüşüm Endeksi 2019, 2020 ve 2021 yılları için sırasıyla 2,94, 3,03 ve 3,24 olarak tespit edilmiştir (TÜBİSAD, 2021). Pandemi ile birlikte dünyada dijitalleşmenin hızlandığı bir dönemde Türkiye’nin de hızının artmış olması olumlu olmakla birlikte dijital dönüşüm sürecini hızlandırmak ve sanayide dijitalleşmeyi artırmak için daha fazla

yatırım yapılması ve dijital teknolojilere daha fazla odaklanılması gerekmektedir.

2017 Yılı Yatırım Programı kapsamında T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yürütülen bir proje kapsamında imalat sanayi işletmelerinin dijitalleşme seviyeleri ile sorunlarının araştırılması amacıyla ar-ge merkezi olan işletmeler ile teknoloji geliştirme bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelere yönelik dijitalleşme anketi gerçekleştirilmiştir. Bu anket çalışması kapsamında imalat sanayi işletmelerinin, talep tahmini, tedarik zinciri ve üretim planlaması araçlarını geliştirdikleri; ancak dijital uygulamalarda henüz arzu edilen seviyede olmadıkları görülmüştür. Tedarik yönetiminde işletmelerin yarısının zayıf durumda olduğu ve tedarikçilerle karşılıklı veri paylaşımı olmadığı belirlenmiştir (BSTB, 2018).

Söz konusu anket sonuçlarına göre işletmelerde sistematik stok takibinin yaygın olduğu görülmekle birlikte dijital uygulamalar yetersizdir. İşletmelerde dijital uygulamalar kullanılmakla birlikte gelişmiş robotik sistemlerden faydalanma seviyesi yetersizdir. Kalite kontrol süreçlerinde dijital teknolojilerden faydalanma düzeyi yüksek olmakla birlikte otomasyon ve veri analitiği kullanımı düşüktür. Uzaktan bakım hizmetleri görece yaygın olmakla birlikte işletmelerin yaklaşık yüzde 25'i satış sonrası hizmetlerde dijital araçları kullanmaktadır (BSTB, 2018: 91). Ankete katılan şirketlerin çoğunluğunun ar-ge merkezi olan büyük şirketler olması sebebi ile geri kalan şirketlerin dijitalleşme seviyesinin ankete katılan işletmelere göre daha düşük olması muhtemeldir. Türkiye'de büyük ölçekli işletmelerin tüm işletmelerin yüzde 1'inden daha az bir kısmını oluşturması, dijitalleşme sürecinde Türk ekonomisinin zayıf yönü olarak ifade edilebilir (Yılmaz, 2021).

Konya merkezinde faaliyet gösteren 185 imalatçı Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) ile yapılan araştırma sonuçlarına göre ise bölgedeki işletmelerin Endüstri 4.0 teknolojileri açısından düşük bir uygulama düzeyine sahip oldukları görülmüş; bazı teknolojilerin kullanımı konusunda kendilerini olduklarından daha yetkin gördükleri belirlenmiştir.

Dijital teknolojileri uygulama düzeyleri düşük olmasına rağmen işletmelerin dijitalleşme alanındaki yatırımları önemsedikleri görülmüştür (Yiğitol vd, 2020).

4. TR32 Düzey 2 Bölgesinde İmalat Sektöründe

Dijitalleşme

4.1. Yöntem

Çalışma kapsamında, 2021 yılında veri toplama süreci TÜİK tarafından yönetilen "İmalat Sanayi İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Dijitalleşme Düzeyinin Belirlenmesi Araştırması" verileri kullanılmıştır. Araştırma soru formu GEKA ve TÜİK iş birliği ile tasarlanmış olup araştırmanın finansmanı GEKA tarafından sağlanmıştır. TR32 Düzey 2 Bölgesinde (Aydın, Denizli, Muğla) dijitalleşme düzeyinin belirlenmesine yönelik saha araştırmasında gıda ürünlerinin imalatı, giyim eşyalarının imalatı, tekstil ürünlerinin imalatı ve başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler araştırma kapsamına alınmıştır. Tekstil ürünleri imalatında 100 ve üzeri, makine imalatı sektöründe 10 ve üzeri, giyim ürünleri imalatı sektöründe 50 ve üzeri, gıda ürünleri imalatı sektöründe ise 20 ve üzeri çalışan sayısına sahip 301 işletme ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma soru formu, web tabanlı anket uygulaması ile TÜİK koordinasyonunda doldurulmuştur. Web tabanlı anket kapsamında aşağıdaki başlıklar altında farklı değişkenlere ilişkin sonuçlar elde edilmiştir:

- Dijitalleşme Stratejisi ve Dijitalleşme Çabası
- Dijitalleşmeye Yönelik İnsan Kaynağı
- Dijital Olgunluk
- Dijital Sistemlerin/Teknolojilerin Kullanımı ve Yatırım Yapılması Planlanan Alanlar
- Dijitalleşme Sürecinde İşletmeyi Zorlayabilecek Konular

"Dijitalleşme Stratejisi ve Dijitalleşme Çabası" başlığı altında işletmelere kurumsal ve yazılı bir dijitalleşme

stratejisi olup olmadığı sorulmuştur. Dijitalleşme stratejisi olmayan işletmelere gelecek dönem için dijitalleşme çabalarının olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. “Dijitalleşmeye Yönelik İnsan Kaynağı” başlığı altında ise tüm işletmelere dijital teknolojiler ve süreçler için insan kaynağının yeterli olup olmadığı sorulmuştur. “Dijital Sistemlerin/Teknolojilerin Kullanımı ve Yatırım Yapılması Planlanan Alanlar” başlığı altında işletmelere halihazırda kullandıkları

dijital sistemler ve teknolojiler sorulmuş, gelecek 3 yıl içerisinde hangilerine yatırım yapmayı planladıkları analiz edilmiştir. “Dijitalleşme Sürecinde İşletmeyi Zorlayabilecek Konular” kapsamında bütçe, insan kaynağı, ekosistemin iş birliği seviyesi gibi farklı değişkenlerden hangilerinin dijitalleşme sürecinde işletmeleri zorlayacağı sorulmuştur.

Araştırma kapsamında anket gerçekleştirilen işletme sayısı illere göre sektörler ayrımında Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılım Sağlayan İşletmelerin Sektörlere ve İllere Göre Dağılımı
(Kaynak: TÜİK, 2021)

İl	Gıda Ürünleri İmalatı	Tekstil Ürünleri İmalatı	Giyim Ürünleri İmalatı	Makine İmalatı	Toplam
Aydın	33	3	7	35	78
Denizli	16	85	60	45	206
Muğla	14	-	-	3	17
Toplam	63	88	67	83	301

4.2. Araştırma Sonuçları

Araştırma sonuçları aşağıdaki 5 ana başlık çerçevesinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

- Dijitalleşme Stratejisi ve Dijitalleşme Çabası
- Dijitalleşmeye Yönelik İnsan Kaynağı
- Dijital Olgunluk
- Dijital Sistemlerin/Teknolojilerin Kullanımı ve Yatırım Yapılması Planlanan Alanlar
- Dijitalleşme Sürecinde İşletmeyi Zorlayabilecek Konular

4.2.1. Dijitalleşme Stratejisi ve Dijitalleşme Çabası

İşletmelerin teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmeleri için dijitalleşme stratejileri geliştirmeleri, dijital dönüşümü sağlayacak etkili ve verimli eylemlere öncelik vermeleri elzemdir (Goerzig vd., 2018). İşletmelerin dijitalleşme stratejisi, hedeflerini, mevcut teknolojik yeteneklerini, müşteri ihtiyaçlarını ve iş süreçlerini göz önünde bulundurarak belirlenmektedir. Bu strateji, dijital dönüşüm sürecinin yönetilmesi ve başarılı bir

şekilde uygulanması için önemli bir yol haritası sağlamaktadır. Dijitalleşme sürecinin planlı bir strateji çerçevesinde uygulanması, işletmenin kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmesine, iş süreçlerini optimize etmesine ve daha iyi müşteri deneyimleri sunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca stratejinin uygulanması, işletmelerin dijital teknolojileri doğru bir şekilde kullanmasını sağlayarak rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır. Bu kapsamda dijital dönüşüm, işletmeyi bütüncül bir şekilde ele alan strateji geliştirme sürecini zorunlu olarak içermektedir.

Bu çerçevede, TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelere, dijitalleşme kapsamında yazılı bir stratejiye sahip olup olmadıkları sorulmuştur. Araştırma kapsamındaki işletmelerin yüzde 83’ünün yazılı bir stratejisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Gıda ürünleri imalatında yüzde 86, tekstil ürünleri imalatında yüzde 83, giyim eşyaları imalatında yüzde 88 ve makine ve ekipman imalatında yüzde 75 oranında işletmenin dijitalleşme kapsamında yazılı bir stratejisinin olmadığı Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: İşletmelerin Dijitalleşme Stratejisine Sahip Olma Durumu
(Kaynak: TÜİK, 2021)

Dijitalleşme Stratejisi	Gıda Ürünleri İmalatı	Tekstil Ürünleri İmalatı	Giyim Ürünleri İmalatı	Makine İmalatı	Toplam
Var	%14	%17	%12	%25	%17
Yok	%86	%83	%88	%75	%83

Yazılı bir stratejiye sahip olmayan işletmelerin ise yüzde 73'ü dijitalleşme çabası içerisinde olduklarını belirtmiştir. Gıda ürünleri imalatında yüzde 70, tekstil ürünleri imalatında yüzde 82, giyim eşyaları imalatında yüzde 60 ve makine ve ekipman imalatında işletmelerin yüzde 78'inin dijitalleşme çabasında olduğu görülmektedir.

4.2.2. Dijitalleşmeye Yönelik İnsan Kaynağı

İşletmeler, dijital dönüşüm sürecinde teknolojinin imkanlarından faydalanarak iş süreçlerini iyileştirirken, insan kaynakları yönetimi de dijitalleşmenin avantajlarından yararlanarak, çalışanlarına daha iyi hizmet sunabilmektedir. Dijital dönüşüm işletmelerin iş modellerini ve iş süreçlerini değiştirmektedir. Bu değişimlerin çalışanların rolleri, yetkinlikleri ve işletmelerle olan ilişkileri üzerinde de etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle dijital dönüşüm sürecinde işletmelerin çalışanlarının becerilerini ve yetkinliklerini geliştirmeleri, dijital araçları kullanmalarını teşvik etmeleri ve

işletmenin dijital stratejisine uygun olarak yeni roller tanımlamaları gerektiği ifade edilmektedir (De Smet vd, 2021).

Tabrizi ve diğerleri (2019) göre ise dijital dönüşüm bir teknoloji sorunu değil, bir iş modeli sorunudur. Bu nedenle dijital dönüşüm sürecinde insan kaynakları yönetiminin de dönüşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dijital dönüşüm sürecinde işletmelerin çalışanlarına yeni beceriler kazandırması, dijital yetkinliklerini geliştirmeleri ve dijital araçları kullanmalarını teşvik etmeleri gerektiği ifade edilmektedir.

TR32 Düzey 2 Bölgesindeki araştırmanın verileri incelendiğinde ise işletmelerin yüzde 53'ü dijital teknolojiler ve süreçler çerçevesinde yeterli nitelikte insan kaynağı bulunmadığını belirtmiştir. Gıda ürünleri imalatında yüzde 56, tekstil ürünleri imalatında yüzde 35, giyim eşyaları imalatında yüzde 69 ve makine ve ekipman imalatında yüzde 57 oranında işletmede insan kaynağının dijitalleşme kapsamında yetersiz olduğu Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Dijital Teknolojiler İçin Yeterli Nitelikte İnsan Kaynağı Mevcudiyeti
(Kaynak: TÜİK, 2021)

Yeterli Nitelikte İnsan Kaynağı	Gıda Ürünleri İmalatı	Tekstil Ürünleri İmalatı	Giyim Ürünleri İmalatı	Makine İmalatı	Toplam
Var	%44	%65	%31	%43	%57
Yok	%56	%35	%69	%57	%53

4.2.3. Dijital Olgunluk

Dijital olgunluk, bir işletmenin teknolojiyi ne ölçüde benimsediği, kullandığı ve yönettiği konusunda bir ölçüttür. Dijital olgunluk, işletmenin dijital teknolojileri kullanarak iş faaliyetlerini yürütmek, müşteri ihtiyaçlarına cevap vermek ve rekabet avantajı sağlamak için ne kadar hazır olduğunu belirler. Dijital olgunluğu yüksek olan bir işletme, verimlilik, inovasyon, müşteri memnuniyeti ve rekabet avantajı

gibi faydalar elde etmek için teknolojiye en iyi şekilde yararlanır. Dijital olgunluk düzeyini ölçen çalışmalar, işletmelerin veya kuruluşların dijital dönüşüm süreçlerindeki ilerlemelerini değerlendirmelerine yardımcı olmak amacıyla yapılmaktadır.

Forrester Research (2014) tarafından dijital olgunluk düzeyini ölçmek için geliştirilen model, işletmelerin dijital dönüşüm yolculuklarını değerlendirmelerine ve ihtiyaçlarına uygun bir yol haritası oluşturmalarına

yardımcı olmaktadır. Model, organizasyonların dijital yetkinliklerini belirleyebilmeleri için strateji, işlevler ve yönetim olmak üzere 3 ana kategori belirlemiştir. International Data Corporation (IDC) (2022) ise dijital olgunluk düzeyini ölçmek için “digital transformation maturityscape” isimli bir model geliştirmiş olup işletmelerin dijital dönüşüm yolculuklarındaki ilerlemelerini değerlendirmelerine ve ihtiyaçlarına uygun bir yol haritası oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Bu çerçevenin liderlik, insanlar, süreçler, teknoloji ve veri olmak üzere 5 boyutu bulunmaktadır.

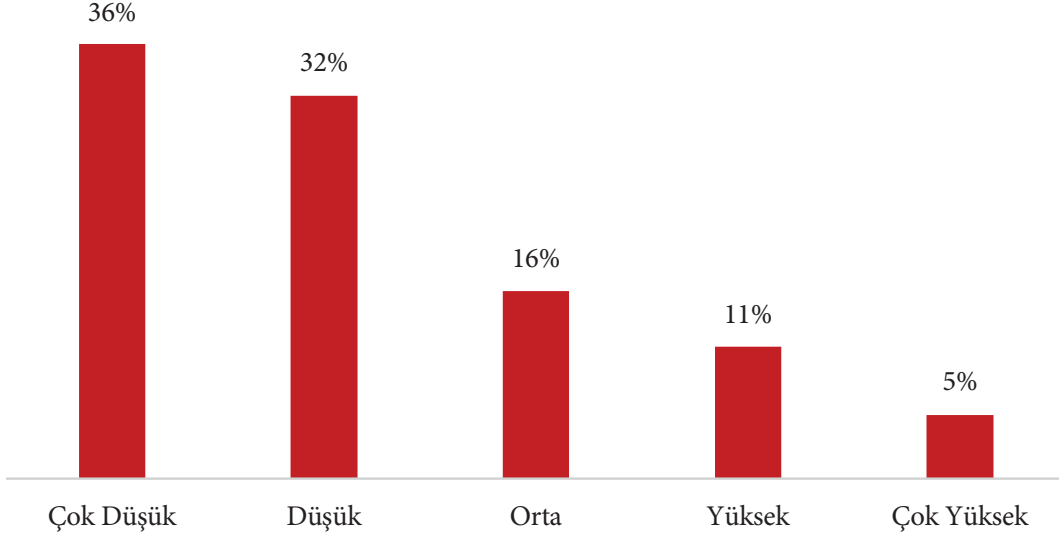
Dijital olgunluk modelleri farklı sektörlerle uyarlanmış zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Literatür derlemesi niteliğindeki çalışmalar (Barata ve Cunha, 2017; Wendler, 2012) farklı alanlara ilişkin pek çok model olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ise literatürdeki farklı modellerin birçoğunda yer alan strateji, yönetim, teknoloji, süreçler ve kültür boyutları ele alınmıştır. TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelerin bu 5 boyut ve alt değişkenlerine ilişkin verdiği yanıtlar Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Dijital Olgunluğun Boyutlarına İlişkin İşletmelerin Yanıtları
(Kaynak: TÜİK, 2021)

KATEGORİ	Uygun	Kısmen Uygun	Uygun Değil
STRATEJİ			
Stratejik planımızda dijitalleşmeye ilişkin hususlar yer almaktadır.	%27	%55	%18
Dijitalleşme stratejimiz ve perspektifimiz çalışanlar ile paylaşılmaktadır.	%24	%52	%24
İş planlarımız ve stratejilerimiz dijital dönüşüm hedefleri ile uyumlu tasarlanmaktadır.	%25	%54	%22
YÖNETİŞİM			
Farklı birimlerin dijitalleşme girişimleri birbiri ile uyumlu ve koordinasyon halindedir.	%30	%46	%24
İş modellerini yeniden tasarlama / uygulama aşamalarında dijital müşteri deneyimini temel almaktayız.	%25	%51	%24
İş süreçlerimizi dijital dönüşüm kapsamında yeniden tasarlamak, temel hedeflerimiz arasında yer almaktadır.	%39	%45	%17
TEKNOLOJİ			
Dijital iş uygulamaları için gerekli teknolojiye sahibiz.	%23	%52	%24
Dijital veri toplama teknolojilerini kullanmaktayız.	%22	%47	%31
Ürün ve hizmetlerimizde dijital teknolojik özellikler bulunmaktadır.	%23	%47	%30
SÜREÇLER			
İşletmemiz iş süreçlerinde dijital içerik ve araçları kullanmaktadır.	%29	%52	%19
İşletmemizin iş süreçleri dijital dönüşüm hedefleri ile uyumlu hale getirilmiştir.	%19	%57	%24
İşletmemiz iş süreçlerinde müşteri deneyimini dijital kanallarla kullanılabilir hale getirmektedir.	%17	%53	%30
KÜLTÜR			
İşletme yönetimi, iş süreçlerinin dijital dönüşümüne tam destek vermektedir.	%45	%41	%14
İşletmemizin farklı birimleri arasında dijital veri paylaşımı sorunsuz gerçekleşmektedir.	%32	%48	%20
İşletmemiz, çalışanlarının dijital yeteneklerini artırmak için sürekli yatırımlar yapmaktadır.	%27	%46	%27

Dijital olgunluğa ilişkin sorulara “uygun” cevabını verenlerin oranı Strateji boyutunda yüzde 25, Yönetişim boyutunda yüzde 31, Teknoloji boyutunda yüzde 23, Süreçler boyutunda yüzde 21 ve Kültür boyutunda yüzde 35 olmuştur.

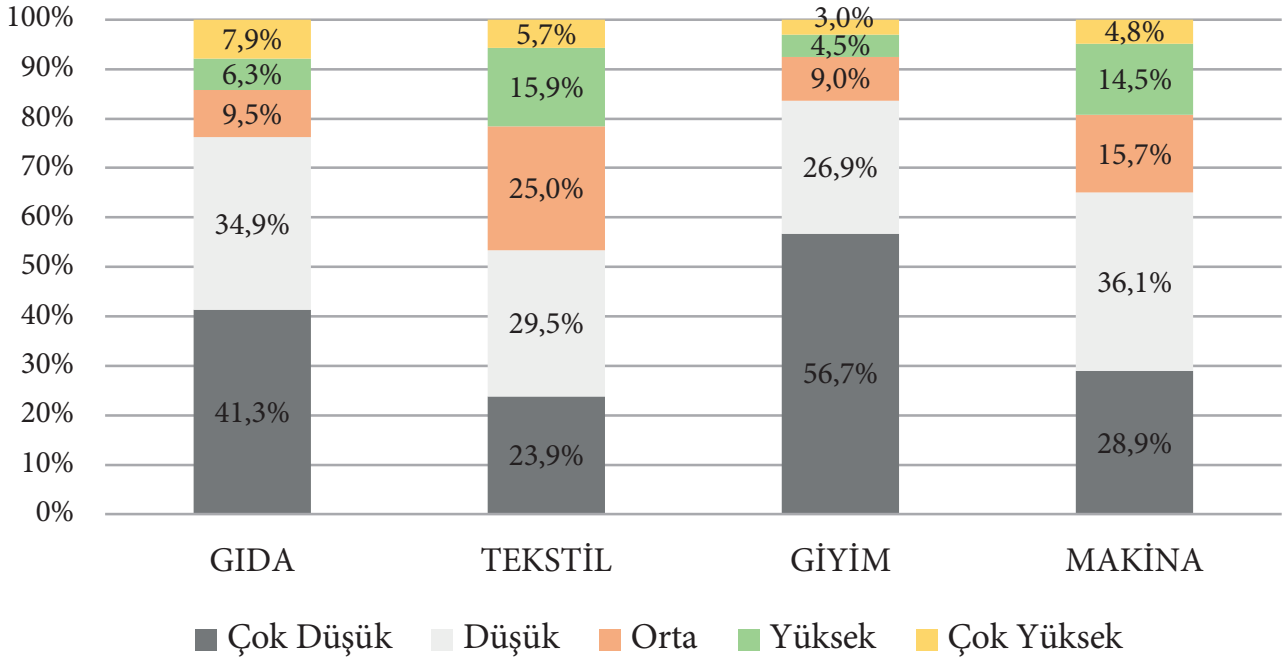
Soru formunda yer alan 5 boyuta ilişkin değerlerin eşit olarak ağırlıklandırıldığı endeks hesaplamasına göre ise TR32 Düzey 2 Bölgesindeki orta ve büyük ölçekli işletmelerin yüzde 36’sının dijital olgunluk düzeyinin çok düşük olduğu Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: İşletmelerin Dijital Olgunluk Düzeyi
(Kaynak: TÜİK, 2021)

Şekil 2’de dijital olgunluk düzeyi sektörler bazında ele alınmıştır. Bu kapsamda tekstil sektörü dijital

olgunluk bakımından en iyi; giyim imalatı sektörü ise en zayıf konuma sahiptir.

Şekil 2: Sektörlere Göre Dijital Olgunluk Düzeyi
(Kaynak: TÜİK, 2021)

4.2.4. Dijital Sistemlerin/Teknolojilerin Kullanımı ve Yatırım Yapılması Planlanan Alanlar

Dijital teknolojilere yatırım eğilimi son yıllarda hızla artmaktadır. İşletmeler, dijital teknolojilerin iş süreçlerine ve ürünlerine entegrasyonu ile birlikte verimliliği artırabileceklerini, maliyetleri düşürebileceklerini, rekabet avantajı elde edebileceklerini ve müşteri deneyimini iyileştirebileceklerini fark etmektedir. Ayrıca pandemi ile birlikte uzaktan çalışma, dijital toplantı ve dijital müşteri deneyimi gibi alanlara olan ihtiyaç artmış ve işletmeler de bu alanlara dijital yatırım yapmaya başlamıştır. Dijital teknolojilere yatırım eğilimi sadece büyük işletmelerde değil, KOBİ'lerde de artmaktadır. Özellikle bulut bilişim, dijital pazarlama ve sosyal medya gibi alanlara yatırım yapmak KOBİ'lerin de rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olabilmektedir. Son yıllarda artan dijital teknoloji yatırımlarının TR32 Düzey 2 Bölgesine yansımaları görebilmek için işletmelere aşağıdaki dijital sistemlerden hangilerini halihazırda kullandıkları sorulmuştur.

- ERP: Enterprise Resource Planning (İşletme Kaynak Planlaması)
- SCM: Supply Chain Management (Tedarik Zinciri Yönetimi)
- MDC: Machine Data Collection (Makine Veri Toplama)
- PLM: Product Lifecycle Management (Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi)
- MES: Manufacturing Execution System (Üretim Yönetim Sistemi)
- PDM: Product Data Management (Ürün Veri Yönetimi)
- MRP: Material Resource Planning (Malzeme Kaynak Planlaması)
- CAM: Computer Aided Manufacturing (Bilgisayar Destekli Üretim)

İşletmeler içerisinde belirtilen sistemlerden en az birini kullananların oranı yüzde 41'dir. Dijital sistemlerden en az birini kullananların oranı tekstil ürünleri imalatında yüzde 52, makine ve ekipman imalatında yüzde 46, gıda ürünleri imalatında yüzde 36 ve giyim eşyaları imalatında yüzde 28'dir. Tablo 5'te işletmelerin halihazırda kullandığı dijital sistemler ve yatırım planlarına ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 5: İşletmelerin Halihazırda Kullandığı Sistemler ve Yatırım Planları
(Kaynak: TÜİK, 2021)

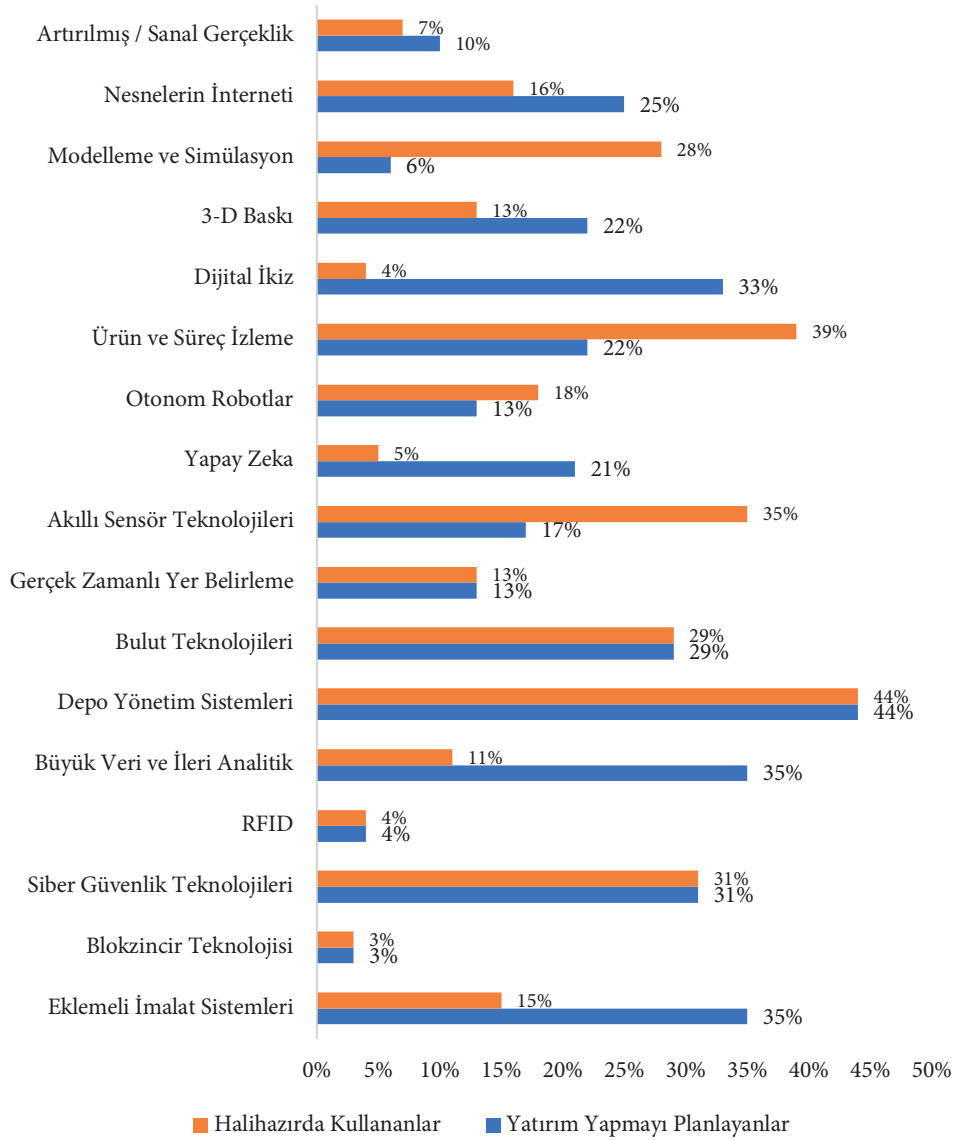
Dijital Sistemler	Halihazırda Kullananlar	Yatırım Planı Olanlar
ERP (İşletme Kaynak Planlaması)	%43	%38
MDC (Makine Veri Toplama)	%39	%45
SCM (Tedarik Zinciri Yönetimi)	%38	%29
MES (Üretim Yönetim Sistemi)	%47	%44
PLM (Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi)	%24	%19
PDM (Ürün Veri Yönetimi)	%41	%27
CAM (Bilgisayar Destekli Üretim)	%47	%41
MRP (Malzeme Kaynak Planlaması)	%48	%34

Dijital sistemler kapsamında halihazırda kullanım düzeyi en fazla yüzde 48 ile MRP (Material Resource Planning/Malzeme Kaynak Planlaması) yüzde 47 ile CAM (Computer Aided Manufacturing/Bilgisayar Destekli Üretim) ve yüzde 47 ile MES (Manufacturing Execution System/Üretim Yönetim Sistemi) olmuştur.

Dijital yazılım veya sistemlere gelecek 3 yıl içerisinde yatırım yapmayı planlayanların oranı yüzde 35 olarak tespit edilmiştir. Makine ve ekipman imalatı işletmelerinin yüzde 42'si yatırım yapma planı olduğunu belirtirken bu oran gıda ürünleri ve tekstil ürünleri imalatı sektörlerinde yüzde 35, giyim eşyaları

imalatında ise yüzde 25 olarak belirlenmiştir. Gelecek 3 yıl içerisinde en fazla yatırım planı yapılan sistemler yüzde 45 ile MDC, yüzde 44 ile MES ve yüzde 41 ile CAM olmuştur. Yatırım planlaması kapsamında işletmelerin en az tercih ettiği sistemler ise yüzde 19 ile PLM, yüzde 27 ile PDM ve yüzde 29 ile SCM'dir.

İşletmelere dijital teknolojilerden hangilerini kullandıkları ve önümüzdeki 3 yıl içerisinde hangilerine yatırım yapmayı planladıkları sorusu sorulmuştur. Şekil 3'te dijital teknolojilerin kullanım durumu ve yatırım yapılması planlanan alanlara ilişkin oranlar verilmiştir.

Şekil 3: Belirlenen Teknolojilerin İşletmeler Tarafından Kullanılma Oranı
(Kaynak: TÜİK, 2021)

İşletmelerin yüzde 21'i dijital teknolojilerden en az birini kullanmaktadır. Dijital teknolojilerden en az birini kullanma oranı tekstil sektöründe yüzde 28, makine sektöründe yüzde 23, gıda sektöründe yüzde 17 ve giyim sektöründe yüzde 12 olarak belirlenmiştir. İşletmeler tarafından en çok kullanılan dijital teknolojiler ise yüzde 44 ile depo yönetim sistemleri, yüzde 39 ile ürün ve süreç izleme ve yüzde 35 ile akıllı sensör teknolojileridir. Blokzincir (Blockchain) teknolojisi ve dijital ikiz teknolojilerinin kullanım oranı ise oldukça düşüktür.

Gelecek 3 yıl içerisinde dijital teknolojilerden en az birine yatırım yapmayı planlayan işletmelerin oranı yüzde 19'dur. Sektörler bazında incelendiğinde yatırım planı olan işletmelerin oranının tekstil sektöründe yüzde 23, makine imalatı sektöründe yüzde 21, gıda sektöründe yüzde 18 ve giyim eşyaları imalatı sektöründe yüzde 14 olduğu görülmektedir.

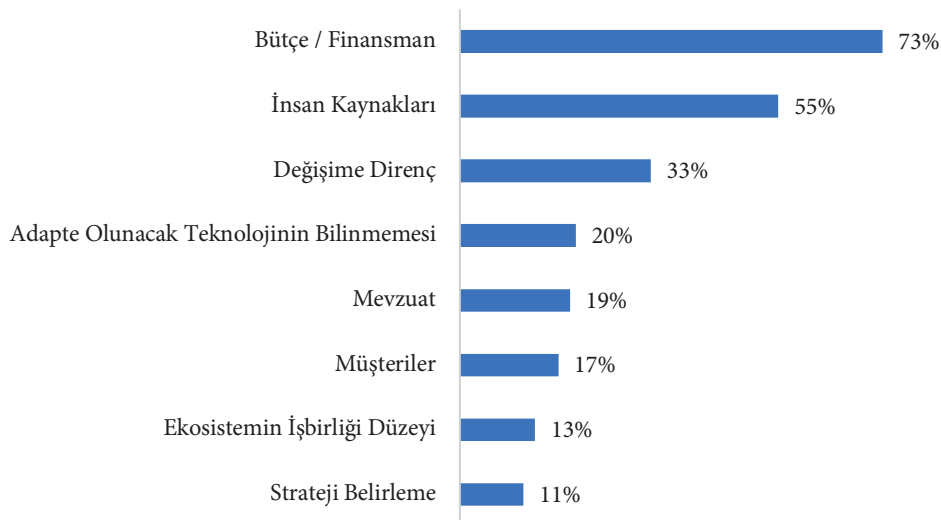
4.2.5. Dijitalleşme Sürecinde İşletmeleri Zorlayabilecek Konular

Dijitalleşme, birçok işletme ve kuruluş için önemli bir dönüşüm süreci olmakla birlikte dijitalleşmeyi zorlaştıran bazı hususlar da mevcuttur. Dijitalleşme birçok donanım, yazılım ve teknolojiye yatırım yapmayı gerektirdiği için yüksek maliyetli bir süreç olabilir. Bu maliyetler, küçük ölçekli işletmeler için engel teşkil edebilir. Teknolojiye hakim ve yetenekli personel bulmak zor ve yüksek ücret talepleri

nedeniyle maliyetli olabilir. Dijital ortam, yasal düzenlemeler açısından da oldukça karmaşıktır. Bu nedenle, işletmelerin bu düzenlemeleri takip etmeleri ve uygun şekilde uygulamaları gerekmektedir. Dijitalleşme, işletmelerin kültürel olarak da değişmesini gerektirir. Bu da bazı çalışanlar için zorlayıcı olabilir ve dirençle karşılaşabilirler. Bu direnç dijitalleşme sürecinin yavaşlamasına neden olabilir.

İşletmelerin dijital dönüşümünün önündeki önemli engellerden birisi de finansal problemlerdir (Dethine vd., 2020). Başta KOBİ olmak üzere birçok işletme dijital dönüşümü finanse edecek kaynaklara ve teknolojik kapasiteye sahip değildir. Finansal engeller ve teknolojik kapasite eksikliğine ek olarak dijital dönüşüm stratejisinin bulunmaması veya iyi tasarlanmaması da dijital dönüşüm kapsamında engeller oluşturabilmektedir (Von Leipzig vd., 2017). Sonuç olarak, dijitalleşmeyi zorlaştıran birçok husus vardır. Ancak işletmeler bu zorlukları aşarak dijitalleşme sürecinde başarılı olabilirler.

Bu kapsamda TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelere dijitalleşme sürecinde zorlanacakları hususlar sorulmuş ve seçenekler arasından en fazla 3 tanesinin seçilmesi istenmiştir. Dijitalleşme sürecinde bütçe hususunda zorlanacağını belirten işletmelerin oranı yüzde 73, insan kaynaklarında sorun yaşayacağını belirtenlerin oranı yüzde 55 ve değişime direnç kapsamında sorun yaşayacağını belirtenlerin oranı yüzde 33 olarak belirlenmiştir.

Şekil 4: Dijitalleşme Sürecinde İşletmelerin Zorlanacağını Düşündüğü Konular
(Kaynak: TÜİK, 2021)

Gıda ürünleri imalatı sektöründeki işletmeleri dijitalleşme sürecinde zorlayacak hususlar yüzde 70 ile bütçe, yüzde 43 ile insan kaynağı ve yüzde 37 ile değişime direnç olarak belirtilmiştir. Tekstil ürünleri imalatında işletmelerin yüzde 66'sı bütçe, yüzde 60'ı insan kaynağı ve yüzde 42'si değişime direnç hususlarında zorlanacağını belirtmiştir. Giyim eşyalarının imalatı sektöründeki işletmelerin yüzde 79'u bütçe ve finansman olanaklarını dijitalleşme sürecinde zorlanacak konular arasında gösterirken; makine ve ekipman imalatı sektöründe bütçe konusunda zorlanacağını belirtenlerin oranı yüzde 80 olarak belirlenmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sanayi işletmelerinin dijital araçları etkin bir şekilde kullanarak iş süreçlerini geliştirme kapasitesi ile bölgesel kalkınma arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Dijitalleşme işletmelerin rekabet güçlerini artırarak daha kaliteli ve rekabetçi ürünler sunmalarına ve üretim süreçlerindeki maliyetleri azaltmalarına olanak sağlar. Dijitalleşme, işletmelerin üretim süreçlerini daha ölçülebilir ve kontrol edilebilir hale getirerek ürün kalitesini ve müşteri memnuniyetini artırır. Ayrıca işletmeler dijitalleşme sayesinde üretim süreçlerinde daha fazla otomasyon ve robotik kullanarak üretim kapasitelerini artırabilirler. Dijitalleşme işletmelerin finansal yönetimini de daha verimli hale getirir ve çalışanlar arasındaki iletişimi ve iş birliğini artırır. İşletmeler dijital platformlar aracılığıyla daha geniş bir kitleye ulaşarak müşteri tabanlarını genişletebilirler. Dijital olgunluk seviyesi yüksek olan işletmeler, yenilikçi hizmetler sunarak pazar paylarını artırabilir. İşletmelerin dijitalleşme sürecini yönetirken, verimlilik, kalite, teknoloji kullanımı, organizasyonel iyileşme ve pazar ağlarını genişletme gibi faktörlere odaklanmaları önemlidir. Bu faktörlerin doğru yönetilmesi, dijitalleşme sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesini ve bölgesel kalkınma sürecinde olumlu değişimleri desteklemesini sağlayabilir. Bu değişim sürecine ilişkin ise işletmelerin mevcut durumu ve eğilimlerine ilişkin veri ve bilgi üretiminin yetersiz olması, gelecek dönem öngörülerini ve planlama çalışmalarının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Dijitalleşme düzeyine

ilişkin uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlayan ülke düzeyinde veri setleri mevcut olmakla birlikte bölgesel düzeyde mevcut durumu ortaya koyan çalışmalar yetersizdir.

Bu çalışmada, TR32 Düzey 2 Bölgesinde öne çıkan imalat sanayi alt sektörlerinde dijitalleşme düzeyi ve eğilimlere ilişkin veriler temin edilerek analiz edilmiştir. Orta ve büyük ölçekli 301 işletmenin kapsama alındığı araştırma, bölgesel düzeyde imalat sektöründe dijitalleşme düzeyini ortaya koyan ülkemizdeki birkaç çalışmadan biridir. Literatürde işletmelerin dijitalleşme sürecine ilişkin tematik çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmada dijitalleşme stratejisi, insan kaynağı, dijital olgunluk, dijitalleşmeye ilişkin yatırım planları ve dijitalleşme sürecinde işletmeyi zorlayabilecek konular başlıkları bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Araştırma, imalat sanayi sektörlerinde dijitalleşme düzeyini ölçmeye yönelik olarak gelecek dönem çalışmalarına da önemli bir girdi sunmaktadır.

Araştırmada TR32 Düzey 2 Bölgesinde gıda, tekstil, giyim ve makine imalatı sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin dijitalleşme düzeyine ilişkin farklı bulgular elde edilmiştir. Bu kapsamda somut bir dijitalleşme stratejisi mevcut olan işletme sayısının düşük seviyede olduğu görülmekle birlikte henüz strateji çalışmalarına başlamayan işletmelerin büyük çoğunluğunun dijitalleşme çabası içerisinde olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçları dijitalleşme sürecinde işletmelerin önemli bir kısmının insan kaynaklarının yeterliliği noktasında sıkıntı yaşayacağını göstermiştir. Ciro ve çalışan sayısı bakımından büyük ölçekli işletmelerin insan kaynağı bakımından görece daha az sorun yaşayacağı görülmüştür. Nitekim dijitalleşme sürecinde işletmeleri en çok zorlayacak hususlara ilişkin olarak işletmeler bütçe ve insan kaynaklarının yetersizliğini öne sürmüştür. Çalışma kapsamında işletmelerin dijital olgunluk düzeyi de belirlenmiş ve yüksek dijital olgunluk düzeyine sahip işletmelerin toplam işletmeler içerisindeki payının yalnızca yüzde 5 olduğu görülmüştür. Araştırma kapsamındaki işletmelerin belirli bir ölçeğin üzerinde olması dikkate alındığında araştırma sonuçlarının TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelerin dijitalleşme düzeyinde üst grubu

tanımladığı, diğer işletmelerin dijitalleşme düzeyinin daha da geride olabileceği değerlendirilmektedir. Elde edilen veriler kapsamında sektörler arasında karşılaştırma olanağı elde edilmiş olup bölgede tekstil sektörünün, giyim, gıda ve makine imalatı sektörlerine kıyasla dijital olgunluk düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen veriler ve literatürde tartışılan konular çerçevesinde, TR32 Düzey 2 Bölgesinde ve Türkiye’de 3 kritik hususta gelişme sağlanması gerektiği değerlendirilmektedir. İmalat sanayinin dijitalleşme süreci ile birlikte dijital teknolojileri etkin kullanabilecek, dijital beceri ve yetkinlikleri yüksek iş gücüne gereksinim duyulacaktır. Bu kapsamda eğitim altyapısının dijitalleşme yetkinliklerini artıracak şekilde revize edilmesi öncelikli bir konudur. Dijital dönüşüm sürecinin başarısı için işletmelerin yönetim anlayışlarını, iş süreçlerini ve örgüt kültürlerini de dönüştürmeleri gerekmektedir. İşletmelerin dijital

dönüşüm yolculuğunda kendi işletmelerinde adapte olmaları gereken teknolojileri tanımlayabilmeleri, fayda/maliyet analizini yapabilmeleri, dijital farkındalık ve olgunluk düzeylerini artırmaları gerekmektedir. İşletmelerin dijitalleşme sürecinde en çok zorlanacağı husus olarak belirtilen bütçe ve finansal kaynaklar çerçevesinde ise dijital teknolojilerin yerli imkânlarla üretilmesi, bir taraftan maliyetleri düşürecek bir taraftan da dışa bağımlılığı azaltacaktır.

Çalışma TR32 Düzey 2 Bölgesindeki işletmelerin dijitalleşme düzeyine ilişkin mevcut durumu analiz etme imkânı sağlamış olmakla birlikte, bölgelerarası veya uluslararası karşılaştırma imkânı sunmamaktadır. Bu kapsamda Türkiye’deki 26 düzey 2 bölgesinde ve tüm sektörlerde uygulanabilecek; bölgelerarası kıyaslama imkânı sağlayacak araştırmaların, resmi istatistik programına eklenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bilgilendirme

Çatışma Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu Çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kar amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Çalışmada kullanılan veriler TÜİK tarafından GEKA işbirliği ile gerçekleştirilen “İmalat Sanayi İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Dijitalleşme Düzeyinin Belirlenmesi Araştırması” kapsamında elde edilmiş olup Etik Kurul izni gerektirmemektedir. Elde edilen bilgilerin sadece istatistiksel amaçlı kullanılması ve bilgilerin gizliliği 5429 Sayılı Kanununun 13. ve 14. maddesi gereği teminat altına alınmıştır.

Etik Beyanı

Yazar tarafından bu Çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği (varsa kullanılan anket/ölçek/fotoğraflar için gerekli izinlerin alındığı ayrıca belirtmeli) beyan edilmiştir.

Kaynakça

- Barata, J., and Cunha, P. R. (2017). *Climbing the Maturity Ladder in Industry 4.0: A Framework for Diagnosis and Action that Combines National and Sectorial Strategies*. Paper presented at Americas Conference on Information Systems, Boston, MA.
- BSTB (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). (2018). Türkiye'nin Sanayi Devrimi; Dijital Türkiye Yol Haritası. *Ankara*, 1-171.
- Chen, L., Shaheer, N., Yi, J., and Li, S. (2019). The International Penetration of Ibusiness Firms: Network Effects, Liabilities of Outsidership and Country Clout. *Journal of International Business Studies*, 50 (2), 172-192.
- Cortellazzo, L., Bruni, E. and Zampieri, R. (2019). The Role of Leadership in a Digitalized World: A Review. *Frontiers In Psychology*, 10, 1938.
- De Smet, A., Gagnon, C., and Mygatt, E. (2021). "Organizing For The Future: Nine Keys to Becoming a Future-ready Company", <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/organizing-for-the-future-nine-keys-to-becoming-a-future-ready-company>, (Erişim tarihi: 10.03.2023).
- Dethine, B., Enjolras, M., and Monticolo, D. (2020). Digitalization and SMEs' Export Management: Impacts on Resources and Capabilities. *Technology Innovation Management Review*, 10 (4), 18-34.
- Forrester Research. "Digital Maturity", <https://www.forrester.com/report/The+Digital+Maturity+Model/-/E-RES131952>, (Erişim tarihi: 07.03.2023).
- Goerzig, D., and Bauernhansl, T. (2018). Enterprise Architectures For The Digital Transformation in Small and Medium-Sized Enterprises. *Procedia Cirp*, 67, 540-545.
- GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı). (2021). Güney Ege Bölgesinde Kurumsallaşma ve Dijitalleşme Mevcut Durum Analizi. *Denizli*, 1-102.
- IDC (International Data Corporation). "Future IT Maturity Assessment", <https://www.idc.com/itexecutive/planning-guides/maturity-assessment>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- KB (T.C. Kalkınma Bakanlığı). (2018). Sanayide Dijitalleşme Çalışma Grubu Raporu. *Ankara*, 1-50.
- Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., and Drews, P. (2017). Digitalization: Opportunity and Challenge For the Business and Information Systems Engineering Community. *Business and Information Systems Engineering*, 59 (4), 301-308.
- Nguyen, T. H., Newby, M., and Macaulay, M. J. (2015). Information Technology Adoption in Small Business: Confirmation of a Proposed Framework. *Journal of Small Business Management*, 53, 207-227.
- Nuroğlu, E., Nuroğlu, H. H. (2018). Türkiye Ve Almanya'nın Sanayide Dijital Dönüşümü: Yol Haritaları Ve Şirketlerin Karşılaştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), 1537-1560.
- Rachinger M., Rauter R., Muller C., Vorraber W., and Schirgi E., (2018). Digitalization and Its Influence on Business Model Innovation, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30 (8), 1143-1160.
- Schwertner, K. (2017). Digital Transformation of Business. *Trakia Journal of Sciences*, 15 (1), 388-393.
- Tabrizi, B., Lam, E., Girard, K., and Irvin, V. (2019). Digital Transformation is not About Technology. *Harvard Business Review*, 13 (March), 1-6.
- Tilson, D., Lyytinen, K., and Sørensen, C. (2010). Research Commentary Digital Infrastructures: The Missing IS Research Agenda. *Information Systems Research*, 21 (4), 748-759.
- TÜBİSAD (Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği). (2021). "Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi", <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-2021-dde-raporu.pdf>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- Von Leipzig, T., Gamp, M., Manz, D., Schöttle, K., Ohlhausen, P., Oosthuizen, G., and Von Leipzig, K. (2017). Initialising Customer-orientated Digital Transformation in Enterprises. *Procedia Manufacturing*, 8, 517-524.
- Watson IV, G. F., Weaven, S., Perkins, H., Sardana, D., and Palmatier, R. W. (2018). International Market Entry Strategies: Relational, Digital, and Hybrid Approaches. *Journal of International Marketing*, 26 (1), 30-60.
- Wendler, R. (2012). The Maturity of Maturity Model Research: A Systematic Mapping Study. *Information and Software -Technology*, 54 (12), 1317-1339.
- Yılmaz, Y. (2021). Dijital Ekonomiye Geçiş Süreci, Ölçümü ve Dijitalleşme Verimlilik İlişkisi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 283-316.
- Yiğitöl, B., Güleş, H. K., & Tuğba, S. (2020). Endüstri 4.0 Dönüşüm Sürecinde, KOBİ'lerin Teknoloji Seviyelerinin Belirlenmesi: Konya İmalat Sanayi Örneği. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 32 (3), 320-332.

KENT PORTALLARININ KARŞILAŞTIRILMASI: ANKARA VE VIYANA KENTLERİ

COMPARISON OF CITY PORTAL SYSTEMS:
ANKARA AND VIENNA CITIES

Deniz YARDIM
Gazi Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-1489-8953

Prof. Dr. Özge YALÇINER ERCOŞKUN
Gazi Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-2734-0374

Öz

Açık veri ve metaverinin, toplumsal faydaya katkı sağlayacak şekilde kurumsal, bölgesel ve uluslararası alanlarda üretilmesi ve kaynak olarak kullanılabilmesi için kurumlar arası iş birliği gerekmektedir. Çalışmada iki kentin açık veri portal sistemlerinin mekansal yansımaları incelenmekte ve karşılaştırılmaktadır. Bu kapsamda, Viyana ve Ankara açık veri kent portal sistemleri ve kent haritalarının mevcut durumları, kategori ve alt kategorileri, veri setlerinin sayısı, sınıflandırmaları, veri formatları ile hangi Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı yazılım programıyla veri girişi sağlandığı hususları araştırılmıştır. Kentlerin açık veri portalları incelendiğinde, Ankara için mekansal analizler yapmaya imkan sağlayan verilerin işlenmediği; mekansal indirilebilir verilerin olmadığı; işlenen verilerin büyük çoğunluğunu noktasal verilerin oluşturduğu saptanmıştır. Analizlerin üst ölçeklerde kullanılabilir olduğu, alt ölçeklerde ise dolaylı yollardan veri girişi yapıldığı öngörülmüştür. Viyana için, verilerin noktasal, çizgisel, görsel, alansal türde, grafiksel ve karma kullanımları sonucunda kentin haritasında mekansal olarak işlendiği görülmüş; veri formatları açısından altlık oluşturacak eksiklikler saptanmıştır. Ankara kent portalına mekansal girdi oluşturabilecek, açık veri sisteminin geliştirilmesine katkı sağlayacak CBS tabanlı yazılım programlarının kullanılması ile açık veri ve metaverinin mekansal olarak işlenmesini sağlayacak altlıklara ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Açık ve Metaveri, Açık Veri Kent Portalı, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Viyana, Ankara

Abstract

Inter-institutional collaboration is indispensable for the generation and utilization of open data and metadata at institutional, regional, and international levels, as it serves the purpose of enhancing societal welfare. Two open data portals from different cities are compared in order to explore their spatial dimensions. The study examines the open data city portal systems and city maps of Ankara and Vienna, which are accessible online. The analysis focuses on categories, subcategories, data estimates, data formats, and the Geographic Information Systems (GIS) software used in these systems. The data in Ankara's portal lacks spatial processing capabilities, is in non-downloadable format, is not suitable for lower scales, and predominantly consists of processed point data. The usability is anticipated to be more suitable for higher scales. On the other hand, Vienna's city portal offers point, linear, visual, spatial, and graphical data on the city map. However, there are deficiencies in terms of data formats. In the case of Ankara's city portal, there is a need for bases that can create spatial input to the city portal and facilitate the spatial processing of open data and metadata with the use of GIS-based software programs. This will enhance the open data system and contribute to the development of the system.

Keywords: Open and Metadata, Open Data City Portal, Geographic Information Systems, Vienna, Ankara

Giriş

Toplumsal faydayı sağlamak amacıyla açık veri ve metaverinin, uluslararası, bölgesel ve kurumsal ölçeklerde üretilerek kaynak olarak kullanılabilmesi için kurumlar arası iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. “Kamu verilerinin kısıtlama olmaksızın erişime açılması” veya “herkes tarafından erişilebilen veri” şeklinde tanımlanan açık veri, devlet verilerini içermemekte olup organizasyonların, kurum ve kuruluşların, araştırmacıların, kullandığı ücretsiz ve telif hakkı olmaksızın herkesin erişimine açılan veriyi ifade eder (Sadiq ve Indulska, 2017).

Son birkaç yılda açık verinin ve metaverinin önemi giderek artmaktadır. Birçok ülkede açık veri kullanımı ile sosyal, kültürel, finansal, eğitim, sağlık, endüstri, çevre ve iklim ve benzeri konularda günlük yaşam standartları ölçülmekte ve geliştirilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) uygulamaları kullanılarak veriler elde edilmektedir. CBS uygulamalarının kentlerde yaşayan insanların hayatlarını daha da kolaylaştırdığı ve kentlerdeki yaşanabilirliği artırdığı görülmektedir (Schweizer vd., 2021).

Açık veri, kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarında ya da kentlilerin günlük hayatlarında kullanılmaktadır. Verilerin erişilebilirliği için tasarlanan Açık Veri Kent Portal Sistemleri çerçevesinde, CBS programlarının veri girdisi oluşturmaya sağladığı katkı ile kentlerdeki etki düzeyinin tartışılması önemlidir.

Çalışma kapsamında belirlenen araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

- Viyana ve Ankara açık veri portallarının mevcut durumları nelerdir?
- Her iki kentin kent haritasında bulunan veri setlerinin mekansal özellikleri nelerdir?
- Ankara açık veri portalında bulunan Kent Rehberi nasıl geliştirilebilir?

Bu soruların cevaplanabilmesi amacıyla çalışmada karşılaştırılan iki farklı kentin açık veri portal sisteminde;

- Viyana ve Ankara Kentlerinin açık veri portal sistemlerinin veri girdisinde hangi araç programların kullanıldığı ve
- Mekansal olarak açık verilerin kent haritasına yansıtılması, görüntülenebilirliği, indirilebilirliği ve erişilebilirliği araştırılmıştır.

Çalışmanın hedefleri ise aşağıda yer almaktadır:

- Viyana ve Ankara Açık Veri Kent Portallarında bulunan veri setlerini araştırmak, kent haritalarındaki üst ve alt sınıflandırma çalışması ile indirilebilir ve görüntülenebilir açık veri setlerini belirleyerek iki kent üzerinden karşılaştırma yapmak,
- Açık veri setlerinin hangi CBS programlarıyla kent haritasına entegrasyonunun sağlanabileceğini araştırmak ve Viyana Kent Haritası'ndan yararlanarak Ankara Kent Haritası'nda alt sınıflandırma olarak geçebilecek veri girdilerini belirlemek,
- Elde edilen bulgular ışığında, Ankara Açık Veri Kent Portal sistemine (Şeffaf Ankara) girdi için bu sistemin sürdürülebilirliği bakımından çözüm önerileri geliştirmek ve bu çözümleri kent bütününe uygulamaktır.

Yukarıdaki hedefler doğrultusunda, çalışmanın birinci bölümünde, açık veri ve metaveri tanımlarına yer verilmiş, açık verinin faydaları ele alınmış ve planlamadaki önemi değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, Avrupa'da bulunan Avusturya Viyana Açık Veri Kent Portal Sistemi ile Türkiye'de Ankara Açık Veri Kent Portal Sistemi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sözü geçen portallarda yer alan kent haritalarına, hangi CBS uygulamaları aracılığıyla ne şekilde veri girdisi sağlandığı araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise, kent haritalarının erişilebilirliği ve verilerin indirilebilirliği incelenerek mekansal etkilere yönelik bulgular ortaya koyulmuştur. Çalışmanın son bölümünde, Ankara ve Viyana kentlerindeki çalışmalar kapsamında, açık veri ve metaverilerin kent portal sistemlerine ne düzeyde katkı sağladığı ve sözü edilen veri türlerinin mekana etkisi değerlendirilmiştir.

1. Açık Veri ve Metaveri Kavramı

Metaveri, mevcut verilerin öğelerini açıklayan ve tanımlayan bilgilerdir. Verilerin nasıl toplandığı, veri metodolojisi, coğrafi verinin kimin tarafından üretildiği gibi sorulara yanıt veren veri künyesidir (ÇŞİDB, 2023). Metaveri bu kapsamda, diğer veri kümeleriyle ilişki kurulması ile belirli bir veri kümesi hakkında bilgi edinilmesine katkı sağlayarak açık verilerin nasıl kullanılacağı konusunda yol gösterir. Açık veri ise kamuya açık bilgilerden oluşan, herkes tarafından serbestçe kullanılabilen, kopyalanabilen, analiz edilen, işlenebilen ve erişilebilen verilerdir (İYTE, 2022). Açık verinin kullanılabilirliği ve erişimi, tekrar kullanım ve dağıtımı, evrensel katılımçılık gibi belirli ölçütlere dayanmakta olup kent portallarında açık veri kullanımı ile bu temel kriterler çerçevesinde toplum için yarar sağlanması amaçlanmaktadır (Güneydaş, 2018: 63-64).

Açık veri bakımından bir diğer önemli husus, vatandaşlar ile kamu kurum kuruluşları için erişilebilir ve güvenli hale getirilmesidir. Bununla birlikte açık verinin, inovasyon ve ekonomiyi teşvik etmek, verilerin açık ve özgür bir şekilde paylaşılması ile arama maliyetlerinin azaltılabilmesi, izlemenin kolaylaşabilmesi, daha hızlı ve daha kolay erişim sağlanabilmesi, otomasyonu, standardizasyonu ve birlikte çalışabilirliği artırması gibi faydaları bulunmaktadır (Eroğlu, 2018). Açık verinin temel faydalarına bakıldığında, değer yaratma ve üretme kapasitesi, şeffaflık, farklı veri kümelerinin birleştirilmesi ve iş birliği gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Politik ve sosyal konularda inovasyon ve ekonomik değer yaratılması; operasyonel ve teknik alanlarda verimlilik sağlanması ve kamu hizmetlerinin geliştirilmesi gibi kazanımlar mümkün olmaktadır (Janssen vd., 2012). Açık ve metaveri kavramları kentler için yukarıda ifade edilen hususlar bakımından önemli olduğu kadar, kamu verilerinin toplum için erişilebilir hale gelmesi de önem arz etmektedir (Dinko vd., 2021).

Kamu açık verisi, merkez ve bağlı kuruluşlarının iş süreçlerinde üretilen ve herkes tarafından serbestçe kullanılabilen, dağıtılabilen ve indirilebilen veriler olarak tanımlanmaktadır (CBDDO, 2023). Merkezi kamu kurum ve kuruluşları tarafından üretilen ve

kullanılan veriler, devlet ve özel sektörle ilişkili olan verileri içermektedir. Devlet destekli açık verilerin üretilerek ve bu veri setlerinin kullanıldığı açık veri portallarının tasarlanması, kentlerdeki otomasyon hizmetleri ve sensörler tarafından elde edilen verilerin kent rehberlerine girdi teşkil etmesini sağlayacak ve mekansal analizlerde kullanılacaktır (Bibri, 2018). Sözü edilen mekansal veriler “Kentsel Bilişim” başlığı altında toplanmakta ve planlama çalışmaları ise üç başlık altında yürütülmektedir (Bibri ve Krogstie, 2017):

- Uzaktan algılama ile elde edilen veri ve teknolojileri
- Kentlilere ilişkin yeni veriler oluşturan ara yüzler
- Bilgi mimarisinin ve birbirine bağlı sistemlerin inşası

Oluşturulan mekansal verilerin planlama süreçlerinde kullanımında; son yıllarda gündeme gelen ‘Akıllı Kentler’, ‘Akıllı Ulaşım Planları’, ‘İklim Değişikliğine Dirençli Kentler’, ‘Yürünebilir ve Erişilebilir Kentler’ vb. çalışmalarda açık veri ve metaveri setlerinin önemi vurgulanmakta; mekansal anlamda katkı sağladığı ve politikalara zemin hazırladığı belirtilmektedir (Ma vd., 2021). Kent portalları da açık veri kullanımına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kent portalları; kentte yaşayan vatandaşlar için eğitim, ulaşım, kentsel hareketlilik, sağlık, nüfus, kültür, coğrafya, sanayi gibi sektörlerle ait veri setlerini içermekte; inovasyon odaklı kurumların katma değer sağlayan uygulamalar geliştirmesi için ortam hazırlamaktadır (Güneydaş, 2018: 6-11).

Kentsel alanların mevcut ve geçmiş durumlarını içeren verilerden oluşan kent portallarında, yapılan analizlerle geleceğe yönelik plan ve senaryoların hesaplanabilir hale getirilmesi hedeflenmektedir. Bu analizler ışığında yapılan çalışmalar aracılığıyla kentin ekonomik olarak iyileşmesi ve kentlilerin yaşam standartlarının artırılması amaçlanmaktadır (Rasskasova, 2022). Bu noktada, devlet destekli açık veriler önem kazanmaktadır. Her kentin kendine özgü bir yapıya sahip olduğu ve kent bilincinin farklılık gösterdiği düşünüldüğünde, yerel yönetimlerin kentlerle ilgili verileri açık ortamda vatandaşlara sunması büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, her kent için değişen ve gelişen verilerin farklılaşması ve

sınıflandırılmasıyla kent portalları özelleştirilebilir hale gelmektedir (Güneydaş vd., 2021: 238-240).

2. Yöntem

CBS, karmaşık sosyal, ekonomik ve çevresel sorunların çözümlerine referans olarak mekana ve konuma dayalı karar verme süreçlerinde kullanıcılara destek sağlayan coğrafi verilerin toplanması, işlenmesi, depolanması, güncellenmesi, analiz edilmesi, kontrol edilmesi ve görüntülenmesi için kullanılan bir sistemdir (ÇŞİDB, 2023). Toplumun yaşadığı kente ait ve kentle ilişkili coğrafi temelli verilerin işlenmesi, yönetilmesi ve analiz edilmesi amacına hizmet eder. Türkiye’de coğrafi verilerin kullanımı ve kurumlar arası bilgi paylaşımını sağlamak amacıyla kurulan sistem, Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi’dir (TUCBS). Bu sistemin hedefi, en önemli bileşeni olan coğrafi veriler için ortak bir altyapı oluşturması ve kullanıcılar tarafından erişilebilir olmasıdır. Bu gibi sistemlerin alt kategorilerinin işlendiği, kentle ilgili bilgilerin toplandığı, toplumun erişimine açık, kurum ve kuruluşlar tarafından oluşturulan interaktif sistem ise Kent Rehberi (Kent Haritası) olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma kapsamında, Açık Veri Kent Portal Sistemlerinde bulunan kent haritalarında hangi yazılımların kullanılarak veri girdisi oluşturduğu belirlenmiştir (Pârvu vd., 2021). Ankara Kent Haritası’na veri girdisi sağlamak için CBS tabanlı yazılımların nasıl kullanılabileceği ve mekansal analizlere dayalı verilerin Ankara Açık Veri Kent Portalı’na nasıl uygulanabileceği araştırılmıştır.

İlk olarak açık veri ve metaveri kavramlarına ilişkin literatür taraması yapılarak, kullanım alanları ve hangi programlama araçları ile kullanıldığı belirlenmiştir. Avrupa Açık Veri Kent Portal Sistemleri’nden (EC, 2021) Avusturya Açık Veri Portalı (Open Data Days) ve Türkiye Açık Veri Kent Portal Sistemleri kullanılarak birbirine alansal olarak yakın olduğu tespit edilen iki kent olan Viyana ve Ankara örnek olarak seçilmiştir. Bu çerçevede, Ankara Açık Veri Kent Portalı (Şeffaf Ankara) ve Viyana Açık Veri Kent Portal (Open Data Days, City of Vienna) Sistemleri detaylı olarak incelenmiştir.

Viyana Açık Veri Kent Portal Sistemi’nde, 596 adet veri seti 16 kategoride değerlendirilirken, Ankara Açık Veri Kent Portal Sistemi kapsamında 1830 adet veri seti 7 kategoride değerlendirilmiştir. Viyana Açık Veri Kent Portalı’ndaki tüm veri setlerinin yaklaşık olarak yüzde 24’ünü mekansal analizlerde doğrudan kullanılabilen veri formatları (SHP, KML, KMZ vb.) oluştururken, mekansal analizlerde yüzde 19’unu dolaylı olarak kullanılabilen veri formatı (CSV) oluşturmuştur.

Viyana Açık Veri Kent Portalı yukarıda belirtildiği üzere 16 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategorilerin alt sınıflandırmasında, kent haritası, kültürel ve tarihi alanlar, enerji, iklim, çevre ve doğal alanlar, bölge ve gelişim planları olmak üzere 4 farklı alt başlıkta harita verileri bulunmakta olup kent haritası ise 13 kategoriden oluşmaktadır.

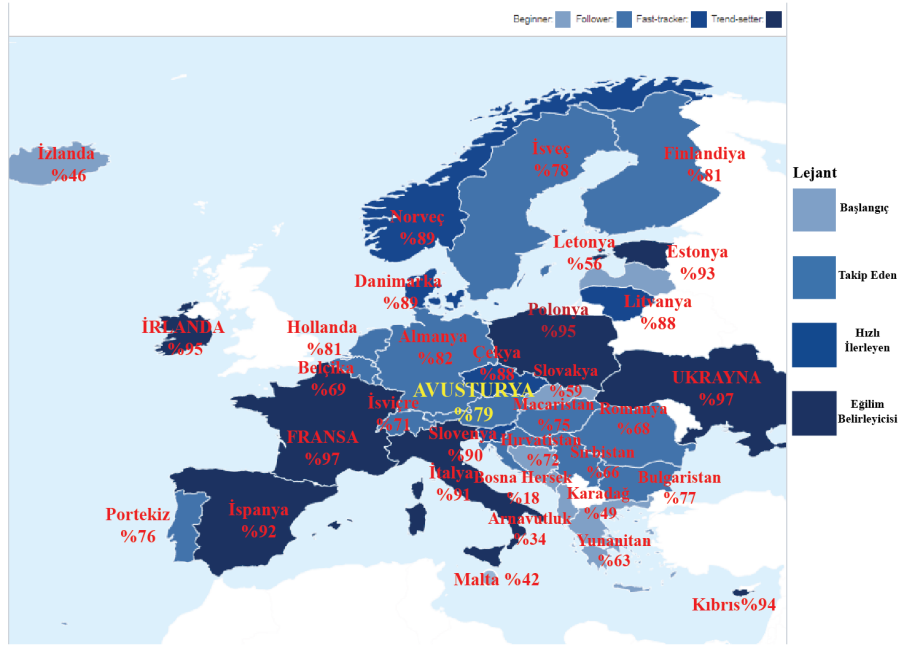
Ankara Açık Veri Kent Portalı’nın 7 ana kategoriden oluştuğu ve kent haritasının ise 13 kategori içerdiği belirlenmiştir. Ankara Açık Veri Kent Portalı’nda incelenen veri setleri, xlsx, csv ve pdf formatlarındadır.

Çalışma kapsamında Viyana Kent Haritası’ndan Ankara Kent Haritası’na mekansal girdi sağlanabilmesi ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (QGIS veya ARC-GIS vb.) tabanlı yazılım programları ile veri setlerinin uygulanabilmesi hedeflenmektedir. Viyana Açık Veri Kent Portalı-Kent Haritası (Stadt Wien, City map of Vienna) ve Ankara Açık Veri Kent Portalı-Kent Haritası (Şeffaf Ankara) sistemlerinden faydalanılarak, ortak sınıflandırma çalışması için gerekli açık veri setlerine ve belgelere erişim sağlanmıştır.

3. Bulgular

Avrupa Açık Veri Portalı

Avrupa’daki açık veri kent portal sistemlerinin, erişilebilirlik, ulaşılabilirlik, birlikte çalışabilirlik, yeniden kullanılabilirlik ve bağlamsallık gibi kavramları içerdiği bilinmektedir. Avrupa’daki kentlerdeki açık veri portal sistemlerini değerlendirmek amacıyla, açık veri setlerinin politikaları, kent portalları, etkileri ve kalitesi gibi faktörler değerlendirilerek “Avrupa Kentleri Olgunluk Haritası 2022” oluşturulmuştur (Open Data, 2022).

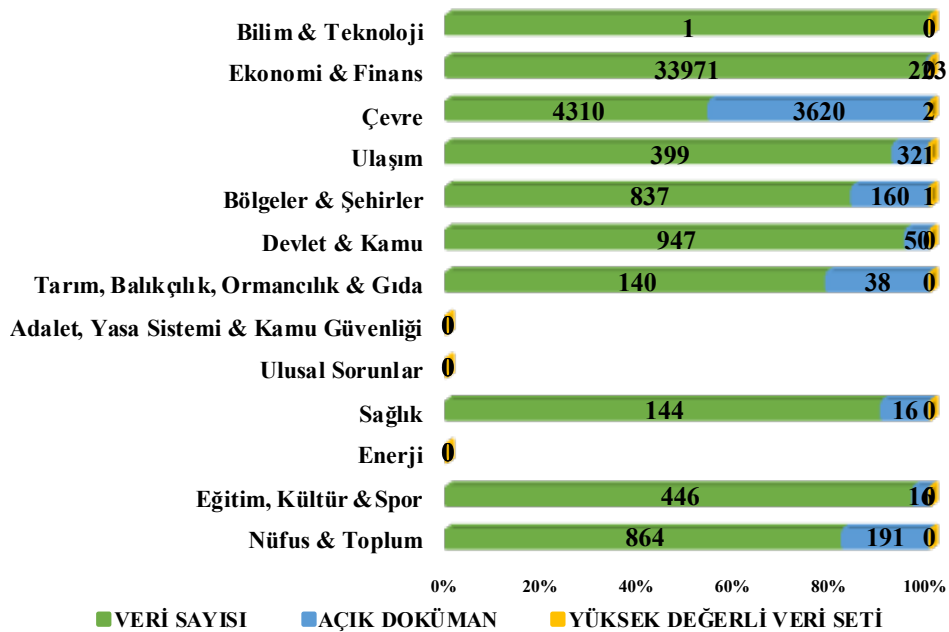
Şekil 1: Avrupa Kentleri Olgunluk Haritası 2022
(Open Data, 2022)

Avusturya Açık Veri Portalı'nın olgunluk skoru yüzde 79 olup diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında orta-üst seviyede yer almaktadır.

Avusturya Açık Veri Portalı

Avusturya açık veri kayıtlarının yaklaşık yüzde 90'ı 2000 yılından sonra üretilmiştir. Bununla birlikte,

daha eski tarihli veriler de bulunmaktadır. 2000 yılından önceki veriler, genellikle şehir haritaları ve nüfus rakamları ile ilgilidir (CP, 2003). Avusturya Açık Veri Kent Portalı, 42.059 veri seti ve 13 kategoriden oluşmaktadır. Sınıflandırmaya göre, en fazla veri seti "Ekonomi ve Finans" (33.971) kategorisinde bulunurken, en fazla açık doküman kaynağı "Çevre" (3.620) başlığı altında yer almaktadır (Grafik 1).

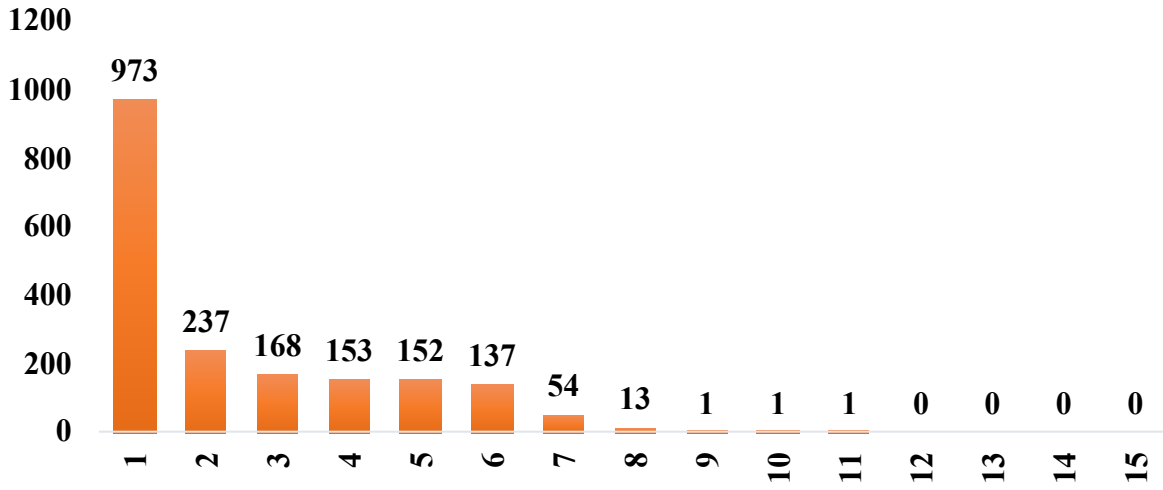
Grafik 1: Avusturya Açık Veri Kent Portalı Sınıflandırması
(Kaynak: Open Data Days, 2023)

Açık veri setleri, çeşitli kaynakları birleştirebilme ve farklı formatlarda indirilebilme özelliklerine sahiptir. Avusturya Açık Veri Kent Portalı'nda toplamda yaklaşık 8.369 adet veri setinin farklı veri formatlarında indirilebildiği görülmektedir. İlk 10 veri formatı içinde, mekansal analizlerde doğrudan kullanılabilen SHP (%10), KML (%6) ve KMZ (%4) formatları tüm veri formatlarının yaklaşık yüzde 20'sini oluştururken; CSV (%29) ve XLS(L) (%1) gibi veri formatları ise tüm veri formatlarının yüzde

30'unu oluşturmaktadır. Bu veri formatları mekansal analizlerde dolaylı yollarla kullanılabilir (Open Data Days, 2023).

Viyana Açık Veri Kent Portalı

Viyana Açık Veri Kent Portalı, 1.871 veri seti ile 15 kategoriden oluşmakta olup Grafik 2'de görüldüğü üzere en fazla veri seti "Çevre" (973) kategorisinde bulunmaktadır (Open Data Days, City of Vienna).

Grafik 2: Viyana Açık Veri Kent Portalı Sınıflandırması
(Open Data Days, City of Vienna, 2023)

Viyana Açık Veri Kent Portalı'nın amacı, kamu kurum ve kuruluşları ile toplumun kent içindeki açık veriye erişimini ve verinin güvenilirliğini sağlamaktır. ViennaGIS uygulamasıyla Viyana Belediyesinde başlatılan kent portalı sistemlerinde açık veri girdisi de aynı kurumda yapılmaktadır (Kocaoğlu ve Şahangil, 2022: 57-83). Viyana Kent Portalı'nın kategori çeşitliliğine bakıldığında, kentte yaşayan insanların her alanda elde edebileceği açık veri bulunduğu görülmektedir.

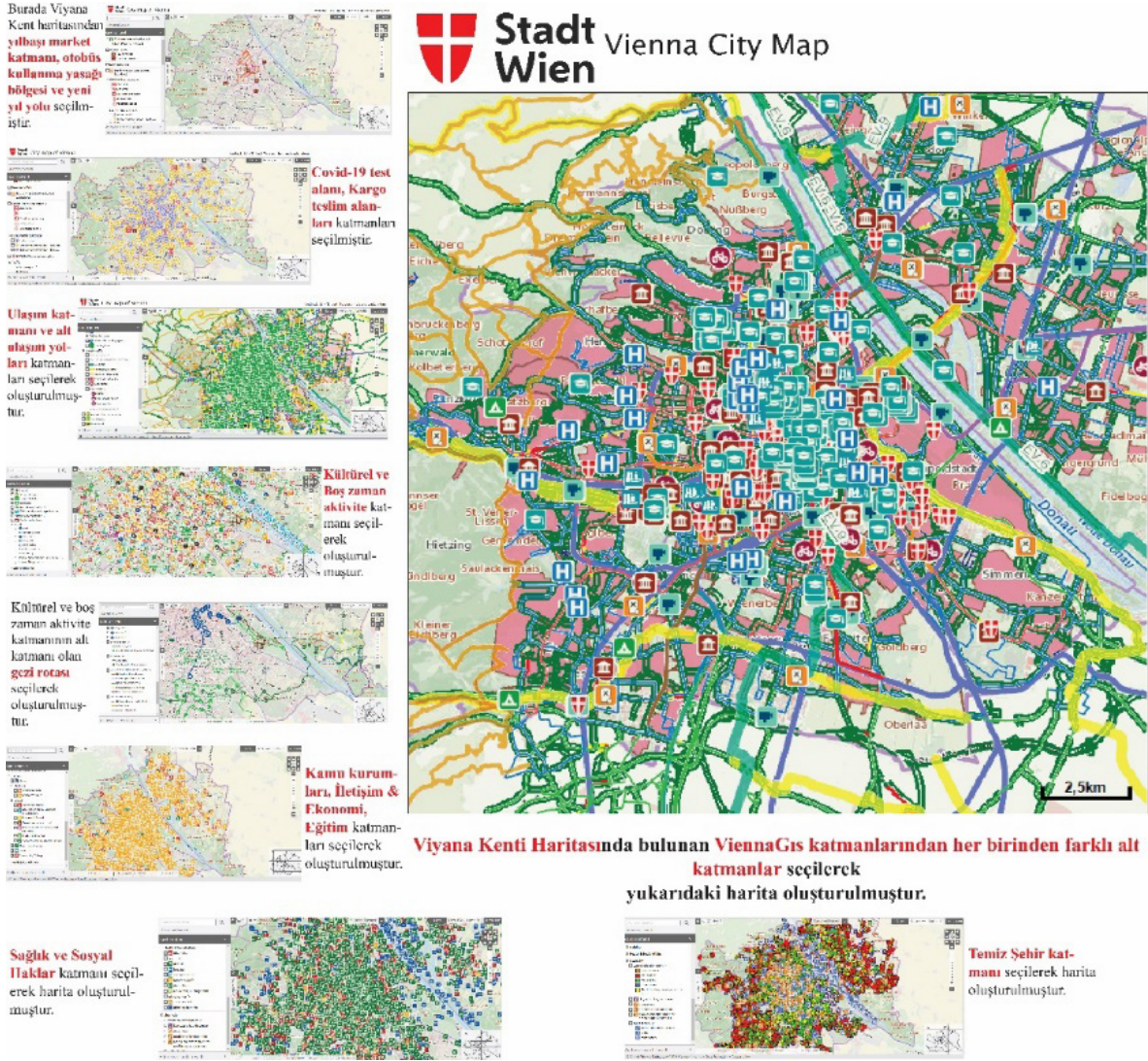
Viyana Açık Veri Portalı'nda mekansal analizlerde doğrudan kullanılabilen veri formatları olan SHP (%9), KML (%8) ve KMZ (%7) formatları tüm veri formatlarının yaklaşık yüzde 24'ünü oluşturmaktadır. CSV formatı ise yüzde 19'luk oranıyla tüm veri formatları içinde birinci sırada yer almaktadır. Viyana Açık Veri Portalı'nda mekansal analizlerde

kullanılabilen veri formatlarının sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Viyana Açık Veri Kent Portalı, "Kent Haritası", "Kültürel ve Tarihi Alanlar", "Enerji, İklim, Çevre ve Doğal Alanlar", "Bölge ve Gelişim Planları" olmak üzere 4 farklı kategoriye ayrılmış bir üst sınıflandırma sunmaktadır. Bu portal üzerinde Viyana kentine ait verilerin konumları incelenebilmektedir. Kent Haritası'nda koordinatlar, rota ve yüzey olmak üzere 3 farklı ölçüm aracı bulunmaktadır. Portal da yer alan en eski veri seti, 1529 yılına ait tarihi peyzaj gelişimini gösteren veri setidir. En eski koordinatlı veri seti ise 1710 yılına ait Viyana Planı olup en yeni açık veri seti ise 23.12.2022 tarihinde Viyana Açık Veri Kent Portalı'na eklenmiştir.

Viyana Açık Veri Kent Portal sisteminde; Viyana Şehir Araştırması Coğrafi Veri Görüntüleyicisi (Geodaten

Viewer of the Vienna City Survey), Kanal Bilgi Sistemi-KANIS, ViennaGIS İndirme Koordinatları (GPX) ve Web Özellikleri Hizmetleri (Web Features Services/WFS) gibi alt sistemler yer almaktadır. Kent Haritası 180 adet açık veri setine sahipken, 13

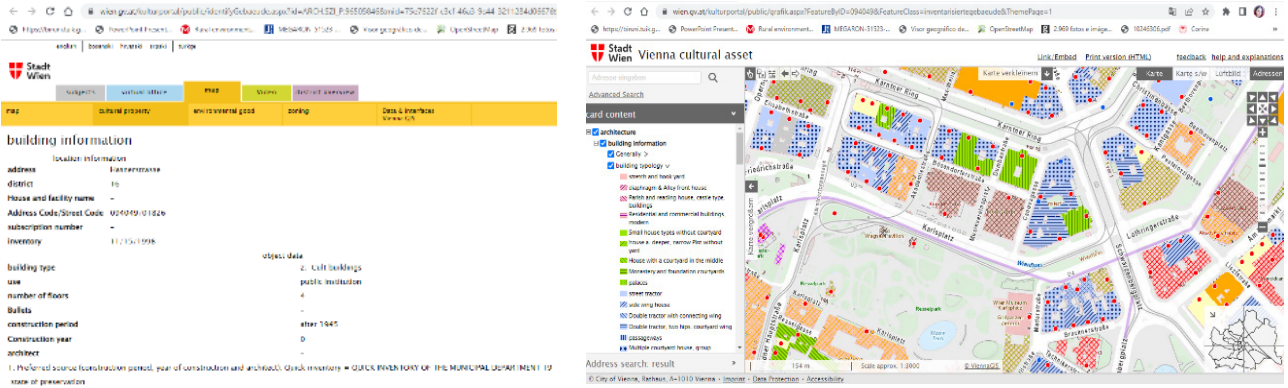
kategoride mekansal olarak veri setlerinin girdileri bulunmaktadır (Şekil 2). Açık veri setlerinin noktasal, alansal, çizgisel ve istatistiksel olarak farklılaşması mekansal analizlere destek olmaktadır.

Şekil 2: Viyana Kent Haritası
(Kaynak: City map of Vienna, 2023)

Kültürel ve Tarihi Alanlar Haritası; Mimari, Kamusal Alanda Sanat Eserleri, Kent Arkeolojisi, Viyana Tarihi, Tarihi Şehir Haritaları, Coğrafi Referansı Olmayan Haritalar, Kültürel Mülkiyet Haritası, Tarih ve Toplu Taşıma Verisi katmanlarını içermektedir. Mimari katman seçildiğinde ise yapılarla ilgili bilgilerin yanı sıra mekansal analizlerde kullanılabilecek alt

haritaların ortaya çıktığı görülmektedir. Haritalarda kadastral sistemler üzerinden kent haritasına veri girdisine ulaşılmakta ve farklı alt kategorileri olan Yapı Bilgisi Koruma Alanları, Görsel İlişkiler, Topluluk Binaları, Şehir Yapı Planı haritaları ile karşılaşılmaktadır (Şekil 3 ve 4).

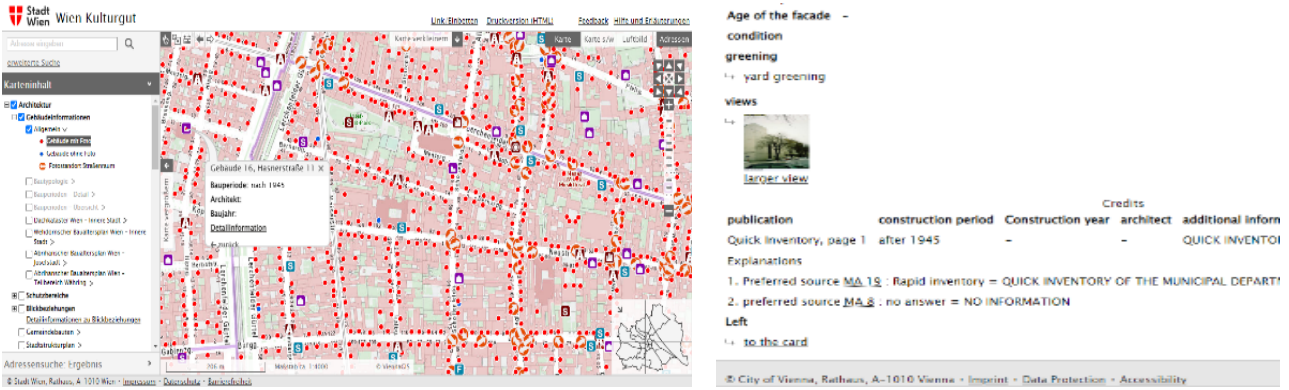
Şekil 3: Yapı Bilgisi Haritası
(Kaynak: Stadt Wien, Vienna Cultural asset, 2023)

Şekil 4: Şehir Yapı Plan Haritası
(Kaynak: Stadt Wien, Vienna Cultural asset, 2023)

Enerji, İklim, Çevre ve Doğal Alanlar Haritası; Doğal Koruma, Korunan Alanlar ve Korunan Nesnelere, Hayvanlar, Bitkiler ve Onların Yaşam Alanı, Ağaç ve Yeşil Alanlar, Bağcılık, Toprak ve Su Kaynağı, Enerji, Sürdürülebilir Kalkınma, Temiz Şehir, Hava ve İklim, Çevre Dostu, Mülkiyet Verileri katmanlarını içermektedir. Doğal Koruma, Korunan Alanlar ve Korunan Nesnelere katmanından doğal korunan

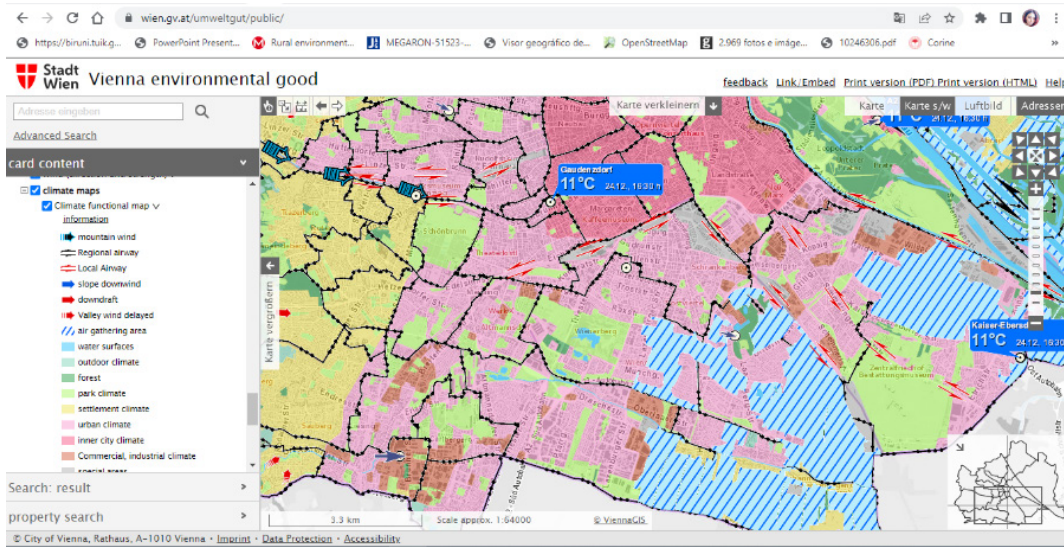
anıtlara ait genel bilgiler alınmaktadır. Bu katmandan korunan anıtlara ilişkin bilgilere ulaşılabilmektedir. Kültürel Mülkiyet haritasında olduğu gibi Çevresel Fayda haritasındaki İklim Değişikliği katmanından da tabiat anıtı ile ilişkili bilgilere ve fotoğraflara ulaşılabilmekte ve PDF formatında indirilebilmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Kültürel Mülkiyet Haritası
(Kaynak: Stadt Wien, Vienna Cultural Asset, 2023)

Kent Haritası'nda bulunan iklim ve meteoroloji katmanı verilerinin gün içindeki değişimlerine ulaşılmaktadır. Vienna Geographic Information System (ViennaGIS) uygulamasıyla haritaya veri

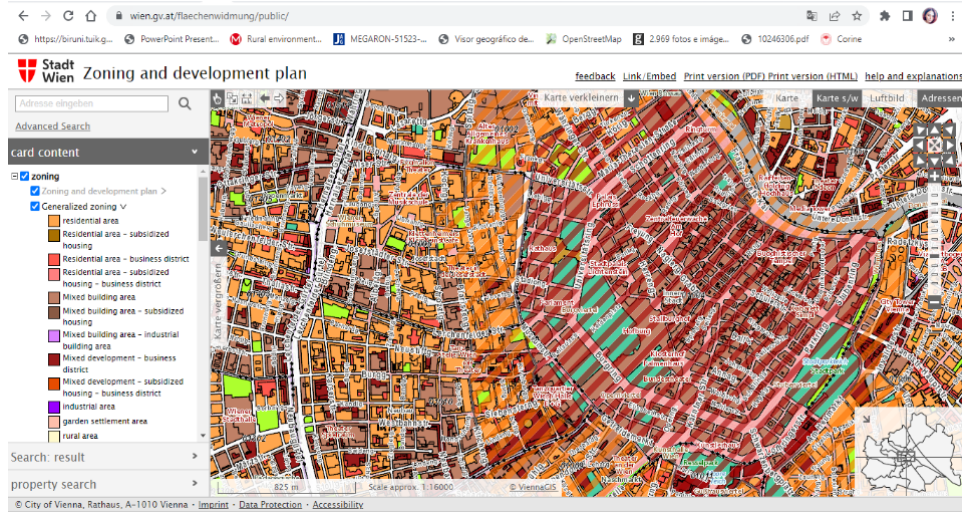
girdisi yapılmaktadır. İklim Haritası katmanında kentin içindeki sıcaklıklar, rüzgâr yönleri, bölgesel ve yerel hava akışları ile alanlara göre sıcaklıklar gösterilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6: İklim Haritası
(Kaynak: Stadt Wien, Vienna Environmental Good, 2023)

Bölge ve Gelişim Planları Haritası; İmar Planları, Dünya Mirası, Kentsel Gelişim Projeleri, Trafik Planları, Eğitim Alanları, Kültür ve Eğlence Alanları, Doğal Rezerv Alanları, Enerji, Enerji Planı ve İklim Koruma Alanları katmanlarını içermekte; haritada Koruma Bölgesi, Konut Bölgesi gibi katmanlar

bulunmaktadır. İmar Planı katmanındaki konut alanlarının alt tipleri, kullanım tiplerine göre farklılaşmakta; açık veri sisteminin mekansal boyutta ne kadar önemli olduğu görülmektedir (Şekil 7). Bu noktada plan ve proje altlıklarının hazır olduğu tespit edilmiştir.

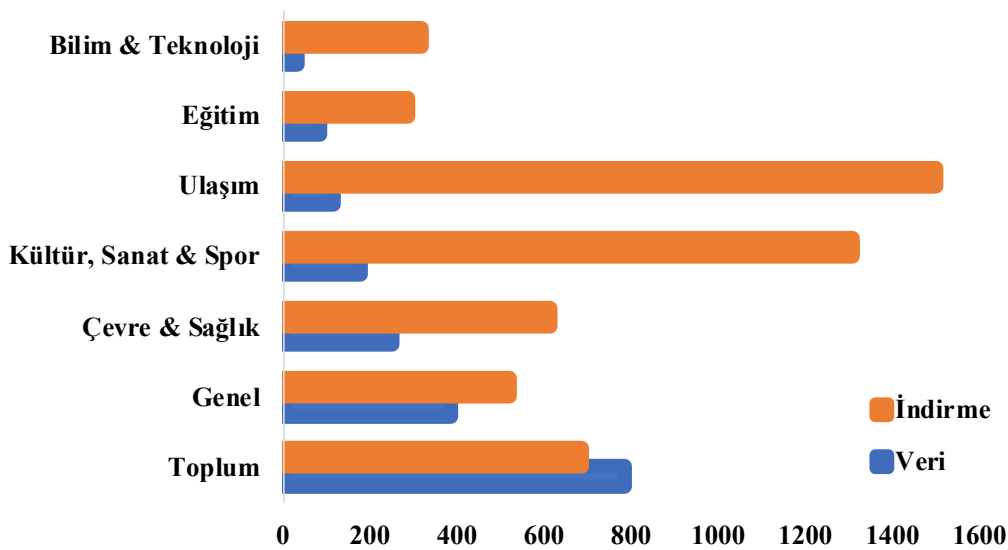
Şekil 7: İmar Planı Haritası
(Kaynak: Stadt Wien, Zoning and Development Plan, 2023)

Ankara Açık Veri Kent Portalı

Ankara Açık Veri Kent Portalı, Ankara Büyükşehir Belediyesinin (ABB) çalışmaları sonucunda oluşturulan bir sistemdir. Bu portal, kent sakinleri için şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir platformun oluşturulmasını amaçlamaktadır. Portal, Ankara'nın demografik ve kültürel yapısı ile kentin dinamikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Ankara Açık Veri Kent Portalı, 2022 yılında faaliyete geçmiştir. Portal'da 7 farklı kategoride toplam 1.830 adet açık veri seti bulunmaktadır. En fazla veri seti "Toplum"

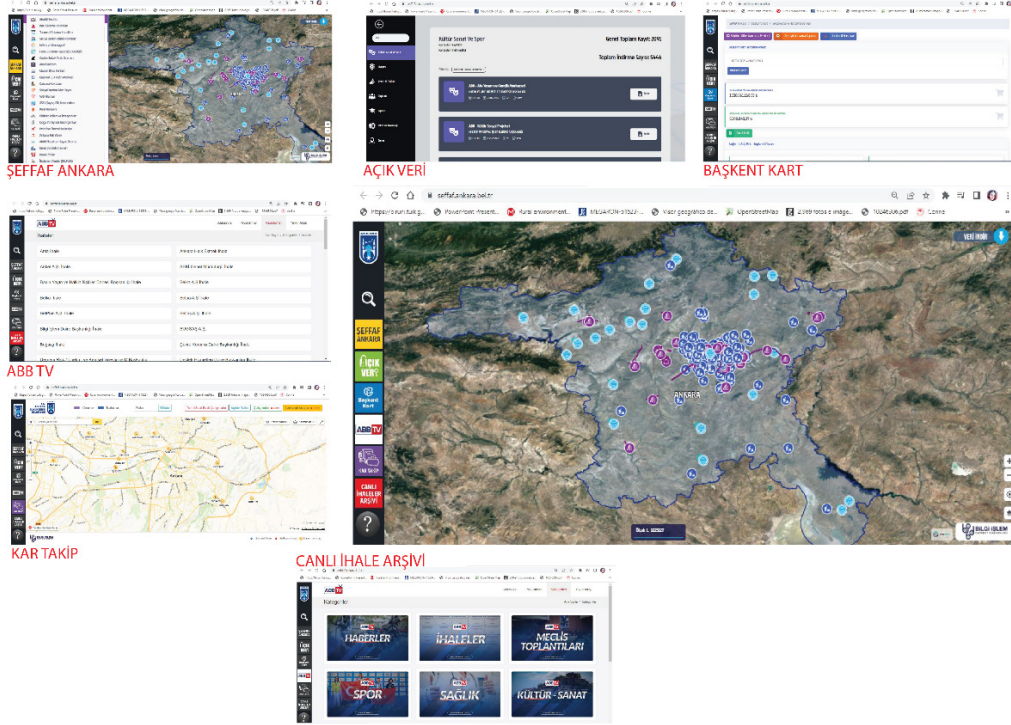
kategorisinde yer almaktadır (Grafik 3). En eski veri seti; "1978-2020 Yılları Arası Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR) Kayıtlı Ankara'da Bulunan İşsiz Sayısı" verisidir. En yeni veri seti ise "Toplum" kategorisinde yer alan 22.12.2022 tarihli "Toptancı Hali Sebze Meyve Fiyatları" verisidir.

Kent portalında bulunan açık veri setlerinin kaynaklarının CSV, XLSX, PDF gibi formatlarda olduğu tespit edilmiştir. Ancak, toplam rakam içerisindeki dağılıma ilişkin veri bulunamamıştır.

Grafik 3: Ankara Açık Veri Kent Portalı Sınıflandırması
(Kaynak: Şeffaf Ankara, 2023)

Ankara Açık Veri Kent Portalı'nda yer alan alt sistemler ise Şeffaf Ankara, Açık Veri, Başkent Kart, ABB TV, Canlı İhaleler Arşivi'dir (Şekil 8).

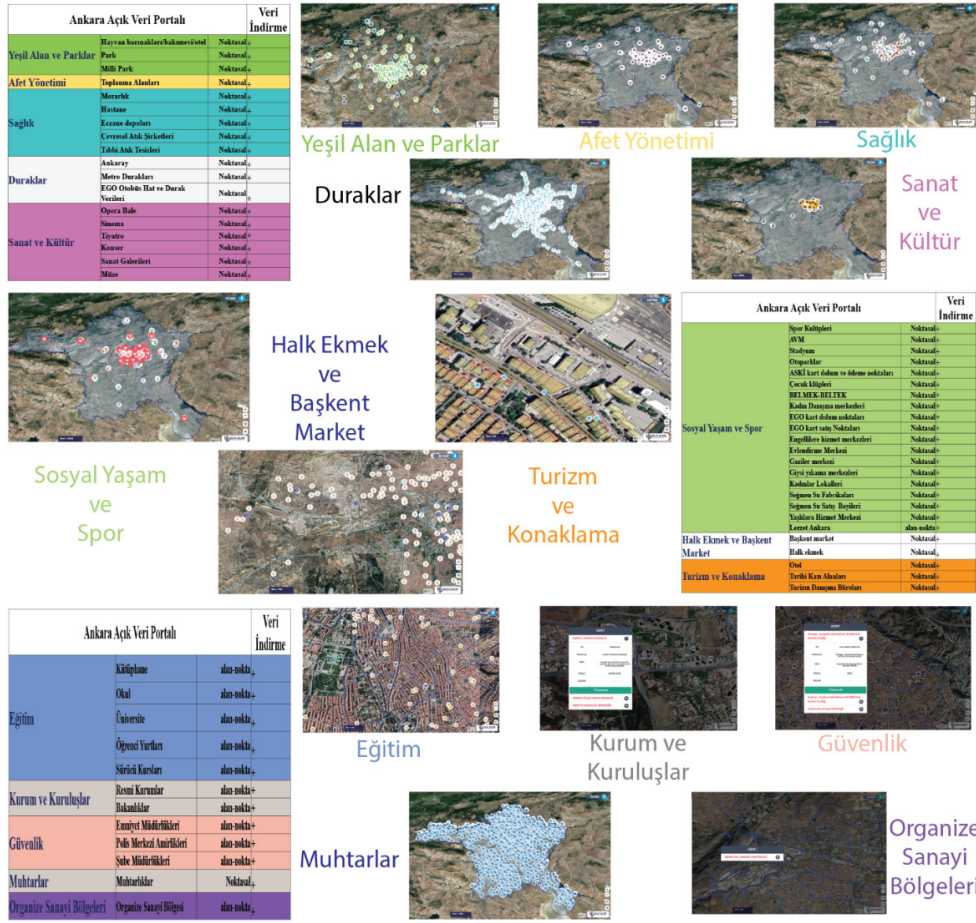

Şekil 8: Ankara Açık Veri Kent Portalı Alt Sistemleri
(Kaynak: Şeffaf Ankara, 2023)

Ankara Açık Veri Kent Portalı kent haritası alt kategori sayısı 20 iken Viyana Kent Haritası alt kategori sayısı 44'tür. Ankara Kent Haritası, 13 Kategori 52 veri setinden oluşmaktadır.

Ankara Kent Haritası'ndaki veri setlerinin noktasal veri olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 9). Bu nedenle, üst ölçekte mekansal analizlere yardımcı olurken alt ölçeklere indikçe mekansal analiz yapmak zorlaşmaktadır. Haritada mahalle ölçeğine kadar detay görülebilirken, yapıların alansal olarak çizildiği veri setlerinin noktasal olarak işlendiği

görülmektedir. Yapıların kullanım bilgileri, tipolojileri veya yapı durumlarına ilişkin bilgilerin eksikliği, haritalarda kullanılan verilerin dolaylı bir şekilde altlık oluşturmasına neden olmaktadır. Eğitim, Kurum ve Kuruluşlar, Güvenlik, Muhtarlar ve Organize Sanayi Bölgeleri katmanları incelendiğinde ise; noktasal veriler içinde Tür, İstasyon Adı, Adres, Mahalle, Konum Bilgisi gibi bilgiler görüntülenmekte ve 'Konuma Git' butonu seçildiğinde; Google Haritalar'dan koordinatlı konum bilgisine ulaşılabilir.

Şekil 9: Ankara Kent Haritası
(Kaynak: Şeffaf Ankara, 2023)

Ankara Açık Veri Kent Portal sistemi, Ankara Kent Haritası'nda yer alan veri setlerinin mevcut durumunu ve alt sınıflandırma aşamalarının sonuçlarını yansıtmaktadır. 2022 yılında "Şeffaf Ankara Projesi" ile başlatılan kent portalı, mekansal izlenebilirlik ve entegrasyon konularında bazı eksiklikler içermektedir. Verilerin çoğunluğunun (tarım sulama kanalları hariç) noktasal verilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kentle ilgili mekansal analizlerin detaysız olarak gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, günümüzde önem kazanan açık ve metaveri kullanımlarını araştırmak ve Açık Veri Kent Portal Sistemlerini, CBS veri tabanı aracılığıyla inceleyerek açık veri kullanımlarının mekana nasıl yansıtılabileceği konusunda çözüm önerileri geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Viyana Açık

Veri Kent Portal Sistemi ve Ankara Açık Veri Kent Portal Sistemi örnek olarak seçilmiştir.

Viyana, CBS uygulamalarının kullanımında Avusturya'nın öncü kenti olmuş ve bu durum Viyana Açık Veri Kent Portalı'na da yansımıştır. Viyana Kent Portalı ve Kent Haritası, detaylı üst ve alt sınıflandırmalara sahip olup mekansal olarak okunabilir bir yapıdadır. Veri indirme bölümünde CSV formatlı verilerin daha fazla yer aldığı görülmektedir. Coğrafi veri indirme formatında ise SHP, KML gibi formatlardaki veri setlerine daha fazla yer verilerek erişilebilir ve indirilebilir veri miktarı artırılmalıdır. Diğer taraftan Ankara Açık Veri Kent Portalı'nda, indirilebilir verilerin Kent Haritaları üzerine dolaylı yollarla işlenebildiği görülmüştür. Bu durumun nedeni Ankara Kent Portalı'ndaki açık veri formatlarının Viyana'ya göre daha sınırlı olmasıdır. Verilerin harita üzerinde mekansal olarak görünmemesi ve geri bildirim mekanizmalarının eksikliği sıkıntı yaratmaktadır. Veri seti sayısı

Viyana ile benzer olmasına rağmen bu veri setlerinin mekansal veri setlerine dönüştürülmesi (SHP, KML, KMZ vb.) ve Kent Haritası'na entegre

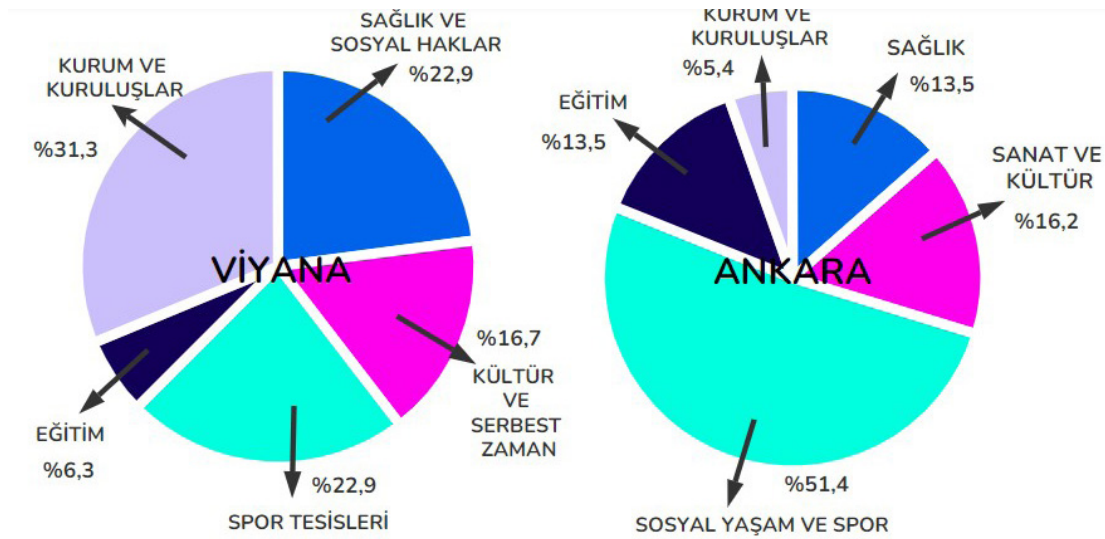
edilmesi gerekmektedir. İki kentin açık veri kent portal sistemlerinin karşılaştırması Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Ankara ve Viyana Açık Veri Kent Portal Sistemleri Karşılaştırılması
(Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.)

	Viyana	Ankara
Nüfus	1 900 000	5 747 325
Yüz Ölçümü (km ²)	414,87	25,632
Kent Portalı Başlangıç Yılı	1990	2022
Kent Portalı Veri Kategori Sayısı	15	7
Kent Portalı Veri Seti Sayısı	1871	1830
Kent Portalı-Kent Haritası Veri Kategori Sayısı	13	13
Kent Portalı-Kent Haritası Veri Seti Sayısı	180	54
Kent Haritası Veri Kategorileri	Başkanlık Seçimleri İçin Oy Kullanma Yeri	Yeşil Alan ve Parklar
	Yılbaşı Market	Afet Yönetimi
	Covid-19 Test Alanı	Sağlık
	Everything GUGGLES	Duraklar
	Ulaşım	Sanat ve Kültür
	Kültür ve Serbest Zaman	Sosyal Yaşam ve Spor
	Spor Tesisler	Halk Ekmek ve Başkent Market
	Kamu Kuruluşları	Turizm ve Konaklama
	İletişim ve Ekonomi	Eğitim
	Katılım Sağlanan Projeler	Kurum ve Kuruluşlar
	Eğitim	Güvenlik
	Sağlık ve Sosyal Haklar	Muhtarlar
	Temiz Şehir	Organize Sanayi Bölgeleri
Kent Portalı- Kent Haritası Alt-Kategori Sayısı	44	20
Kent Portalı- Kent Haritası Alt-Kategori Veri Seti Sayısı	416	125
Veri İstek ve Geri Bildirim	Var	Yok

Araştırma kapsamında, kent haritalarındaki alt sınıflandırma çalışması için Viyana Açık Veri Kent Portalı'ndan Ankara Açık Veri Kent Portalı'na veri girdisi ve format sağlayabilecek ortak katmanlar (Eğitim, Sağlık, Sosyal Yaşam ve Spor, Sanat ve Kültür, Kurum ve Kuruluşlar) tespit edilmiştir (Grafik 4).

Ankara Kent Haritası'na veri girdisi yapılabilmesi ve alt sınıflandırmanın çeşitlendirilebilmesi için Sağlık (%22,9) katmanının CBS ile haritaya işlenerek, kentte yaşayan insanların doktor, diş hekimi, aşılama alanları gibi bilgilere erişilebilirliği sağlanmalıdır.

Grafik 4: Ankara ve Viyana Açık Veri Kent Portal Sistemlerindeki Ortak Kategorilerin Alt Katman Karşılaştırması

(Kaynak: Yazar tarafından çalışma kapsamında oluşturulmuştur.)

Ankara Açık Veri Kent Portalı'na, "Kültürel ve Serbest Zaman" (%16,7) kategorisinden oyun alanları ve manzara noktaları; "Spor Tesisleri" (%22,9) kategorisinden, tur rotaları, kamp alanları, ilkyardım, spor ve aktivite katmanları eklenmelidir. "Eğitim" (%6,3) kategorisinden çocuk bakım hizmetleri ve okul alanları gibi alt kategorilere yönelik noktasal veri setinde farklı işaretlemeler kullanılarak, kamu, özel, ilköğretim, ortaöğretim ve lise gibi alt sınıflandırmalar yapılmalıdır. "Kurum ve Kuruluşlar" (%31,3) kategorisinden ise uluslararası organizasyonlar, Avrupa projeleri ve banka bilgilerinin Ankara Kent Haritası'na entegre edilmesi gerekmekte olup mekansal analizler için altlık oluşturulmalıdır.

Ankara Açık Veri Kent Portalı'nın mevcut durumunun geliştirilmesinde, Viyana ile karşılaştırılan ortak katmanlar ve alt kategorilerin girdisi yapılmalıdır. Bunun için uzman ekipler oluşturulmalı ve Ankara Açık Veri Kent Portal sistemi için veriler alansal olarak işlenmelidir. Bu adımlar, gelecekte portalın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler tarafından verilerin bulunması, indirilmesi ve erişilebilirliği konularında iş birliği yapılması önem arz etmektedir. Açık veri ve metaverinin kent portalları ve haritalarında

görünürlüğünün artırılması, kentlinin bu araçlara günlük yaşamlarında kolaylıkla erişmelerine ve kullanmalarına uygun ortam sağlamaktadır. Kent portallarından ulaşılan veriler sayesinde kentlilerin ihtiyaç duyduğu veya kullanmak istediği bilginin, mekansal olarak görüntülenmesi ve indirilmesi plan veya proje geliştirme süreçlerine de katkı sağlayacaktır. Halkın katılımı için geri bildirim ve veri istek süreçlerinin kolaylıkla yürütülmesi gibi konularda Ankara Açık Veri Kent Portalı ve Kent Haritası'na gereken entegrasyon yapılmalıdır.

Veri setlerinin girdisi sağlandığında Ankara Açık Veri Kent Portalı'nı kullanan kentliler ile kurum ve kuruluşlar için tüm verilere erişim sağlanmalıdır. Açık verilerin ve farklı veri kümelerinin birbirleriyle ilişkilerinin kurulmasında CBS programlarından yararlanılarak kent haritalarına mekansal olarak doğrudan veri girdisi yapılmalıdır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde son yıllarda gündeme taşınan açık verinin öneminin anlaşılması; bu alanda farkındalık oluşturulması ve mekansal ağ organizasyonlarının entegrasyonu için, Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi (TUCBS) uygulamaları başta kamu, kurum ve kuruluşları olmak üzere diğer yerel aktörler tarafından gerçekleştirilecek projeler aracılığıyla yaygınlaştırılmalıdır.

Bilgilendirme

Yazar Katkıları

Yazar 1: Literatür taraması/ makale fikrinin oluşturulması/yöntemin planlanması/verilerin elde edilmesi ve işlenmesi/analiz/ makale yazımı/ inceleme

Yazar 2: Makalenin içeriğinin belirlenmesi ve organizasyonu/makale fikrinin oluşturulması/inceleme

Çatışma Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu Çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kar amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazarlar tarafından Çalışmada kullanılan araç ve yöntemlerin Etik Kurul İzni gerektirmediği beyan edilmiştir.

Etik Beyanı

Yazarlar tarafından bu Çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir.

Kaynakça

- Bibri, S. E. (2018). The IoT for smart sustainable cities of the future: An analytical framework for sensor-based big data applications for environmental sustainability. *Sustainable Cities and Society*, 38, 230–253.
- Bibri, S. E., and Krogstie, J. (2017). Smart sustainable cities of the future: An extensive interdisciplinary literature review. *Sustainable Cities and Society* (31), 183–212.
- CBDDO (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Dijital Dönüşüm Ofisi). (2023). “Açık Veri”, [https://cbddo.gov.tr/projeler/acikveri/#:~:text=A%C3%A7%C4%B1k%20devlet%20verisi%2C%20kamu%20kurumlar%C4%B1n%C4%B1n,a%C3%A7%C4%B1k%20devlet%20verisi%20olarak%20tan%C4%B1mlanamaz,\(Erişim tarihi: 18.04.2023\).](https://cbddo.gov.tr/projeler/acikveri/#:~:text=A%C3%A7%C4%B1k%20devlet%20verisi%2C%20kamu%20kurumlar%C4%B1n%C4%B1n,a%C3%A7%C4%B1k%20devlet%20verisi%20olarak%20tan%C4%B1mlanamaz,(Erişim tarihi: 18.04.2023).)
- ÇŞİDB (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı). “CBS Nedir?”, [https://cbsgunu.csb.gov.tr/cbs-nedir-i-99013,\(Erişim tarihi: 18.04.2023\).](https://cbsgunu.csb.gov.tr/cbs-nedir-i-99013,(Erişim tarihi: 18.04.2023).)
- ÇŞİDB (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı). Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. “Kent Rehberi Uygulama Yazılımı”, [https://cbs.csb.gov.tr/kent-rehberi-uygulama-yazilimi-i-102061,\(Erişim tarihi: 18.04.2023\).](https://cbs.csb.gov.tr/kent-rehberi-uygulama-yazilimi-i-102061,(Erişim tarihi: 18.04.2023).)
- ÇŞİDB (T.C. Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı). Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Sık Sorulan Sorular, “Metaveri nedir?”, [https://cbs.csb.gov.tr/sss/metaveri,\(Erişim tarihi: 18.04.2023\).](https://cbs.csb.gov.tr/sss/metaveri,(Erişim tarihi: 18.04.2023).)
- Dinko, A., Jackiva, I. Y., and Budiloviča, E. B. (2021). Data Sources Analysis for Sustainable Trip Planner Development for Riga City. *Transport and Telecommunication*, 22 (3), 321–331.
- EC (European Commission). “The official portal for European Data”, [https://data.europa.eu/en,\(Erişim tarihi: 04.01.2023\).](https://data.europa.eu/en,(Erişim tarihi: 04.01.2023).)
- Eroğlu, Ş. (2018). Türkiye’de Kamu Verilerinin Açık Devlet Uygulamaları ve Belge Yönetimi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bir Model Önerisi. *DTFC Dergisi*, 58 (1) 462-495.
- Güneydaş, M. (2018). *Açık Veri Sisteminde Mekansal Veri Altyapıları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Bilişim Enstitüsü.
- Güneydaş, M., Güney, C., Bektaş Balçık, F., and Atalay, H. (2021). Kentlerin “Akıllı” Dönüşümü: Açık Veri-Açık Kent. *Akıllı Dönüşüme Yolculuk*, Editörü: Birgün, S., Gülen, K.G., Kulaklı, A., Şahin, Y., İstanbul: Artikel Akademi, 229-242.
- İYTE (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü). (2022). “Veri Yönetimi: Açık Veri”, [https://libguides.iyte.edu.tr/VeriYonetimi,\(Erişim tarihi: 18.04.2023\).](https://libguides.iyte.edu.tr/VeriYonetimi,(Erişim tarihi: 18.04.2023).)
- Janssen, M., Charalabidis, Y., and Zuiderwijk, A. (2012). Benefits Adoption Barriers and Myths of Open Data and Open Government. *Information Systems Management*, 29 (4), 258-268.
- Kocaoğlu, D., & Şahnagil, D. (2022). Veriye Dayalı Kamu Politikası Ve Yerel Düzeydeki Yansımaları: Kuram, Kavram Ve Ülke Örnekleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları Sosyal İnovasyon Serisi-03*, 57-83.
- Ma, Y., Yang, Y., and Jiao, H. (2021). Exploring the impact of urban built environment on public emotions based on social media data: A case study of Wuhan. *Land*, 10 (9), 3-15.
- Pârnu, I. M., Cuibac Picu, I. C., Dragomir, P. D., and Pantan, R. (2021). Promoting Open Data services to decision-makers: Providing interactive data through Web Maps and Web Applications for Oradea city and Bihor county. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 664 (1), 4-13.
- Rasskasova, N. (2022). Web Portals as an Effective Means of Managing Cities to Ensure Sustainable Development and Solve Environmental Problems. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, International Russian Conference on Ecology and Environmental Engineering (RusEcoCon 2022)*. Sochi, Russia: IOP Publishing Ltd.
- Sadiq, S., and Indulska, M. (2017). Open data: Quality over quantity. *International Journal of Information Management*, 37 (3), 150–154.
- Schweizer, J., Poliziani, C., Rupi, F., Morgano, D., and Magi, M. (2021). Building a large-scale micro-simulation transport scenario using big data. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10 (3), 1-10.
- Ankara Açık Veri Kent Portalı İnternet Kaynakları:
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi”, [https://www.ankara.bel.tr/,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://www.ankara.bel.tr/,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “Belge Sorgulama”, [https://ebysorgu.ankara.bel.tr/,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://ebysorgu.ankara.bel.tr/,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “E- Belediye”, [https://ebelediye.ankara.bel.tr/ebelediye,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://ebelediye.ankara.bel.tr/ebelediye,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “E-Bordro”, [https://ebordro.ankara.bel.tr/,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://ebordro.ankara.bel.tr/,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “Mezarlık Bilgi Sistemi”, [https://mebis.ankara.bel.tr/,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://mebis.ankara.bel.tr/,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. “UKOME”, [https://www.ankara.bel.tr/ukome,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](https://www.ankara.bel.tr/ukome,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)
- EGO Genel Müdürlüğü. “Şehir içi Ulaşım Bilgi Sistemi”, [http://map.ego.gov.tr:8080/ego/index.aspx,\(Erişim tarihi: 07.01.2023\).](http://map.ego.gov.tr:8080/ego/index.aspx,(Erişim tarihi: 07.01.2023).)

Şeffaf Ankara. “Ankara Kent Haritası”,
<https://seffaf.ankara.bel.tr/>, (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Viyana Açık Veri Kent Portalı İnternet Kaynakları:

A service of Stadt Wien. “Geodata”,
<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Geodaten>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

CP (The central platform for open data in Austria).
 “The data from data.gv.at”,
<https://www.drawingdata.net/datagvat/>,
 (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Data presence-City of Vienna. “Viyana Açık Veri Kent Portalı Sınıflandırması”
<https://www.data.gv.at/auftritte/?organisation=stadt-wien>,
 (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Open Data Days. “Austria”, <https://www.data.gv.at/>,
 (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Open Data Days. “City Of Vienna”, <https://www.data.gv.at/suche/?typeFilter%5B0%5D=dataset&PublisherFilter%5B0%5D=Stadt+Wien>, (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Open Data Days. “City of Vienna”, <https://www.data.gv.at/suche/?typeFilter=&searchterm=city+of+vienna&searchin=datas>, (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Open Data in Europe. (2022). “The official portal for European data”, <https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2022>, (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Open Data Days. “Metadata from OGD Austria”,
<https://www.data.gv.at/katalog/dataset/metadaten-von-ogd-osterreich#applications>, (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Open Data Days. “Stadt Wien”,
<https://www.data.gv.at/suche/?typeFilter%5B0%5D=dataset&publisherFilter%5B0%5D=Stadt+Wien>, (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “City map of Vienna”,
<https://www.wien.gv.at/stadtplan/en/>,
 (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Stadt Wien. “City map of Vienna”, <https://www.data.gv.at/suche/?typeFilter%5B0%5D=dataset&publisherFilter%5B0%5D=Stadt+Wien>, (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Geodata viewer of the Vienna City Survey”,
https://www.wien.gv.at/ma41datenviewer/public/start.aspx?__jumpie#magwienscroll, (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna Cultural Asset”,
<https://www.wien.gv.at/kulturportal/public/grafik.aspx?FeatureByID=011455&FeatureClass=inventarisiertegebaeude&ThemePage=1>
<https://digitales.wien.gv.at/open-data/>,
 (Erişim tarihi:05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna Cultural Asset”,
<https://www.wien.gv.at/kulturportal/public/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna GIS”,
<https://www.wien.gv.at/viennagis/bedienungshinweise/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna GIS data download”,
<https://www.wien.gv.at/viennagis/datendownload.html>,
 (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna environmental good”,
<https://www.wien.gv.at/umweltgut/public/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Zonind and Development Plan”
<https://www.wien.gv.at/flaechenwidmung/public/suche/?typeFilter%5B0%5D=dataset&publisherFilter%5B0%5D=Stadt+Wien>, (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “City map of Vienna”,
<https://www.wien.gv.at/stadtplan/en/>, (Erişim tarihi: 04.01.2023).

Stadt Wien. “City map of Vienna”,
<https://www.data.gv.at/suche/?typeFilter%5B0%5D=dataset&publisherFilter%5B0%5D=Stadt+Wien>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Geodata viewer of the Vienna City Survey”,
https://www.wien.gv.at/ma41datenviewer/public/start.aspx?__jumpie#magwienscroll,
 (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna Cultural Asset”,
<https://www.wien.gv.at/kulturportal/public/grafik.aspx?FeatureByID=011455&FeatureClass=inventarisiertegebaeude&ThemePage=1>
<https://digitales.wien.gv.at/open-data/>,
 (Erişim tarihi:05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna Cultural Asset”,
<https://www.wien.gv.at/kulturportal/public/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna GIS”,
<https://www.wien.gv.at/viennagis/bedienungshinweise/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna GIS data download”,
<https://www.wien.gv.at/viennagis/datendownload.html>,
 (Erişim tarihi: 06.01.2023).

Stadt Wien. “Vienna environmental good”,
<https://www.wien.gv.at/umweltgut/public/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

Stadt Wien. “Zonind and Development Plan”
<https://www.wien.gv.at/flaechenwidmung/public/>,
 (Erişim tarihi: 05.01.2023).

AKILLI UZMANLAŞMA YOLUYLA BÖLGESEL KALKINMADA ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN REGIONAL
DEVELOPMENT THROUGH SMART SPECIALIZATION

Dr. Ahmet Samet TEKOĞLU
T.C. Ticaret Bakanlığı
ORCID: 0000-0002-7984-9650

Öz¹

Bir bölgesel yenilik stratejisi olan akıllı uzmanlaşma, bölgelerin kendi öz kaynakları değerlendirilerek kalkınmalarını ifade etmektedir. Akıllı uzmanlaşma stratejisi, bölgelerde öne çıkan faaliyetlerde ihtisaslaşmayı içermekte olup bu stratejinin hem Avrupa Birliği'nde (AB) hem de Türkiye'de uygulamaları mevcuttur. Öte yandan, akıllı uzmanlaşmanın AB'de yükseköğretim alanı ile resmi ve doğrudan bir bağlantısı bulunmaktayken Türkiye'de bu bağlantı resmi olarak ilk defa 2020 yılında kurulabilmiştir. Bu nedenle makalede; akıllı uzmanlaşmanın tanıtılması, Türkiye'de bölgesel kalkınma bağlamında anlamlandırılması ve yükseköğretim alanı ile ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, akıllı uzmanlaşma, bölgesel kalkınma, yenilik ve yükseköğretim ile ilgili literatür taranmış, öne çıkan çalışmaların sonuçları derlenmiştir. Türkiye'de bu alanların kesişiminde yer alan Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesinin çıktuları ışığında, üniversitelerin bölgesel kalkınmadaki özne konumları ve akıllı uzmanlaşmaya nasıl içerik kazandırdıklarının ortaya konulması önemli görülmüştür. Türkiye'de hakkında yeterli düzeyde teorik bilgi bulunmayan akıllı uzmanlaşma kavramının tanıtılması ve akıllı uzmanlaşmanın mevcut pratiklerinin yükseköğretim alanına yansımalarının değerlendirilmesi yoluyla doğru uygulamaların bölgesel kalkınmayı nasıl tetikleyebileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Uzmanlaşma, Yükseköğretim, Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Yenilik, Üniversite.

Abstract

Smart specialization, a regional innovation strategy, refers to the development of regions through the utilization of their own resources. Smart specialization strategy includes the specialization in prominent activities within the regions and is being implemented both in the European Union (EU) and in Türkiye. On the other hand, while smart specialization has a formal and direct connection with the higher education field in the EU, this connection was officially established for the first time in Türkiye in 2020. Therefore, this study aims to introduce smart specialization, contextualize it within the framework of regional development in Türkiye, and to reveal its relationship with higher education. For this purpose, the literature on smart specialization, regional development, innovation and higher education has been reviewed and the results of prominent studies have been compiled. In the light of the outputs of Mission Differentiation and Specialization on the Basis of Regional Development Project, which is located at the intersection of all these fields in Türkiye, it has been considered significant to reveal the roles of universities in regional development and how they contribute to smart specialization. It has been discussed how the implementation of appropriate practices can trigger regional development by introducing the concept of smart specialization, for which there is insufficient theoretical knowledge in Türkiye, and evaluating the reflections of current practices of smart specialization in the field of higher education.

Keywords: Smart Specialization, Higher Education, Regional Development, Regional Innovation, University.

1 Bu Çalışma Prof. Dr. Can Umut Çiner danışmanlığında 14.02.2022 tarihinde tamamlanan "Türkiye'de Bölgesel Kalkınmada Akıllı Uzmanlaşan Üniversiteler" başlıklı Doktora Tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2022).

Giriş

Akıllı uzmanlaşma bir bölgesel yenilik stratejisidir (Foray, 2014; McCann ve Ortega-Argilés, 2015; Grillitsch, 2016). Kavram olarak ilk defa 2008 yılında ortaya çıkmakla birlikte, 2013'te Avrupa 2020 Stratejisinin hazırlanması aşamasında Avrupa Komisyonu bünyesindeki "Büyüme için Bilgi (*Knowledge for Growth / K4G*) Uzman Grubu" tarafından ekonomik büyümeye yönelik yeni bir politika çerçevesi olarak gündeme getirilmiştir (Ranga, 2018). Akıllı uzmanlaşma, Avrupa Birliği'nin (AB) Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) göre ekonomik verimlilik açısından geride kalışının, AB bölgelerinde ar-ge ve yenilik alanlarında daha fazla yatırım yapmakla giderilebileceği düşüncesinin bir yansımasıdır (Avrupa Komisyonu, 2012).

Hemen her yenilik stratejisi gibi akıllı uzmanlaşmanın da yükseköğretim alanına ihtiyacı ve yansıması bulunmaktadır. Akıllı uzmanlaşma stratejisi, teorik derinlik kazanabilmek ve uygulamayı standartlaştırmak için yükseköğretime ihtiyaç duyarken, yükseköğretim de stratejinin akademik karşılığını sunmaktadır. Kangas ve Aarrevaara (2020) yükseköğretim kurumlarının akıllı uzmanlaşmadaki rolünü analiz ettikleri nitel çalışmalarında; yükseköğretim kurumlarının yerel ağlar, karar verme ve kontrol, kümelenme gibi alanlardaki etkilerinin araştırılmasının, akıllı uzmanlaşmanın hedeflerine ulaşması için ivme kazandıracığı sonucuna ulaşımlardır. Fonseca ve Salomaa (2020: 260-285) ise, bir bölgenin inovasyon ve girişimcilik alanlarında gelişmesi açısından üniversitenin rolünün akıllı uzmanlaşma ile ne ölçüde uyumlu olduğunu Portekiz'in Centro bölgesindeki Aveiro Üniversitesinde yürüttükleri araştırma ile ele almıştır. Bu kapsamda akıllı uzmanlaşma stratejisinin üniversitenin, bölgesel yenilik için sağlanan finansmanı, bölgesel ihtiyaçlarla doğrudan ve etkin biçimde ilişkilendirmesine katkı sağladığı ortaya koyulmuştur.

Akıllı uzmanlaşma günümüzde Kazakistan'dan (Petrenko vd., 2019) Avustralya'ya (Veldhuizen ve Coenen, 2022), Ukrayna'dan (Polishchuk vd., 2019) İskandinav bölgelerine (Asheim vd., 2017: 73-97) pek çok ülkede bölgesel kalkınmada yetkin akademik

çevrede sıklıkla tartışılmakta ve yükseköğretim alanı ile bağlantısı hızlıca kurulmaktadır. Akıllı uzmanlaşma, AB'de akıllı uzmanlaşma ile yükseköğretime buluşturan bir proje olan "Akıllı Uzmanlaşma için Yükseköğretim (*Higher Education for Smart Specialization / HESS*)" ile somutlaşmıştır. Türkiye'de ise her ne kadar başlangıcında akıllı uzmanlaşmaya resmi bir atıf söz konusu olmasa da "Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi (BKOMFİP)", akıllı uzmanlaşma ve yükseköğretim birlikteliğinin ilk uygulama örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede çalışmanın amacı; akıllı uzmanlaşmayı tanıtmak, bölgesel kalkınma bağlamında anlamlandırmak ve yükseköğretim alanı ile bağlantısını ortaya koyarak Türkiye nezdinde kuramsal ve pratik yansımalarını değerlendirmektir. Akıllı uzmanlaşmanın endüstri, yenilik, araştırma ve yükseköğretim gibi birden fazla politika alanının kesişiminde yer alması, buna karşın Türkiye'de yeterince tanıtılmamış ve hakkında henüz yeterli bilgi üretilmemiş önemli bir konu olması sebebiyle bu makalenin bir tanıtım makalesi olması hedeflenmiştir. Yaratılmak istenen farkındalığın, akıllı uzmanlaşmanın bölgesel kalkınmayı tetikleyecek uygulamalara sirayet etmesinde önemli rol oynayacağı değerlendirilmektedir. Bu amaç doğrultusunda makalenin izleyen bölümlerinde; akıllı uzmanlaşma, bölgesel kalkınma ve yükseköğretime aynı potada birleştiren literatürün taranması sonucu ulaşılan öncü çalışmaların sonuçlarının derlemesi sunulmaktadır. Makalenin derleme bir çalışma olmasının ve araştırma yönteminin literatür taraması olarak belirlenmesinin sebebi, yürürlükteki uygulamaya ve uygulamanın performansına dair tespitlerden önce konu ile ilgili çerçevenin aktarılabilmesinde görülen işlevsel faydadır. Akıllı uzmanlaşma yoluyla bölgesel kalkınmanın yükseköğretim alanı ile buluşan yönlerine ilişkin oluşan literatürün, gelecek çalışmalara rehberlik edebileceği düşüncesi bu makalenin ardındaki ana güdüdür.

Makalenin ilk bölümünde, akıllı uzmanlaşmanın toplumsal ve iktisadi bağlamının anlaşılabilmesi amacıyla teorik arka plan anlatısına yer verilmiş, ikinci bölümünde akıllı uzmanlaşmanın tasarımı,

bir başka deyişle kavram ve uygulama bakımından içeriği incelenmiştir. Makalenin üçüncü bölümünde ise üniversitelerin bölgesel kalkınmadaki özne rolü üzerinde durularak, piyasa odaklı yükseköğretimin yansımaları niteliğindeki girişimci üniversite ve toplum üniversitesi modellerinin akıllı uzmanlaşma ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, söz konusu üniversite modellerinin üniversiteye bölgesel bir aktör olarak yüklediği görevler ve kazandırdığı işlevlerin üniversite ile bölge ilişkisine ne düzeyde hitap ettiği de tartışılmıştır. Son olarak akıllı uzmanlaşmanın yükseköğretimle bağına yönelik tespitler, Türkiye’de yürütülmekte olan BKOMFİP özelinde incelenerek sonuca bağlanmıştır.

1. Akıllı Uzmanlaşmanın Kuramsal Zemini

Akıllı uzmanlaşma, mekanın öz kaynaklarına ve içsel dinamiklerine bağlı büyümeyi öğütlemekte ve ölçek olarak bölgeyi seçmektedir. Bu strateji, temel olarak, bölgesel kaynakların bölgenin piyasa koşullarıyla bütünleşmesine yarayacak biçimde geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle akıllı uzmanlaşmanın, “içsel büyümeye dayalı bölgesel kalkınma kuramı” (İBDBKK) (*theory of endogenous regional development*) ile “yeni bölgeselleşme” (*new regionalism*) yaklaşımının temel önermelerinde köken bulduğu ve bu entelektüel birikimin devamı niteliğinde olduğu ileri sürülebilir.

1.1. İçsel Büyümeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Kuramı ve Akıllı Uzmanlaşma

1970’lerin sonlarından itibaren fordizme dayalı birikim rejimini esnek uzmanlaşma ile ikame eden üretim sistemi, bölge düzeyinde entegrasyonu ve mekana dayalı kümelenmeyi özendirerek bölgenin yeniden inşasını beraberinde getirmiştir (Webb ve Collis, 2000). Aşağıdan yukarı kalkınma yaklaşımı ve kalkınma ölçeğinden kaynak yaratımı anlayışı, bölgesel kalkınma teorilerinin yeniden tasarlanmasına sebep olmuştur (Maillat, 1998). Bu çerçevede, bir bölgenin kendine özgü kaynaklarından nasıl zenginlik üretilebileceği sorunsalı tetiklenmiştir. Bu kapsamda İBDBKK’nin merkezine yerleştirdiği (i) firma yığılmaları (kümelenmeler), (ii) ar-ge ile yenilik kapasitesi, (iii) beşerî sermaye, akıllı

uzmanlaşmanın üzerinde yükseldiği üç bölgesel unsuru oluşturmaktadır.

1.1.1. Firma Yığılmaları (Kümelenmeler) ve Akıllı Uzmanlaşma

Michael E. Porter’a (1998: 199) göre, firma yığılmalarının günümüzdeki karşılığı olan küme, “belirli bir alanda, ortak yönler ve tamamlayıcılıklar ile birbirine bağlı işletmeler ve ilişkili kurumların coğrafi olarak yakın bir grubu” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle, kümeyi oluşturan firmaların paylaştıkları mekanda ortaya koydukları iş birliklerine bağlı olarak “bilgi yayılmaları” (*knowledge spillovers*) meydana gelmekte, bu ise hem yenilikçiliğe hem de teknoloji transferine olanak veren bir ağ görevini yerine getirmektedir. Bu ağda, üretimin her aşaması için uzmanlıkları çerçevesinde belirli ürünler üreten işletmeler bir tamamlayıcılık zincirinde dizilirler. Böylece işletmelerin sınırlı bir alanda tarihsel ve doğal biçimde bir araya gelme eğilimlerinden “sosyo-bölgesel bir varlık” ortaya çıkmaktadır (Becattini, 2017). Günümüzde İsviçre saat endüstrisinden Ontario otomotiv sektörüne, Galler otomobil ve elektronik endüstrilerinden Detroit otomotiv sektörüne kadar tüm dünyada, ‘Alfred Marshall’ın endüstri bölgeleri’ dönüşmekte, yerli endüstriler çeşitlenmekte ve artık bilgi yoğun endüstrilere dayalı kümeler gelişmektedir (Trippel ve Tödtling, 2008: 207-209). Kümelerin kamu otoriteleri, KOBİ’ler, üniversiteler gibi aktörleri bir miktatsız gibi çekebilme yetisi, akıllı uzmanlaşmanın bölgeyi dönüştürme hızına ivme katmaktadır. Nitekim akıllı uzmanlaşma, bölge halkı dâhil bölgedeki tüm aktörlerin etkin şekilde bir araya gelmesini talep etmekte; kümeler de ihtiyaç duyulan endüstriyel birlikteliği sunarak bu ekosistemin oluşumuna katkı vermektedir.

1.1.2. Ar-Ge ve Yenilik Kapasitesi ile Akıllı Uzmanlaşma

İşletmelerin üretirken teknolojik yeniliklere adapte olma becerisi toplam verimliliği artırmada büyük önem taşımaktadır. Üretim sürecinin yenilenmesi, işletmelerin ar-ge kabiliyetlerinin yüksek olmasına bağlıdır. Nitekim işletmeler ürünlerini üretirken

maliyeti kısarak değil, ürünlerin performans özelliklerini ve teknik özelliklerini çeşitlendirerek rekabet etmektedirler (Smith, 1994:10). Bu bağlamda bir ekonomide işletmelerin yenilik yapma kabiliyeti, üretkenlik ve rekabetçilikleri açısından en az organizasyon biçimleri ve ürünlerinin kalitesi kadar önemlidir (Hansen ve Winther, 2011).

Kalkınmanın itici gücü olarak kabul edilen yenilik olgusu, ulusal yenilik sistemleri ve bölgesel yenilik sistemleri olarak iki kategoride incelenmektedir. Bu kategoriler, yeniliğe ilişkin planlamanın teorik çerçevesini teşkil etmektedir. Ulusal yenilik sistemleri (Lundvall, 1992; Nelson, 1993; Cooke vd., 1997; Edquist, 1997), neticeleri makroekonomik göstergelerle ifade edilen ve ulusal ekonomilerin tek tipleştirici etkisiyle tasarlanan yenilik süreçlerini kapsamaktadır. Bölgesel yenilik sistemleri ise, yeniliğin planlanmasında bölgesel üretim özelliklerini dikkate alan yenilik sistemleridir. Morgan'a (2004) göre, tanımları birbirinden farklı olsa da ulusal yenilik sistemleri ile bölgesel yenilik sistemlerinin birbirlerinden bağımsız oldukları düşünülemez. Nitekim ulusal uzmanlaşma, genellikle ulus altı oluşumlardan kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, aslında yeniliği başlatanın mekanın kendisinden çok, mekandaki ağ ilişkilerinin getirdiği ölçek ve kapsam avantajı olduğunu ileri sürmektedir; öyle ki, "sistemin mekansal ölçeği küçüldükçe, gözenekleri açılmaktadır" ve bu durum yerel işletmelerin yerel nitelik taşımayan aktörlerle daha çok etkileşimde bulunmalarına olanak vermektedir (Morgan, 2004).

1990'larda artan küreselleşme ile bölge, politik ekonomide rekabetçiliğin kaynağı olarak yeniden keşfedilmiştir (Scott, 1995; Cooke, 1997). Bölge, ekonomik aktörler arasında bilgi yayılmalarını artıran ve böylece yeniliği besleyen önemli bir ölçek konumuna gelmiştir. Bölge işletmeleri arasındaki yerel ilişkiler, artan bilgi yayılmalarıyla, yeniliği ve bölgesel ekonomik kalkınmayı tetiklemektedir (Fritsch ve Franke, 2004). Benzer biçimde Tekeli (2008: 155) de, bölgede yenilik sistemlerinin; "coğrafi yakınlığa dayalı yüz yüze ilişkilerin, ortaya çıkan dışsallıkların, iş birliğinin, güvenin, ticaret konusu olmayan karşılıklı bağımlılıkların, sinerjinin etkisi" sayesinde var olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda,

bölgesel yeniliğe dayalı ekonomik gelişme, bölgedeki işletme ve topluluklar arasında meydana gelen karşılıklı bağımlılıkta ve bunu temin eden tarihsel süreçte köken bulmaktadır (Becattini, 2017; Bellandi, 1989).

İtalyan bölgelerinde örnekleriyle karşılaştığı gibi, yenilikçiliği yöntem edinen rekabet, "post-fordist" bir "öğrenme ekonomisini" (*learning economy*) beraberinde getirmektedir (Asheim, 1995). Böyle bir ekonomik örgütlenmede, işletmelerin diğer işletmelerle sahip oldukları yatay iletişim kalıpları, onların öğrenme yeteneklerini geliştirmektedir (Asheim, 1995). Etkileşimde bulunan işletmelerin mekansal yakınlığı, öğrenme ağlarını uyarmaktadır. İşletmeler, mekansal birlikteliğin deneme-yanılma avantajını kullanarak "öğrenen bölgeleri" (*learning regions*) oluşturmaktadır. İşletme içinde ve işletmeler arasında esnek ve dinamik öğrenme biçimlerinin olması, yerel koşullara bağımlılığın sebep olabileceği "gelişmenin kilitlenmesi durumunun" önüne geçmektedir.

Akıllı uzmanlaşma, diğer bölgesel yenilik stratejilerinden ayrılan başarısını, endüstrilerin bölgedeki yerleşikliği ile işletmelerin kümesel öğrenme ve yenilikçilik potansiyeline borçludur (Avrupa Komisyonu, 2012). Makalenin akıllı uzmanlaşmanın tasarımına ilişkin bölümünde daha detaylı ele alındığı üzere, akıllı uzmanlaşma aşağıdan yukarı yenilik anlayışını yansıtan ve uygulama öncesinde bölgesel yenilik kapasitesinin analizinin yapılmasını teşvik eden bir yenilik stratejisidir. Bu nedenle akıllı uzmanlaşma, öğrenmenin bölge toplumu açısından katma değerini vurgulamakta, bu bağlamda öğrenme olgusunu tetikleyecek ar-ge faaliyetleri ile yenilikçi ortamı akıllı uzmanlaşma için bir ön şart olarak görmektedir.

1.1.3. Beşerî Sermaye ve Akıllı Uzmanlaşma

Kümelenmeler ile ar-ge ve yenilik kapasitesinin yanı sıra, yüksek kalitede eğitimle donatılmış beşerî sermaye de kalkınmada kilit güç durumuna gelmiştir (Lucas, 1988). İlgili literatürde, beşerî sermayenin yoğun olduğu şehirlerin üretkenliklerinin arttığı

(Rauch, 1993); işletmelerin rekabet üstünlüğüne sahip olmak amacıyla yüksek beşerî sermaye ile tanımlanan bölgelerde faaliyet gösterdiği (Glaeser, 2000); kalifiye iş gücü bulunan şehirlerin diğer şehirlere oranla yüksek ivmeyle büyüdükleri, bunun da nitelikli iş gücüyle öne çıkan şehirlerin iktisadi şoklara uyum becerilerinin yüksek olmasından ileri geldiği (Glaeser ve Saiz, 2003); insan sermayesi ile yığılma ekonomilerinin şehir büyümesinin ardındaki önemli güçler olduğu (Duranton ve Puga, 2014) doğrultusunda tespitler yapılmıştır.

Bölge öz kaynaklarını verimli hâle getirerek büyümeyi sağlama amacı güden akıllı uzmanlaşma stratejisi, uzmanlaşılacak faaliyetlerde ekonomik değer yaratılabilmesi açısından beşerî kaliteyi kritik görmektedir. Eğitimle, akıllı uzmanlaşma için gereken rekabetçi yetişmiş nitelikli insan gücü bölgeden sağlanmaktadır. Gennaioli ve diğerleri (2013), 1.500'ü aşkın ulus altı bölgeden ulaştıkları sonuçlar ışığında bölgedeki eğitim kapasitesinin, bölgesel kalkınmanın belirleyicisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Akıllı uzmanlaşmanın bölgesel paydaşlarından yükseköğretim kuruluşları, stratejinin sürdürülebilirliği için gereksinim duyulan insan kaynağının yetiştirilmesinde; bilgi ve beceriyle donatılmasında önemli role sahiptirler.

1.2. Yeni Bölgeselleşme Yaklaşımı ve Akıllı Uzmanlaşma

Bölgeselleşme, 1990'lardan bu yana, mekanın bütüncül olarak planlanmasını öneren eski yönetim mekanizmalarından uzaklaşmıştır. Geleneksel yaklaşım çerçevesinde bölge, “yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus-devlet dışına kapalı, ulus-devlet denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim” iken; küreselleşmeyle “ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim haline gelmiştir” (Avaner, 2005:243). Yeni bölgeselleşme yaklaşımı, bölge tanımındaki bu dönüşümün düşünsel ürünüdür. Bu yaklaşım, bölgelerin belirlenmesini devletin yetkesinden alarak değişen uluslararası piyasa ve kıta rejimlerine bırakmaktadır (Keating,

1998a: 72). Yeni bölgeselleşme yaklaşımı ile bölgesel kalkınma politikası refah temelli olmaktan çıkarak sürdürülebilirliğe odaklı ve bağımsız bir yenilik politikasına evrilmektedir (Shone ve Memon, 2008).

Yeni bölgeselleşmenin üzerine oturduğu, Keating'in (1998b) “işlevsel bölge” kavramına göre bölgelerin elindeki planlama yetkisi, onların iktisadi bakımdan önemli bir müdahale düzeyi olarak kabul görmelerini kolaylaştırmaktadır. AB'nin, şehir ve bölgelerini dönüşen küresel ortama uygun biçimde yeniden yapılandırırken işlev kazandırdığı “lider bölgeler”, “yıldız şehirler” gibi rekabetçi kavramlar, yeni bölgeselleşme yaklaşımının bir diğer yansımasıdır. Hedeflenen şehir ve bölge tasarımları, haritalama yöntemlerinden yararlanılarak “Interreg Avrupa Programı” (Interreg Europe, 2020) ve “Avrupa Alansal Gelişme Perspektifi” (*European Spatial Development Perspective-ESDP*) (Avrupa Komisyonu, 1999) kapsamında ele alınmıştır. Bu programlarla amaçlanan, Avrupada yerel yönetimlere politika formülasyonlarını iyileştirmek açısından yardımcı olmak ve kamu yatırımlarını yenilikçi uygulamalarla yöneterek bunların sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktır (Interreg Europe, 2020).

Türkiye'de de bölge ölçeğinde ekonomik programın hayata geçirilmesi açısından kurumsal kapasitenin inşasına öncelik verilmiştir. “AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi'nde” Türkiye'ye ilişkin bölümde;

“Bölgesel Ekonomik Alan oluşturulması daha fazla rekabeti beraberinde getirmekte; ölçek ekonomileri ve verimlilik artışlarına imkân tanımaktadır. ... AB kuralları ve standartlarına dayalı piyasa bütünleşmesi, yeni değer zincirlerinin geliştirilmesi ve AB'den gelenler de dâhil olmak üzere doğrudan yabancı yatırımlar bakımından bölgenin cazibesinin artırılması için fırsatların oluşmasına yardımcı olacaktır.” (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019)

ifadelerine rastlanmaktadır. Bu kapsamda bölgesel ekonomik alan inşasının, bölgelerin rekabet eden ekonomik birimler şeklinde yapılanmalarına ve piyasayla bütünleşmelerine katkı sağlayacağını değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de, yatırımlar açısından bölgelerin çekiciliğinin artırılması amacıyla bölgelerin iç dinamikleri

dikkate alınarak; kalkınma ajansları, serbest bölgeler, endüstriyel kümelenmeler, cazibe merkezleri, organize sanayi bölgeleri gibi yapılar ön plana çıkarılmış ve bölgesel bağımlılık ağlarına dayalı öğrenen bölge anlayışı benimsenmiştir. Yeni bölgeselleşme yaklaşımıyla teorik zemine oturan bu anlayış, akıllı uzmanlaşmanın bölgelere özgü iktisadi faaliyetlerde odaklanmayı ve paydaşlar arasında etkileşimi teşvik eden yönüyle örtüşmektedir. Akıllı uzmanlaşma, kalkınma ölçeği olarak bölgeyi tercih etmesi; bölge öz kaynaklarından faydalanması; iktisadi faaliyetlerde bölgeler arasında “tematik farklılaşmayı” özendirilmesi; “aşağıdan yukarı karar verme süreçleriyle” donatılmış, “sürdürülebilirlik esaslı” yerel iş birliği ağlarının işlevselliğini ön plana çıkarması ve “rekabetçiliği” vurgulaması boyutlarıyla yeni bölgeselleşmenin öncüllerini desteklemektedir.

2. Akıllı Uzmanlaşmanın Tasarımı

Akıllı uzmanlaşmanın politika tasarımı, AB'nin çeşitli bölgelerinde tematik farklılaşmaya dayalı bağlama özel uygulamaları olanaklı kılmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından oluşturulan “Akıllı Uzmanlaşma için Araştırma ve Yenilik Stratejileri” (*Research and Development Strategies for Smart Specialization-RIS3*); her bölgenin karşılaştırmalı üstünlüklerini, rekabetçi taraflarını ve büyüme potansiyelini esas almakta; teknoloji tabanlı yeniliği destekleyerek bölge ölçeğinde gelişme potansiyeli taşıyan faaliyetlere yönelik araştırmayı ve yatırımı özendirmeyi amaçlamaktadır. Akıllı uzmanlaşma bu yönden, politika yapımcıların hangi teknoloji veya faaliyetlerin destekleneceği konusunda tercihte bulunma ihtiyacını vurgulamaktadır (Healy, 2016).

Akıllı uzmanlaşma, yenilik politikasında ileri teknoloji fetişizmine dayalı yatay yenilik anlayışını ifade eden “her şeye uyan tek boyut” (*one-size-fits-all*) yaklaşımını terk ederek dikey yenilik anlayışını benimsemektedir. Diğer bölgesel yenilik stratejilerinde bütçe yüküne oranla uygulama sonuçlarının beklentiyi karşılamaması, akıllı uzmanlaşmanın tasarlanmasında etkili olmuştur. Akıllı uzmanlaşmanın daha önceki bölgesel yenilik stratejilerinden ayrılan yönleri, bahse konu stratejilerin niçin yetersiz kaldıklarını

gerekleştirmektedir. Bahse konu bölgesel yenilik stratejileri, uluslararası veya bölge aşırı perspektiften yoksun, yalıtılmış stratejiler olarak “yukarıdan aşağı” bir yaklaşımla tasarlandıkları için Avrupa Komisyonu tarafından eleştirilmektedir. Komisyonun stratejilere yönelik eleştirileri; bölgelerin geniş analizinin yapılmaması ve bölgesel önceliklerin tanımlanmaması nedeniyle bu stratejilerin bölgenin ekonomik yapısıyla uyumlu olmadığı; yerel bağlamdan azade biçimde performansı yüksek olan bölgelerin taklit edildiği yönündedir. Diğer taraftan, ar-ge faaliyetlerinde kamu sektörünün yoğun etkisinin görüldüğü, bölgeler arası pratik iş birliklerinin kurulamadığı, kamu yatırımlarının verimli, etkin ve sinerjik kullanımının teşvik edilemediği tartışılmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2012). Bu çerçevede akıllı uzmanlaşmada, tek tip(çi) yenilik politikasından vazgeçilmektedir. Akıllı uzmanlaşma, büyümek ve zenginliğe ulaşmak amacıyla geçmiş coğrafi birikimden ders çıkarmaya odaklanmakta, yöntemsel olarak sınırlı sayıdaki beşeri ve finansal kaynağı bölge için rekabetçi görülen sınırlı sayıdaki alana özgülemektedir (Avrupa Komisyonu, 2012).

Akıllı uzmanlaşmada uygulama başarısı, akıllı uzmanlaşma stratejisinin tasarımına önemli ölçüde bağlı olup stratejinin temel prensipleri, gerçekleşme basamakları ve kavram seti uygulayıcıyı bilgilendirmektedir. Yenilik fırsatlarının bölgesel aktörlerce analiz edildiği “girişimci keşif süreci” (*entrepreneurial discovery process*), akıllı uzmanlaşmanın merkezinde yer almaktadır. Sadece yeniliğin icadını değil, bunun yanı sıra yenilik fikirlerinin çeşitlendirilmesini de kapsayan keşif sürecinde, bölgede gelişme potansiyeli bulunan konular ve faaliyetler girişimciler tarafından tanımlanarak önceliklendirilmektedir (Foray, 2014). Burada önceliklendirme, kaynak dağıtım kararları ile ilişkilidir. Bir bölgenin ar-ge ve yenilik alanlarında eldeki kaynaklarla en iyi şekilde hangi faaliyetleri hayata geçirebileceğini açığa çıkarmayı amaçlayan keşif süreci, genellikle deneme ve yanılma yöntemiyle gerçekleşir. Girişimci keşif kapsamında; bölgelerde yayınlar ve alıntılar, ar-ge yatırımları, patent başvuruları gibi kriterlerden hareketle bilimsel ve teknolojik uzmanlık analiz edilmekte,

bu yapılırken bölgesel profillemeye çalışmaları, uzman değerlendirmeleri ile odaklı anket ve araştırmalar kullanılmakta ve derinlemesine vaka çalışmaları yürütülmektedir (Avrupa Komisyonu, 2012).

“Öğrenme” (*learning*), girişimci keşfin toplumsal değeri olarak görülmektedir (Foray, 2014). Keşifler, bölgesel iktisadi aktörlere “öğrenme yayılmalarını” (*learning spillovers*) gerçekleştirecekleri zemini sağlarlar. Akıllı uzmanlaşmanın girişimci keşif süreci, öğrenme temelinde genişlemektedir. İtalya’da Emilia Romagna, ABD Kaliforniya’da Silikon Vadisi ve Almanya’da Baden-Württemberg, “öğrenen bölgeler” olarak gösterilmektedir (Cooke ve Morgan, 1999).

Girişimci keşif sürecinde sektörler yerine faaliyetler önceliklendirilmektedir. Bu faaliyetler bir bölgede; (i) mevcut faaliyetlerle ilintili başka bir faaliyete geçiş (*transition*), (ii) geleneksel bir faaliyette modernizasyon (*modernisation*), (iii) var olan faaliyetlerin yanına yenilerini ekleyerek faaliyetlerde çeşitlendirme (*diversification*) veya (iv) eskilerle ilintili olmayan yeni bir faaliyet alanının oluşturulması (*radical foundation*) biçimlerinde gerçekleşerek bölge ekonomisine yapısal değişim getirmektedir (Avrupa Komisyonu, 2012). Yeni faaliyetlerin tanımlanmasında ortak amaç, dağıntık durumdaki bölgesel iktisadi birikimi bütünleştirip katma değerli hâle getirebilmektir. Avrupa Komisyonunun *RIS3* Rehberinde (Avrupa Komisyonu, 2012), Avrupa bölgelerindeki başarılı akıllı uzmanlaşma uygulamalarına yer verilmektedir. Bu kapsamda, Avusturya’da mekanik ve optik mühendisliği alanlarındaki girişimci yetkinliklerinin tıbbi teknolojilere yansımaları, mevcut faaliyetlerle ilintili başka bir faaliyete geçişe örnek olarak değerlendirilmekte; Finlandiya’da kağıt ve kağıt hamuru endüstrisinin nanoteknolojiden faydalanarak uygulama geliştirmesi ise modernizasyona örnek gösterilmektedir. Bu yapılırken, mevcut faaliyetlerin kalitesini ve verimliliğini artırmaya yönelik olarak “etkinleştirici anahtar teknolojiler” (*key enabling technologies*) geliştirilmektedir. Gelecek yıllarda pek çok mal ve hizmetin; “yarı iletkenler, fotonikler, nanoteknoloji” gibi “etkinleştirici anahtar teknolojiler” tarafından yönlendirileceği hesaba katılmaktadır.

Akıllı uzmanlaşmanın en önemli aşaması olan yeni faaliyetlerin keşfi süreci, “kritik kütle” (*critical mass*) elde etmek olarak isimlendirilmekte; kritik kütle elde edilebilmesi ise “[Avrupa] bölgelerin[in] niş faaliyetlerde uzmanlaşmasına” bağlanmaktadır (Grillitsch, 2016). Başka bir deyişle kritik kütle, bölgenin öne çıkan ve iktisadi değer yaratacağı düşünülen niş faaliyetlerinin tanımlanmasıdır. Bu kapsamda endüstrinin “bölgesel yerleşikliği” (*regional embeddedness*) ilkesine başvurulmaktadır. Endüstrinin bölgesel yerleşikliği; bölgenin sosyoekonomik şartlarıyla uyumlu olan, eğitilmiş yerel iş gücüne dayanan ve diğer bölgesel paydaşlarla iş birliği geçmişine sahip endüstrilerin varlığını ifade etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2012). Bu özelliklere sahip olmayan endüstrilerin başarı olasılığı düşük görülmektedir. Bu sebeple, girişimci keşif sürecinde en önemli kıstaslardan biri, keşfedilen faaliyetlerin bölgesel yerleşiklik özelliğini sağlaması ve bölgesel bağlamla uyumlu olmasıdır.

Öte yandan, sadece endüstrinin bölgesel yerleşikliğine odaklanan bir bölgesel araştırma ve yenilik stratejisinin, değişen iktisadi şartlara karşı kırılganlığının artabileceği değerlendirilerek, ikinci bir ilke daha formüle edilmiştir (McCann ve Ortega-Argilés, 2015). Akıllı uzmanlaşma, çeşitliliği özendirilen bir stratejidir; buna göre bölgeler birden çok alanda akıllı uzmanlaşabilir. Fakat bu çeşitlilik, yerel aktörlerin tecrübe ve birikimleri göz önünde bulundurulmadan, yukarıdan aşağı yaklaşımla kurgulanan politikalarla sağlanmamalı ve “bölge özellikleriyle ilgili” olmalıdır. Nitekim, “Bölgeler kendi endüstrileri ile ilgili olan endüstrilere doğru dallanırlar” (Neffke vd., 2011). Bu sebeple, akıllı uzmanlaşmanın çekirdeğini oluşturan girişimci keşif sürecinin başlıca özelliklerinden biri de “ilgili çeşitlilik” (*related variety*) olarak ifade edilmiştir (Foray, 2014). Bu çerçevede akıllı uzmanlaşmanın sadece yerleşiklik ilkesi uyarınca tasarlanmaması; birbiriyle bağlantılı olan bölgelerde, yerel bağımlılığın artmasından kaynaklanabilecek dışsal şokların bölgeye verebileceği muhtemel zararın önüne geçilmesi amacıyla, teknolojilerin çeşitlendirilmesi, bunun ise “ilgili teknolojilerin çeşitlendirilmesi” (*diversification of related technologies*) ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmesi akıllı

değerlendirilmiştir (McCann ve Ortega-Argilés, 2015). Böylelikle, var olan bilgi ve kapasiteden beslenen bölgesel varlıkların, “birbirleriyle ilgili teknolojiler arasında kolaylıkla geçiş yapabileceği” öngörülmüştür (McCann ve Ortega-Argilés, 2015). Bu sayede, yenilikçi teknik ve süreçleri içerecek şekilde, ilgili alanlarda çeşitlendirmeyi ifade eden “uzmanlaşmış çeşitlendirme” (*specialized diversification*) anlayışı benimsenmiştir (Neffke vd., 2011; McCann ve Ortega-Argilés, 2015; Boschma vd., 2016).

Akıllı uzmanlaşma, 2014-2020 yıllarını kapsayan AB Uyum Politikasının temel reform önerilerinin amaçlarıyla uyumlaştırılmıştır. Hatta, AB Uyum Politikasında akıllı uzmanlaşma, “uygulama öncesi koşul” (*ex-ante conditionality*) olarak görülmektedir. Bunun anlamı, üye ülkelerin ve bölgelerinin, öngörülen yenilik ölçütleri uyarınca yapısal fonlardan faydalanmak üzere AB'nin mali desteğini almadan önce gelişmiş bir mekansal yenilik stratejisine sahip olması gerektiğidir.

Akıllı uzmanlaşma stratejisinin başarıyla uygulanabilmesi, bölgelerde girişimci keşif sürecinin etkinliğini yükseltecek düzeyde “kurumsal çeşitliliğin” ve paydaşlar arasında bilgi değişimi ve etkileşimli öğrenme süreçlerinin eşgüdümünü kolaylaştıracak düzeyde “kurumsal bütünleşmenin” varlığı ile mümkündür (Grillitsch, 2016). Yönetişimle kurumsal bütünleşmenin sağlanması, dış faktörlere karşı “bölgesel uyum ve dayanıklılık kapasitesini” pekiştirmek açısından önemlidir (Deniz, 2019: 64). Akıllı uzmanlaşmanın; kamu, özel ve sivil toplum kesimlerinden meydana gelen bölgesel aktörlerin kendi aralarında ve bu aktörlerle merkezi yönetim arasında gerçekleşen çok katmanlı bir ilişki ağının neticesinde varlık bulması, stratejinin eşgüdümleme aracı olarak yönetişimi hayati kılmıştır.

3. Akıllı Uzmanlaşmada Üniversitelerin İşlevselliği

Yükseköğretimin işlevleri, 1970'lerden itibaren fordizmdaki çözülme ve post-fordizme geçişle başlayan büyük sosyoekonomik dönüşümün gereği olarak yeniden uyarlanmıştır. Bu dönemde, geleneksel öğretim ve araştırma misyonlarının yanı sıra piyasa

odaklı üçüncü rol ile tanımlanan üniversite, “üçüncü kuşak üniversite” olarak adlandırılmıştır.

Duby (2011: 241-247), üniversitenin üçüncü misyonunu; “bilgi aktarmak (öğretim)” ve “bilgi üretmek (temel araştırma)” misyonlarının ardından “bilgiyi paylaşmak (ekonomik, endüstriyel ve sosyal ihtiyaçlara uygulanacak araştırma)” olarak tanımlamakta; bilgi paylaşımını, bilgi üreticisi olan üniversitelerle yenilik üreticisi olan sanayinin kesişim kümesinde görmektedir. Bilgi toplumunda üniversitelerin sosyoekonomik kalkınmada kilit rol edinmesi, yükseköğretimin geleneksel fonksiyonlarını çok paydaşlı kalkınma sürecine doğru genişletmiştir (Pinheiro vd., 2015). Yükseköğretimin piyasa odaklı üçüncü misyonu doğrultusunda yeniden yapılandırılan üniversite ve bölge ilişkileri, bu misyonun gerçekleşme şekline göre “girişimci üniversite” ve “toplum üniversitesi” kavramlarının doğmasına sebep olmuştur.

3.1. Girişimci Üniversite Modeli ve Akıllı Uzmanlaşma

“Girişimci üniversite” (*entrepreneurial university*), üniversitenin piyasa açısından değer yaratacak faaliyetlerde bulunarak edindiği biçim olarak tanımlanabilir. 1980'lerde baş gösteren neoliberal politikalarla piyasaya ürün, hizmet ve yenilik buluşları sunmaya odaklanan üniversiteler, adeta bir işletme gibi kâr güdümlü faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Araştırmaların bilimsel çıktılarında çok ekonomik faydasının önemsendiği bu dönemde, üniversite etkinliklerinin temel motivasyonu, buluşun bir girişime dönüşme potansiyeli olmuştur. Bu bağlamda girişimcilik özelliği, işletmelerin yanı sıra üniversitelere de atfedilmiştir.

Pinheiro ve diğerleri tarafından 2015 yılında yapılan çalışmada, girişimci üniversitelerin, “çevrelerindeki topluluklardan yalıtılmış ve ayrılmış adalar olarak görülmediklerini”; aksine “faaliyetleriyle dış aktörlerin ihtiyaçları ve beklentileri arasında köprü kurmak için iç mekanizmalar geliştiren yapılar olduklarını” ifade edilmektedir (Pinheiro vd., 2015). Girişimci üniversite, akademik öğretim hedeflerinin yeniden formüle edilmesinin yanı sıra, üniversitede

üretilebilir bilginin iktisadi ve toplumsal faydaya dönüştürülmesine de odaklanan stratejik yön üretme becerisine sahiptir (Etzkowitz, 2003). Üniversiteyle endüstri arasındaki ilişkilerin başarısı, bu iki kurumsal yapının birbirini tamamlayıcılık derecesine bağlanmaktadır (Basant ve Chandra, 2011: 211).

Öğretim ve araştırmaya ek olarak piyasa odaklı üçüncü misyonu da yüklenen girişimci üniversiteler, ulusal ve bölgesel ekonomik performansını artırmayı hedeflemekle birlikte, kendi mali imkanlarını geliştirmek için de girişimci faaliyetler sürdürmektedirler (Etzkowitz vd., 2000: 313). Üçüncü misyon, “girişimci üniversitelerin daha fazla teknoloji transferi, daha fazla patent alma, görünür istihdam ve ticari çıktı sağlama” gibi belirli görevleri yerine getirerek kendilerini “ekonomik kurumlara dönüştürme” olgusunu ifade etmektedir (Srinivas ve Viljamaa, 2008). Avrupa, ABD, Japonya ve gitgide Çin’de araştırmanın ticarileştirilmesine yönelik eğilim, “hükümetlerin üniversite bütçelerine verdikleri katkıyı kısımları ve üniversitelerden, bilgi transferi; üniversite şirketlerindeki öz sermaye hisseleri ve araştırma ürünlerinden gelirlerine destek yapmalarını istemeleri” nedeniyle daha fazla ivme kazanmıştır (Yusuf, 2011: 10). Bu çerçevede girişimci üniversite, mali durumunu kendi kaynaklarının yanı sıra kamusal ve özel kaynaklarla çeşitlendirerek dışarıya bilgi ve teknoloji transferinde bulunmakta; endüstriyle güçlü ar-ge ve danışmanlık bağları kurmakta ve “yaşam boyu öğrenme” olgusunu geliştirmektedir (OECD, 2001). Girişimci üniversitenin en çarpıcı ve yaygın yansıması, Türkiye’de yasal altyapısı 2001’de düzenlenmiş olan, teknoloji geliştirme bölgeleridir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte teknokent, teknopol, teknopark, araştırma parkı, bilim parkı veya bilim kenti gibi adlar alan bu bölgeler, üniversite-endüstri iş birliğini sağlamaya dönük kilit işyerleri görevini yerine getirmektedirler.

Wu (2011: 177), “embriyonik” olarak tanımladığı üniversite buluşlarının başarılı biçimde ticarileştirilmesinde akademisyenlerin aktif çalışmasının önem taşıdığını ifade eder. Ona göre, akademisyenler buluş yapmanın ilerisine geçmeli, buluşun ekonomik verimliliği için işletmelerle yoğun

çalışmalı ve başka buluşların önünü açmalıdır. Öte yandan, üniversite-endüstri iş birliklerinde “bilgi ve teknoloji transferi sürecinde kültür çatışması, bürokratik katılıklar, kötü tasarlanmış ödül sistemleri ve verimsiz yönetilen teknoloji transfer ofisleri” gibi önemli bariyerler bulunduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Siegel vd., 2003). Gelişen bölgelerdeki üniversitelerin yerel endüstriyle iş birliği güçleşebilmekte, ekonomik durumu kötüleşen bölgelerdeki üniversitelerde bilgi akışı ve mezun göçü daha dinamik bölgelere doğru olabilmektedir (Wright, 2011: 152).

Girişimci üniversite modeli, bölge endüstrisine bilgi ve teknoloji transferinde bulunması yönüyle görece jenerik ar-ge faaliyetleri ile eşleşmektedir (Tekoğlu, 2022: 78). Girişimci üniversitenin ortaya çıkışı, akıllı uzmanlaşma kavramının formüle edilmesinden daha eski bir tarihe, üniversitelerce piyasa odaklı üçüncü misyonun ilk defa benimsendiği 1980’li yıllara uzanmaktadır. Girişimci üniversitenin ar-ge’ye ve yeniliğe ağırlık vermesi, buna paralel biçimde bilgi ve teknoloji transferi yöntemiyle endüstriyel iş birliklerine yönelmesi, akıllı uzmanlaşma stratejisinin bölgesel kalkınma amacına yönelik araçlarıyla eşleşse de; akıllı uzmanlaşma, felsefe ve kurgusu itibarıyla girişimci üniversiteden fazlasına gereksinim duymaktadır (Tekoğlu, 2022: 63). Zira bölge içi üniversite-endüstri ilişkilerini genel akademik çıktılarla destekleyen girişimci üniversite, akıllı uzmanlaşmanın bilginin endüstriyel olmayan faaliyetleri de içerecek biçimde bölge tabanına yayılması ve uygulamaya yansıtılması talebi bakımından yetersiz görülmektedir.

3.2. Toplum Üniversitesi Modeli ve Akıllı Uzmanlaşma

Girişimci üniversite modelinin etkinliği; yenilik, gayrisafi yurt içi hasıla ve istihdam yaratma bakımından beklenen çıktıları üretmediği ve yerel toplumla sinerjik biçimde bütünleşemediği için sorgulanmıştır (Riviezzo vd., 2018: 62). Bu sorgulama, yükseköğretimin üç misyonunu da bulunduğu yerdeki toplum üyelerini içerecek şekilde yerine getirmesine ve faaliyetlerini topluma hizmet bilinci ile düzenlemesine dayanan “toplum üniversitesi” (*civic university*) modelini beraberinde getirmiştir.

Başka bir deyişle, endüstriye bilgi ve teknoloji transfer eden girişimci üniversitelerin bu fonksiyonuna, bölge halkıyla beraber kalkınma kapasitesini ve imkanlarını keşfetme ve değerlendirme fonksiyonu eklenerek “toplum üniversitesi” meydana gelmiştir. Goddard ve diğerlerine göre toplum üniversitesi şöyle tanımlanmaktadır:

“Toplum üniversitesi ... parçası olduğu topluma fırsatlar sunan üniversitedir. Parçalı değil, çevresiyle bir bütün olarak birleşir; diğer üniversite ve kolejlerle ortaktır; parçası olduğu bölgeye tam olarak katılmasını sağlayacak şekilde yönetilir. Küresel ölçekte faaliyet gösterirken konumunun; kimliğini oluşturmasına, öğrenciler, iş dünyası ve kamu kurumlarını içerecek biçimde büyümesine ve başkalarına yardım etmesine katkıda bulunduğunu fark eder.” (Goddard vd., 2016: 5)

Bu yaklaşıma göre öğretimde öğrenci çıktılarını, araştırmada mükemmelliği ve endüstriyle iş birliğinde işletmelerin katılımını birbirinden bağımsız amaçlar olarak gören, bunun yanı sıra öğretim ve araştırma dışındaki faaliyetleri üçüncü işlev olarak kabul edip bunlarla ilişkili belirli hedefler olmadıkça ilgilenmeyen girişimci üniversiteye kıyasla toplum üniversitesi daha bütünleştiricidir (Goddard vd., 2016). Öyle ki, üniversitenin müfredatının ve araştırma stratejisinin, araştırmacı ve akademisyenleri topluma karşı sorumlulukları olduğunu anlamalarını teşvik edecek biçimde geliştirilmesi gibi yöntemlerle yükseköğretimin toplumsal boyutlarının da oluşturulması önerilmektedir (McIlrath ve MacLabhrainn, 2007: 32). Bu çerçevede bölgesel öğrenme ağları; “daha fazla bilgi akışına, karşılıklı öğrenmeye ve işletmeler, kamu kurumları ile eğitim kuruluşlarında ölçek ekonomilerine” olarak tanıyabilecektir (Soete, 2011: 31).

Toplum üniversitesi modeli, bölgedeki iktisadi potansiyeli fırsat haline getirmek için bölge halkıyla ortaklıklar kuran ve bu yolla sosyal öğrenmeye katkı sağlayan bir üniversite modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum üniversitesi modeli, girişimci üniversite modelinin kurduğu doğrusal ilişkilerin aksine; bölgede ağ yönetişimini harekete geçiren, çok paydaşlı ilişkiler sayesinde mekansal tabana nüfuz etmeyi amaçlayan bir üniversite biçimini ifade eder. Zira üniversitelerin işletmelerden daha kalıcı,

bu nedenle de kalkınma açısından daha güvenli olmaları, onları yalnızca bilgi ve teknoloji transfer eden kurumlar olmaktan kurtarıp giderek bölgesel zenginliğin yaratımında ana özne konumuna getirmiştir. Bilginin, girişimci üniversite modelinde görülmeyen şekilde, etkileşimli bölgesel öğrenme ağları içinde üretilip yayılması, yenilik ortamını desteklemektedir.

Üniversitelerin endüstriyle ilişki kurmaları, bölgesel kalkınmaya önemli katkı vermekte olup (Goddard ve Chatterton, 1999) üniversite-endüstri ilişkilerinde coğrafyanın etkisine dair pek çok araştırma bulunmaktadır (Mansfield ve Lee, 1996; Breschi ve Lissoni, 2001; Abramovsky vd., 2007). Şöhreti ulusal sınırları aşan yerel üniversiteler, “bilgiye dayalı bir ekonomiye doğru bölgesel yeniden yapılanmada doğal ve önemli düğümler” olarak görülmektedir (Braunerhjelm, 2008). Fukugawa (2013), üniversitelerle araştırma iş birlikleri kuran teknoloji temelli küçük işletmelerden yerel bağlara sahip olanların, ar-ge personeli niteliğini geliştirmek bakımından büyük avantajı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, üniversite ve işletme arasındaki coğrafi yakınlığın, bu iki yapı arasındaki yenilik süreçlerinin başarı oranına yansımaları da birçok araştırmada ele alınmıştır (Feldman, 1994; Bathelt vd., 2004; Storper ve Venables, 2004; Petruzzelli, 2011). Örneğin, Laursen ve diğerleri (2011) çalışmalarında, Birleşik Krallık'ta üniversite ve endüstri ilişkisinde önemli bir etmenin, bunların aralarındaki coğrafi yakınlık olduğunu bulmuşlardır. Nitekim coğrafi yakınlık, bilgi ve teknoloji paylaşım hızını artıran ağ tipi kümelenmeler aracılığıyla yeni bilgi üretimini ve yeni teknolojik gelişmeleri desteklemektedir.

Özellikle 2008 küresel ekonomik krizini takip eden dönemde AB'de üniversitelere atfedilen kalkınmacı misyon, bölgesel politika kapsamında oluşturulan akıllı uzmanlaşma stratejisinin taşıyıcısı niteliğindedir. Ortaya çıkan “bölgesel kalkınma gündemi”, öteden beri buldukları yerlerin toplumsal ve kültürel gelişimini sağlayan yükseköğretim kurumları için, öğretim ve araştırma rollerine ek olarak, “resmi olarak kabul edilen bir üçüncü rol” haline gelmiştir (Chatterton ve Goddard, 2000). Avrupa Komisyonu

tarafından oluşturulan Akıllı Uzmanlaşma Platformu tarafından üniversitelerin akıllı uzmanlaşma kapsamındaki bölgesel katkıları; “iş yeniliği, insan kaynağı ve topluluk geliştirme ile bölgenin kurumsal kapasitesini artırma” olarak değerlendirilmektedir (Markkula ve Kune, 2015). Yeni fırsat alanlarının keşfi, üniversiteler; özel araştırma enstitüleri veya diğer bölgelerde faaliyet gösteren uzman araştırma gruplarında var olan bilimsel ve teknolojik bilgiyle yerel bilgi tabanını bütünleştirmek açısından katkı sağlamaktadır (Varga vd., 2020). Bölge toplumunun da yenilik sürecine dâhil edilmesini öneren toplum üniversitesi modeli, akıllı uzmanlaşmayı daha odaklı duruma getirmektedir. Bu sayede üniversitenin, toplumun en kritik sosyal, medeni, ahlaki ve ekonomik sorunlarına cevap verebileceği, ayrıca ortak iyiliğe ve toplum inşasına katkı sunabileceği ifade edilmektedir (D’Agostino, 2008). Bu doğrultuda yükseköğretim politikasının hem içeriği hem de ilgili yerel aktörleri yeniden belirlenmekte; bu durum üniversite projelerinin toplumsal bir düzleme taşınmasını ve toplum tabanına yayılmasını sağlamaktadır.

3.3. Bölgesel Kalkınmada Yeniliğin Öznesi Olarak Akıllı Uzmanlaşan Üniversiteler

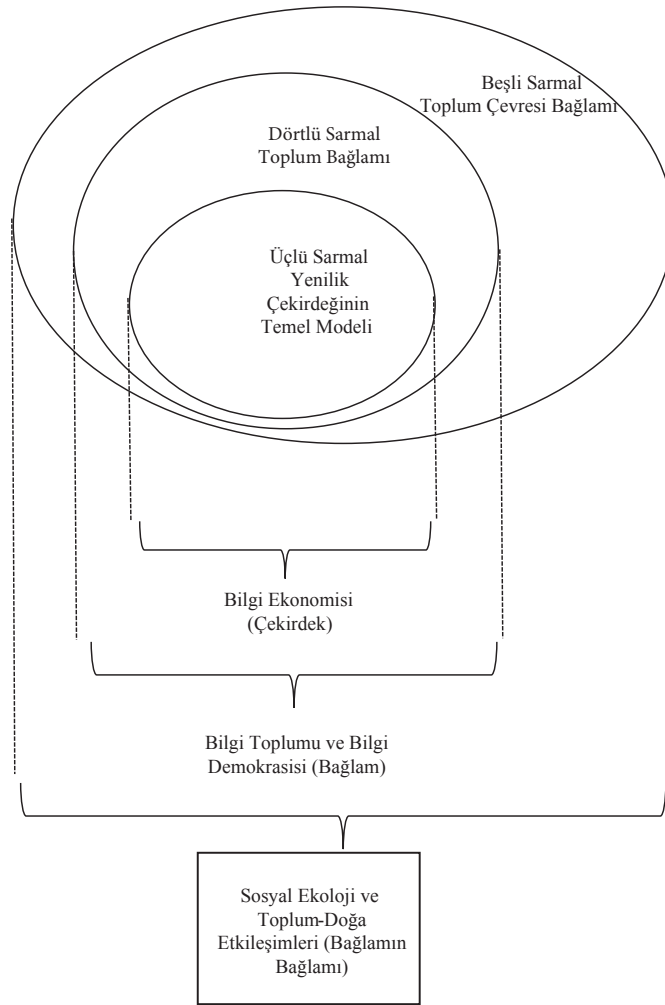
Üniversiteyi bir aktör olarak içeren yönetim modellerinden üçlü sarmal model; bölgede yeniliğin başlatıcısı olan üniversiteleri, kamu kurumlarını ve işletmeleri kapsayan çekirdek modeli oluşturur. Dörtlü sarmal model ise üçlü sarmal modeldeki aktörleri bir bağlama yerleştirir. Bu bağlam, “bilgi ekonomisi” olgusundan, bilginin toplum tabanına yayıldığını gösteren “bilgi toplumu” olgusuna geçişi tanımlamaktadır. Öte yandan beşli sarmal model, bu tasarımı daha ileri taşıyarak bilgi toplumunu, yeniliği kalıcı ve sürdürülebilir kılacak çevreyle buluşturur. Bu modele göre, bilgi toplumu açık bir sistem olarak kabul edilmekte ve toplumda yeniliğin yayılmasına etki eden çevresel faktörler hesaba katılmaktadır. “Açık Yenilik” (*Open Innovation*) kavramıyla eşleşen beşli sarmal aynı zamanda içinde bulunan Endüstri 4.0 çağında ihtiyaç duyulan toplumsal ve ekonomik boyutları kapsayan sosyolojik dönüşümü vurgulamaktadır (Arvaniti vd., 2022).

Bölgesel kalkınmaya yönelik yönetim modellerine Şekil 1’de yer verilmektedir. Üçlü sarmal modele, “medya ve kültür temelli bir sivil toplum” eklenerek dörtlü sarmal model oluşur (Carayannis ve Campbell, 2009). Bu açıdan dörtlü sarmal model, üçlü sarmal modelin bir türevidir. Üçlü sarmal modelde aktörler arasındaki ilişkilerin bölgesel yenilik sisteminin kurgusuna yansımaları yukarıdan aşağı bir politika tasarımı izlenimi verirken, dörtlü sarmal modelde bölgesel yenilik sistemlerine ilişkin politikalar aşağıdan yukarı bakış açısıyla uygulayıcı tabanına yayılmıştır (Carayannis ve Rakhmatullin, 2014). Dörtlü sarmal model aynı anda dört sektörel perspektifi; “yukarıdan aşağı bakış açısıyla hükümet, üniversite, endüstri; aşağıdan yukarı bakış açısıyla sivil toplumu” içeren bir “mimari yenilik planı” olarak hizmet etmektedir (Carayannis ve Rakhmaluttin, 2014). Arnkil ve diğerlerine göre,

“Dörtlü sarmal tipi yenilik faaliyeti, üçlü sarmal modele göre çok daha fazla sayıda yenilik sağlar. Üçlü sarmal tipi yenilik faaliyeti, en son teknoloji ve araştırma bilgisine dayanan yüksek teknoloji yenilik üretmeye odaklanmaktadır. Bu nedenle, üçlü sarmal modelin bilim temelli yüksek teknoloji şirketleri için diğer işletmelerden daha uygun olduğu düşünülmektedir. Dörtlü sarmal tipi yenilik faaliyeti ise, bunun yerine, başka tür yenilikler üretmeye ve mevcut teknoloji ile araştırma bilgilerini ve kullanıcı bilgilerini de uygulamaya odaklanmaktadır. KOBİ’ler için dörtlü, kullanıcı odaklı yenilik faaliyetlerindeki artış, yenilik faaliyetine katılmak için yeni olasılıklar açabilir.” Arnkil vd., 2010: 16)

Yeniliğin kullanıcı ihtiyaçları çerçevesinde biçimlendirilerek gerçekleştirilmesi bakımından sivil toplumun sürece katılması önem taşımaktadır. Sivil toplumu oluşturan bireyler, hükümet; endüstri ve üniversitede kendileri gibi düşünenleri tamamlar niteliktedirler. Üniversiteyi içeren yönetim modellerinden dörtlü sarmal modelin, toplum üniversitesine karşılık geldiği öne sürülebilir.

Akıllı uzmanlaşmanın gereksinim duyduğu bilgi ekosistemi toplum üniversitesi modeli tarafından sağlanmaktadır. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından uygulanan 2016 tarihli HESS projesi, toplum üniversitesi modelinin yarattığı faydayı onaylar niteliktedir. Akıllı uzmanlaşma kapsamında yükseköğretim kuruluşlarının üçüncü misyonları

Şekil 1. Üçlü Sarmal Modelden Dörtlü ve Beşli Sarmal Modellerine Geçiş
(Kaynak: Carayannis ve Rakhmatullin (2014)'den aktaran Tekoğlu, 2022: 70)

sebebiyle bölgesel bağlamdan önemli ölçüde etkilenmeleri, yükseköğretimde mekansal bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede HESS projesinin, “bölgesel yetkililerin yükseköğretim kuruluşları ile daha geniş bilgi alışverişi faaliyetlerine dayanan daha güçlü ortaklıklar kurması gerektiği” fikriyle başlatıldığı ileri sürülmektedir (Edwards ve Palladino, 2018: 4). Bu proje kapsamında, Kuzey Doğu Romanya, Navarra, Centre Val de Loire, Puglia ve Severen Tsentralen (Kuzey Orta Bulgaristan) gibi Avrupa bölgelerinde eylem araştırmaları yapılmıştır. Bu süreçte üniversiteler rol ve sorumlulukları üzerine yeniden düşünmekte ve “bilginin kampüs duvarlarının ötesinde öğrenilmesi ve birlikte üretilmesiyle” uğraşmaktadırlar (Castellanelli vd., 2019).

4. Türkiye’de Akıllı Uzmanlaşmada

Yükseköğretimin Rolü

1990’ların ortalarından itibaren Türkiye’de iktisadi kalkınma, amaç ve unsurları açısından bölgesel aktörler arasında yerel iş birliklerini ve katılımıcılığı ön plana çıkaran bir yapıya doğru evrilmiştir. Özellikle İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) uyarınca Düzey 2 bölgelerinin saptanması yoluyla oluşturulan yeni bölgelerin, 2000li yıllarda ekonominin motoru olması beklenmiştir. Nitekim Türkiye’de bölge ekonomilerinin gelişmesi bakımından teknoloji geliştirme bölgelerinin (2001) ve kalkınma ajanslarının (2006) kurulmasının milat niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu bölgesel yapıların performanslarını ölçen ve onları değerlendiren

yerli ve yabancı pek çok çalışma (Goddard ve Chatterton, 1999; Webb ve Collis, 2000; Turan, 2005) gerçekleştirilmiştir.

Oluşturulan bölgesel iş birlikleri ve kurumsal altyapı çerçevesinde yeniliğin, bölgesel kalkınmanın temelini oluşturması düşüncesi aşılanmıştır. Zira bölgeye has doğal ve beşerî kapasitenin kullanılması yoluyla rekabetçi bölgeler yaratmanın ve yarışan bu bölgelerde sağlanacak ihtisaslaşmayla birlikte bölgeler arasında aynı zamanda tamamlayıcılık ilişkisi kurmanın reçetesinin yenilik ve yenilikçilik olduğu benimsenmiştir. AB'nin 2008 krizinden çıkış yolu olarak gündemine aldığı akıllı uzmanlaşmaya ilişkin uygulamaların Türkiye'de de hızlı bir şekilde yansımalarının görülmesi, sürekli ve sürdürülebilir yeniliğin kalkınmanın yeni yöntemi olduğu tezini güçlendirmiştir. Akıllı uzmanlaşmanın bölge endüstrilerini geliştirmek amacıyla bir yenilik politikası olarak ya da daha geniş anlamıyla bir ekonomi politikası olarak formüle edilmesi, yükseköğretim politikasını da harekete geçirmiştir. Günümüzde üniversitelere yüklenen üçüncü misyon, onları akademik rollerinin yanında birer ekonomik özne hâline getirmiştir.

Türkiye'de son on yılda uygulamasına rastlanan akıllı uzmanlaşmayla ilgili sınırlı sayıda akademik yayın ve tez çalışması (Bayrak, 2016; Akın, 2019; Oğuz, 2019; Yokuş, 2019; Tekoğlu, 2022, Kasmaliev Kara, 2022) mevcuttur. Bununla beraber, çeşitli düşünce kuruluşları ve danışmanlık şirketlerinin raporları ile endüstriye ilişkin periyodik yayınlarda ve kalkınma ajansı raporlarında akıllı uzmanlaşma konusunun incelendiğine rastlanmaktadır. Öte yandan akıllı uzmanlaşma, ulusal kalkınma planlarında henüz doğrudan atıf bulamamıştır. Bununla birlikte, kavrama yakın olan "ihtisaslaşma" olgusuna ar-ge

ve yenilikle ilgili raporlarda sıklıkla yer verilmeye başlanmıştır. Yiğit ve Maden 2019 yılında yaptıkları çalışmada, bölgesel kalkınmadaki dönüşümü yeni bölgeselleşme çerçevesinde irdelemekte, bu kapsamda AB uyum sürecinde "akıllı uzmanlaşma, rekabet ve inovasyon stratejileri, öğrenen bölgeler ve kümelenme" gibi kavramların önem kazandığını dile getirmektedir (Yiğit ve Maden, 2019). Kutgi ve Maden (2018) de, akıllı uzmanlaşmayı bölgesel yenilik sistemlerinde yeni bir yaklaşım olarak ele almakta, akıllı uzmanlaşmanın Türkiye'de kalkınma ajanslarınca yürütülmesini bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, refah düzeyi, istihdam ve sürdürülebilir rekabetçilik olanaklarının artırılması ve başarılı kalkınmanın sağlanması amaçları çerçevesinde değerlendirmektedir.

Belirli yenilikler eş anlı olarak ar-ge, üretim, bölge içi ve bölgeler arası pazarda genişleme alanlarında bilgi transferine konu edildiğinde, o bölgede akıllı uzmanlaşmanın varlığından söz edilmektedir (Malik vd., 2020). AB tarafından 2014-2020 programlama döneminde 67 milyar Avro'dan fazla bütçe ayrılan akıllı uzmanlaşma stratejisinin, AB bölgeleri ve üye ülkelerinde 180'in üzerinde uygulama örneği bulunmaktadır (Avrupa Komisyonu Akıllı Uzmanlaşma Platformu, 2020a). Diğer yandan, Türkiye'de akıllı uzmanlaşma uygulamalarının oldukça yeni olduğu söylenebilir. Avrupa Komisyonu Akıllı Uzmanlaşma Platformuna (2020b) göre, Türkiye'de 12 kalkınma ajansı bölgesel yenilik stratejisini geliştirmiş; bunlardan dördü (İzmir, Doğu Marmara, Mevlana ve Zafer Kalkınma Ajansları) Platforma kaydolmuştur. Türkiye'de akıllı uzmanlaşma uygulamalarına yöneltilen eleştirilere Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Akıllı Uzmanlaşma Uygulamalarına Yöneltilen Eleştiriler

(Kaynak: Avrupa Komisyonu Akıllı Uzmanlaşma Platformu (2020b))

Akıllı uzmanlaşma uygulamaları öncesinde "politika öncesi değerlendirme" (<i>ex-ante evaluation</i>) yapılmaması
Uygulamaların, akıllı uzmanlaşmanın unsurlarını belirli oranda içerse de bütünüyle kavrayamaması
"Resmi bir girişimci keşif sürecinin" olmaması
Bölge düzeyinde, paydaş katılımıyla etkinlikler düzenlense de bunlar için sistematik biçimde belirli bir içerik oluşturulamaması

Bu eleştiriler ışığında her yenilik stratejisinde olduğu gibi akıllı uzmanlaşmada da stratejinin uygulamalarla yaygınlaştırılabilmesi için yükseköğretim sistemine enjekte edilmesinin son derece önemli olduğu ileri sürülebilir. Türkiye’de yükseköğretimin piyasa odaklı üçüncü rolü bağlamında bölgesel kalkınma çalışmalarının nasıl içerik değiştirdiğinin anlaşılması, akıllı uzmanlaşmanın doğru kavranması açısından öncü bir adımdır. Son yıllarda Türkiye’de yükseköğretimde odaklaşma iki formda sürdürülmektedir: (i) araştırma odaklı misyon, (ii) bölgesel kalkınma odaklı misyon. Bu çerçevede genç üniversitelerin bazılarında kaynak ve enerjilerini araştırmaya yönelmeleri; diğerlerinden bölgesel kalkınmaya odaklanmaları istenmektedir. Akıllı uzmanlaşma uygulamalarına yön vermesi bakımından üniversitelerin bölgesel kalkınma odaklı misyon üstlenmeleri bu makalenin merkezinde yer almaktadır.

Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu (YÖK), mülga T.C. Kalkınma Bakanlığı ile birlikte, üniversitelerin bölgelerine katkılarını artırmak ve belirli alanlarda uzmanlaşmalarını sağlamak amacıyla 2006 yılı ve sonrasında kurulmuş olan üniversitelere yönelik Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Projesini (BKOMFİP) başlatmıştır (YÖK, 2020a). BKOMFİP, üniversitelerin üçüncü misyonunu yansıtmaktadır. 2015 yılında, YÖK’ün 2006 yılı ve sonrasında kurulan bu üniversitelere çağrısı üzerine, yirmi dört üniversite BKOMFİP’te yer alma isteklerini YÖK’e iletmis; yapılan değerlendirmeler neticesinde ilk aşamada beş üniversite, seçilen alanlarda bölgesel kalkınma odaklı çalışmalar yapacak pilot üniversiteler olarak belirlenmiştir. Projeye 2018 ve 2020 yıllarında beşer üniversite daha dâhil edilmiştir. Proje kapsamında ihtisaslaşan on beş üniversiteye Tablo 2’de yer verilmektedir.

Tablo 2. BKOMFİP Kapsamında İhtisaslaşan Üniversiteler (Kaynak: Tekoğlu, 2022: 107)

Yıl	Üniversite	İhtisaslaşma Alanı
2015	Uşak Üniversitesi	Deri, tekstil ve seramik
	Düzce Üniversitesi	Çevre ve sağlık
	Bingöl Üniversitesi	Tarım ve havza bazlı kalkınma
	Burdur Mehmet Akif Ersoy	Hayvancılık
	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Tarım ve jeotermal
2018	Aksaray Üniversitesi	Sağlık ve spor
	Kastamonu Üniversitesi	Tabiat turizmi ve ormancılık
	Muş Alparslan Üniversitesi	Hayvancılık
	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Çay
	Siirt Üniversitesi	Tarım ve hayvancılık
2020	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tibbi-aromatik bitkiler
	Bartın Üniversitesi	Akıllı lojistik ve bütünleşik bölge uygulamaları
	Hitit Üniversitesi	Makine ve imalat teknolojileri
	Kırklareli Üniversitesi	Gıda
	Yozgat Bozok Üniversitesi	Endüstriyel kenevir

Proje, yerel düzeyde başta üniversite ve işletmeler olmak üzere bölgesel aktörler arası iş birliklerinin özendirilmesini amaçlamaktadır. Bununla birlikte, vatandaş da uzmanlaşma sürecine katarak sosyal öğrenmeye ve bölge halkı için ekonomik çıktı sağlamaya odaklanmaktadır. Bu katılımcı süreçler,

Projenin tüm bölge unsurlarınca sahiplenilme düzeyini artırmaktadır. Bu Proje bölgelere belirli faaliyetlerde ihtisaslaşmayı önererek ve bölge içinde yenilikçi süreçleri tetikleyerek bölgelerde kalkınma potansiyelinin gerçekleştirilmesine katkı sunmaktadır. Proje, uygulandığı ekosistemde alışıldık

üniversite ve endüstri iş birliklerinin ötesine geçmeyi hedefleyen bir perspektif çizmektedir. Bu doğrultuda, 2006 yılı itibarıyla Türkiye’de bölgesel kalkınma projelerinde eşgüdümleme görevini yürüten kalkınma ajanslarının da Projeye başından itibaren dâhil olmasıyla üniversitelerce derlenen bölgesel bilgi daha anlamlı hale gelmekte; akıllı uzmanlaşma ile keşfedilen bölgesel birikim, kalkınma ajanslarının bölgesel iş birlikleri kapsamındaki mevcut envanteri üzerine daha kolay biçimde inşa edilebilmektedir.

Bölgesel kalkınma misyonuna özgülünen genç taşra üniversitelerinin bölgesel kalkınmaya yönelik hedefleri, amaç ve içerikleri bakımından 1970’lerin bölge üniversitelerinden² ayrılmaktadır. Zira bölge, kalkınma ve bölgesel kalkınma kavramları anlam değiştirmiş, buna bağlı olarak yükseköğretimin rolü de değişime uğramıştır. “Üniversitelere yapılan yatırımların sonuçları artık Türk hükümeti ve toplumu tarafından yalnızca daha iyi öğretim ve araştırma açısından değil; aynı zamanda yeni işler, yeni ürün ve hizmetler, bölgesel kalkınma ve daha yüksek ekonomik büyüme açısından da beklenmektedir” (Ranga vd., 2016). Eski YÖK Başkanı Prof. Dr. Yekta Saraç’ın, “bir önceki nesil bölgesel gelişme politikaları[nın], bölgelerin kalkınması konusunda, büyük ölçekli altyapı geliştirme ve bölgeye yatırım çekmek gibi yöntemlerle gelişme hedeflerine ulaşmayı” amaçladığı; ancak “büyük ölçüde kamu fonu tahsisine rağmen, geri planda kalan bölgeleri[n] diğerlerini yakalaması[nın] bu sistem ile tam olarak yürümediği” saptaması da (YÖK, 2020b: 4), üniversitelerin ekonomik kalkınma açısından yeni görevlerinin yerindeliğini vurgulamaktadır.

BKOMFİP, kalkınma hamlesini bölge öz kaynakları ve bölge halkıyla beraber yapmayı amaçlamıştır. RIS3 Rehberinde de belirtildiği üzere, dörtlü sarmal yönetim modeliyle eşleşen akıllı uzmanlaşma, Türkiye’de bu Projeye kamu sektörü, özel sektör ve üniversitelerden sonra yeniliğin dördüncü ve en kritik aktörü olan bölge halkını kapsama almıştır. Bölgelerde istihdam, yenilik ve büyüme hedefleri açısından 2006 yılı ve sonrasında kurulan

üniversiteler önemli aktörler olarak görülmüştür. Öte yandan, kalkınmacı misyonun üniversitelerin kuruluş tarihinde verilmemiş olması görece bir gecikme olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu üniversitelerin fakülte ve bölümleri yapılandırıldıktan yaklaşık on yıl sonra Proje ile belirli ihtisas alanlarına odaklanmaları talep edildiği için, ihtisas alanlarıyla ilgisi kurulamayan konularda yetkin fakülte ve bölümlerin varlığı bu fakülte ve bölümlerin geleceği hakkında bazı akademik endişeler yaratmıştır. Yine de “her ile bir üniversite” yaklaşımıyla 2006 yılında kurulan üniversitelerin geç de olsa kalkınma misyonuna özgülünmeleri varlık amaçlarını tanımlayarak bu kuruluşları anlamlı kılmıştır.

Proje için seçilen üniversiteler tematik alanlarda uzmanlaşarak bölgeye ekonomik ve sosyal değer katmayı hedeflemişlerdir. YÖK tarafından belirlenen akademik çıktılar, eğitim-öğretim çıktıları ve paydaşlarla iş birliği çıktıları içeren performans gösterge setinin oluşturulduğu Projede, ilave bir bütçe tahsis olmadan üniversitelerden mevcut kaynak ve enerjilerini bölgelerindeki kalkınma çalışmalarına odaklamaları beklenmektedir. YÖK, BKOMFİP üniversitelerine bölgelerindeki diğer aktörlerle iş birliği yapmaları ve başta üretim ve istihdam olmak üzere iktisadi faaliyetlere katkı sağlamaları yönünde doğrudan görev vermiştir. Üniversitelerin bölgelerinin ekonomik potansiyeline uyumlu biçimde ihtisaslaşması sürecinin; verimlilik odaklı, yenilikçi, katılımcı ve sürdürülebilir olması istenmiştir. YÖK bu doğrultuda ilk defa 2020 yılında, bölgesel kalkınma odaklı yükseköğretime ilişkin raporunda (YÖK, 2020b: 10-11), akıllı uzmanlaşma konusuna bir bölüm ayırarak, üniversitelere öneriler başlığı altında “akıllı uzmanlaşmaya önem vermek” önerisini ilk sıraya almıştır (YÖK, 2020b: 21). Proje kapsamında belirlenen ilk beş pilot üniversitenin dâhil olduğu İBBS Düzey 2 bölgelerinde Tekoğlu (2022: 146-147) tarafından yapılan nitel araştırmada gerçekleştirilen mülakatların, QDA Miner yazılımı aracılığıyla içerik analizine tabi tutulması sonucunda; BKOMFİP’in akıllı uzmanlaşmayı destekleyen özellikleri ortaya çıkarılmış olup bu özelliklere “kod tanımı” başlığı

2 Dicle Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Fırat Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi.

altında, bu özelliklerin gerçekleştirilen mülakatlar sırasında ifadelere yansıyan tüm özelliklere oranına “*kullanım sayısının tüm kodlara oranı*” başlığı altında,

bu özellikleri ifadelerinde kullanan katılımcıların tüm katılımcılara oranına da “*kullanan katılımcı oranı*” başlığı altında Tablo 3’te yer verilmektedir.

Tablo 3. BKOMFİP’in Akıllı Uzmanlaşmayı Destekleyen Özellikleri
(Kaynak: Tekoğlu, 2022: 146)

Kod Tanımı	Kullanım Sayısının Tüm Kodlara Oranı	Kullanan Katılımcı Oranı
Bölgesel kalkınma açısından katalizör görevi görmektedir.	%3,3	%70,0
Bölgesel önceliklere göre tematik alanlar bazında farklılaşmaya dayanmaktadır.	%4,5	%100,0
İhtisaslaşma alanında ar-ge, ür-ge, tasarım, kimliklendirme ve coğrafi işaretleme çalışmaları içermektedir.	%3,3	%70,0
Çevreye duyarlı ve sürdürülebilirlik odaklıdır.	%1,5	%30,0
Öğrenmenin bölge aktörlerine yayılımına odaklıdır, bilgiyi topluma yaymaktadır.	%2,2	%60,0
Vatandaş uygulamaya dahil eder. Sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem atfeder.	%2,8	%80,0
Bölgesel potansiyeli ve öncelikleri dikkate alan içsel iktisadi büyüme modelini yansıtmaktadır.	%5,1	%100,0
Coğrafi ve kurumsal olarak aktörler arasında yerel işbirliklerini desteklemektedir.	%3,4	%100,0
Bölgesel yenilik sistemleri ile ilişkilidir.	%3,6	%80,0
Bölgenin sahip olduğu öz kaynakları değerlendirmeye yönelmiştir.	%0,8	%50,0
Aşağıdan yukarı politika yapım ve karar alım süreçlerini içermektedir.	%2,9	%80,0
Bölgesel önceliklere göre ekonomik katma değeri artırmak hedefindedir.	%1,4	%50,0

Tablo 3 incelendiğinde BKOMFİP’in, makalenin akıllı uzmanlaşmanın tasarımına ilişkin bölümünde yer verilen özellikleri büyük ölçüde içerdiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Avrupada başlatılan HESS projesi gibi Türkiye’de uygulamaya konulan BKOMFİP’in sekiz yıla yakın bir süredir sürüyor olması, buna karşılık yapılan literatür taraması sonucunda, Projenin ilk etabında belirlenen ihtisaslaşma üniversitelerinde yürütülen çalışmaların Projenin performans göstergeleri çerçevesinde değerlendirildiği kısıtlı sayıda yayına rastlanılması, alandaki teorik eksikliği ortaya koymaktadır. BKOMFİP kapsamında yer alan üniversitelerin faaliyetlerinin topluma katkılarının ölçüldüğü Günay’ın (2021) çalışmasında, üniversitelerin söz konusu üçüncü

misyon faaliyetlerinde düşük performans sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Karadağ ve Balkar (2022), bu üniversitelerin temel sorununun misyon farklılaştırması yapmayan üniversitelerle stratejik hedeflerinin benzer olabilmesinden kaynaklandığını belirterek; bölgesel kalkınmayı misyon farklılaştırması ve uzmanlaşma yoluyla sağlayacak bir yükseköğretim sisteminde üniversitelerin stratejik hedeflerini, uzmanlaştıkları alanın özellikleri ve buldukları bölgenin dinamikleriyle ilişkilendirerek belirlemesini önermektedirler.

Öte yandan Tekoğlu (2022) doktora tezinde, BKOMFİP’in yürütüldüğü pilot üniversitelerde Projenin geleceği açısından umut verici gelişmelerin de bulunduğu tespitine yer vermiştir. Bu üniversitelerin 2006 yılı ve sonrasında kurulan görece

genç üniversiteler olmaları, bir yandan onlara misyon yüklenebilmesini kolaylaştırmış diğer yandan da öğretim ve araştırma altyapısı itibarıyla köklü geçmişe sahip üniversitelerden farklı bir amaca, bölgesel kalkınma amacına yönelerek buldukları bölgelere önemli pozitif dışsallık getirmelerini sağlamıştır. Proje kapsamında belirli alanlarda uzmanlaşmaya gidilmesi, ihtisaslaşma üniversitelerindeki bazı akademisyenlerde geleneksel akademik faaliyetlerin geri planda kalabileceği endişesine yol açmışsa da üniversiteye tahsis edilen beşerî ve mali kaynakların Proje kapsamındaki faaliyetlere odaklanmasında bir zorluğun gözlemlenmediği kaydedilmiştir (Tekoğlu, 2022: 202-203).

5. Değerlendirme ve Sonuç

Bu makale, akıllı uzmanlaşmanın tanıtılması, Türkiye’de bölgesel kalkınma bağlamında anlamlandırılması ve yükseköğretim alanı ile ilişkisinin ortaya konulması amacıyla kaleme alınmıştır. Dünyada akıllı uzmanlaşma uygulamalarının gittikçe yaygınlaşması karşısında Türkiye’de akıllı uzmanlaşma uygulamaları oldukça yenidir. Bu bakımdan yeterli düzeyde teorik bilginin üretilmemiş olması nedeniyle çalışmada, akıllı uzmanlaşmanın başlangıç noktası sayılabilecek olan yükseköğretim alanındaki gelişmelerin değerlendirilmesi önemli görülmüştür. Nitekim böylelikle bölgesel kalkınmada hâkim olan yenilik stratejilerinin doğru uygulamalarından istifade edilebileceği düşünülmüştür.

Makalede, bir bölgesel yenilik stratejisi olan akıllı uzmanlaşmanın, 1970’lerin “içsel büyümeye dayalı bölgesel kalkınma teorisi” ve 1990’ların “yeni bölgeselleşme yaklaşımı” kapsamında köken bulduğu savlanmaktadır. Bu kuramların etkisiyle, bölge içi kaynakları kullanarak ihtisaslaşma yöntemiyle yenilik yapma ve rekabetçiliğe yönelme eğilimi, bölgesel kalkınma odağında yükseköğretim politikasını harekete geçirmiş ve üniversiteleri bölgesel kalkınmanın öznesi konumuna getirmiştir. Her ne kadar 1980’li yıllardan itibaren piyasa odaklı üçüncü misyon üniversiteyi bir girişimci olarak bölgesine yaklaştırsa da girişimci üniversite modeli

ile anılan ilk dönem, sadece bilgi ve teknoloji transferi yoluyla üniversite-endüstri iş birliğine odaklanması nedeniyle bölge halkını kalkınma yolculuğunda dışarıda bırakmıştır. Türkiye’de bilimsel çalışmaların ticari değer kazanmasını öngören özellikli programlar aracılığıyla kamu sektörünün ve özel sektörün yanında üçüncü bir aktör olarak devreye giren girişimci üniversiteler, sektörel kısıtlılık içeren endüstriyel çıktı hedefi nedeniyle bölgeye tam olarak yerleşmemiştir. Öte yandan akıllı uzmanlaşma stratejisi, üniversiteyi bölgeyle bütünleştiren toplum üniversitesi modeli ile eşleşerek üniversitenin bölgesel öncelikler çerçevesinde ihtisaslaşmasına ve bölgesel öğrenme ağlarıyla ürettiği bilgiyi anonimleştirmesine imkân tanımıştır. Yönetişim modellerinden dörtlü sarmal modele oturan toplum üniversitesi ile birlikte bölge halkı da yenilik ve kalkınma sürecine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yine de kamu, özel sektör ve üniversite aktörleri arasında kurulan iş birliğini içeren klasik bir model olarak piyasa bütünleşmesine yönelen girişimci üniversitenin, akıllı uzmanlaşmanın da üzerine kurulduğu toplum üniversitesi modeline ulaşma yolunda önemli ve vazgeçilmez bir adım olduğu belirtilmelidir. Zira yükseköğretim yönetim modellerinden üçlü sarmalın dörtlü ve beşli sarmallara zemin oluşturduğu gibi girişimci üniversite de toplum üniversitesine zemin oluşturmaktadır. Toplum üniversitesinin uygulama başarısının, girişimci üniversite modelinin etkin biçimde benimsenmesine bağlı olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye’de akıllı uzmanlaşma ile yükseköğretimi buluşturan BKOMFİP kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar, bölgesel potansiyelin analizi yapılmak suretiyle bölge üzerine yeniden düşünmeyi sağlamıştır. Özellikle 2006 yılı ve sonrasında kurulan üniversiteleri uzmanlaştırarak işlevsel duruma getiren Projenin, ekonomik potansiyeli yeniden keşfederek bölgesel aktörleri harekete geçirmeye odaklandığı anlaşılmaktadır. Bu makalede, BKOMFİP’in akıllı uzmanlaşmayı destekleyen yönleri de çalışmanın araştırma yöntemine paralel biçimde literatür taraması yöntemiyle derlenmiş olup bu yönlerin, gelecek çalışmalarda zenginleştirilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yapılan literatür taraması neticesinde, akıllı uzmanlaşmanın hem kuram hem de uygulama olarak dünyada hızla yaygınlaştığı anlaşılmıştır. Türkiye’de ise konuyla ilgili akademik kaynaklar yok denecek kadar az olduğundan uygulamaların “kitabına uygunluğunu” tartışmak güçleşmektedir. Endüstri, yenilik, araştırma ve yükseköğretim gibi birçok politika alanını yatay kesen akıllı uzmanlaşmanın disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınıp araştırılması elzem görülmektedir. Zira bir yandan pilot üniversitelerde devam eden bölgesel kalkınma odaklı öğretim ve araştırma faaliyetleri ilk sonuçlarını vermekte; uygulamanın varsa yanlış veya aksayan yönlerinin etkin şekilde giderilmesi ihtimali giderek azalmaktadır.

Diğer taraftan üniversitenin kalkınmacı misyon çerçevesinde yeniden kurgulanması ekonomik çıktılar açısından önemli görülse de üniversitenin kuruluşunda bu misyonun belirlenmemiş olması görece bir gecikme olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu üniversitelerin fakülte ve bölümleri kurulduktan sonra ilk defa 2015 yılında belirli ihtisas alanlarına odaklanmaları, konuca ihtisas alanlarıyla ilgisi kurulamayacak derecede uzak fakülte ve bölümlerin varlığı halinde bu fakülte

ve bölümlerin atıl kalacağı yönünde akademik endişeler yaratmaktadır. Bu bakımdan, Günay’ın (2021) ve Karadağ ile Balkar’ın (2022) çalışmalarında yer verilen tespitler de dikkate alınarak, Projenin pilot üniversitelerdeki seyrinin yakından takip edilmesinin, söz konusu üniversitelerde mevcut bölüm, müfredat ve programların Proje konu ve hedefleriyle akademisyen motivasyonu da gözetilerek ilişkilendirilmesinin, Proje performansını olumlu yönde etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de akıllı uzmanlaşma ve yükseköğretimi kuram ve uygulama bazında buluşturan politika belgelerinin artırılması; akıllı uzmanlaşmanın doğru kavranması ve uygulanmasına yönelik üniversite çalışmalarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Akıllı uzmanlaşmanın bölgesel yeniliğin verimli bir biçimini ve bölgesel yeniliğin de bölgesel kalkınmanın ardındaki temel gücü oluşturduğu düşüncesiyle, bölge aktörleri arasında akıllı uzmanlaşmaya dönük olarak kurulacak yönetsel birliktelik ve etkin eşgüdümün bölgesel kalkınmayı da beraberinde getireceği değerlendirilmektedir. Yükseköğretim ise kuşkusuz biçimde akıllı uzmanlaşma yoluyla bölgesel kalkınma denkleminin merkezinde yer almaya devam edecektir.

Bilgilendirme

Çatışma Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazar tarafından çalışmada kullanılan araç ve yöntemlerin Etik Kurul İzni gerektirmediği beyan edilmiştir.

Etik Beyanı

Yazar tarafından bu çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abramovsky L., Harrison R., Simpson H. (2007). University research and the location of business R&D. *Economic Journal*, 117, 114-141.
- Akın, S. (2019). *Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi Fırat Teknokent Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnkil, R., Järvensivu, A., Koski, P., Piirainen, T. (2010). Exploring quadruple helix outlining user-oriented innovation models. *Työraportteja 85/2010 Working Papers*.
- Arvaniti, E. N., Dima, A., Stylios, C. D., Papadakis, V. G. (2022). Introducing research loop to achieve open innovation for research centers in quintuple helix. *Sustainability*, 14 (22), 14968.
- Asheim, B. T. (1995). Industrial districts as 'learning regions': a condition for prosperity? *Step Report*, 1-24.
- Asheim, B., Grillitsch, M., Trippel, M. (2017). Smart specialization as an innovation-driven strategy for economic diversification: Examples from Scandinavian regions. *Advances in the Theory and Practice of Smart Specialization* içinde (73-97), S. Radošević, A. Curaj, R. Gheorghiu, L. Andreescu, I. Wade (ed.), United Kingdom: Academic Press.
- Avaner, T. (2005). BKA, siyasal rejim sorunu yaratır mı? *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* içinde (239-263), M. Turan (ed.) Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Avrupa Komisyonu Akıllı Uzmanlaşma Platformu. (2020a). "S3 Implementation". <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-implementation>, (Erişim tarihi: 02.05.2020).
- Avrupa Komisyonu Akıllı Uzmanlaşma Platformu. (2020b). "Turkey". <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/turkey>, (Erişim tarihi: 15.05.2020).
- Avrupa Komisyonu. (1999). European Spatial Development Perspective. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf, (Erişim tarihi: 24.10.2019).
- Avrupa Komisyonu. (2012). *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS 3)*. Brussels.
- Basant, R., Chandra, P. (2011). Hindistan'da üniversite sanayi ilişkileri ve işletme yaratılması: bazı stratejik ve politik konular. *Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur?* (Çev.: K. Yamaç) içinde (197-212), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Bathelt H., Malmberg A., Maskell P. (2004). Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28, 31-56.
- Bayrak, C. (2016). *Spatial Decision Support System for Site Selection of Investments of Prominent Sectors-The Case of East Marmara*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilişim Enstitüsü.
- Becattini, G. (2017). The Marshallian industrial district as a socio-economic notion. *Revue d'économie industrielle*, (157), 13-32.
- Bellandi, M. (1989). The industrial district in Marshall. *Small Firms and Industrial Districts in Italy* içinde (136-152), E. Goodman, J. Bamford (ed.), London: Routledge.
- Boschma, R., Coenen, L., Frenken, K., Truffer, B. (2016). Towards a theory of regional diversification. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, 16.17, 1-23.
- Braunerhjelm, P. (2008). Specialization of regions and universities: the new versus the old. *Industry and Innovation*, 15, 253-275.
- Breschi, S., Lissoni, F. (2001). Knowledge spillovers and local innovation systems: a critical survey. *Industrial and Corporate Change*, 10 (4), 975-1005.
- Carayannis, E. G., Campbell, D. F. (2009). 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46 (3/4), 201-234.
- Carayannis, E. G., Rakhmatullin, R. (2014). The quadruple/quintuple innovation helixes and smart specialisation strategies for sustainable and inclusive growth in Europe and beyond. *Journal of the Knowledge Economy*, 5 (2), 212-239.
- Castellaneli, C. A., Castellaneli, L., Resende, D. N. (2019). Universities' contributions to regional development: a systematic review of smart specialization case studies in Europe. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 124-135.
- Chatterton, P., Goddard, J. (2000). The response of higher education institutions to regional needs. *European Journal of Education*, 35 (4), 475-496.
- Cooke, P. (1997). Regions in a global market: the experiences of Wales and Baden-Württemberg. *Review of International Political Economy*, 4 (2), 349-381.
- Cooke, P., Morgan, K. (1999). *The Associational Economy: Firms, Regions, and Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooke, P., Uranga, M. G., Etxebarria, G. (1997). Regional innovation systems: institutional and organisational dimensions. *Research Policy*, 26 (4-5), 475-491.
- D'Agostino, M. (2008). Fostering a civically engaged society: the university and service learning. *Journal of Public Affairs Education*, 14 (2), 191-204.

- Deniz, T. (2019). *Türkiye’de Üniversiteler ve Bölgesel Gelişme Politikaları*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), yayın no:47.
- Duby, J.-J. (2011). Fransada Üniversite Sanayi İlişkilerinde Ortak Stratejiler. Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur? (Çev.: K. Yamaç) içinde (241-250), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Duranton, G., Puga, D. (2014). The growth of cities. *Handbook of Economic Growth*, 2, 781-853.
- Edquist, C. (ed.). (1997). *Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations*. London: Pinter Publisher Ltd.
- Edwards, J., Palladino, M. (2018). Higher Education, Regional Development and Smart Specialisation. *Belgium: European Commission*.
- Etzkowitz, H. (2003). Research groups as ‘quasi-firms’: the invention of the entrepreneurial university. *Research Policy*, 32 (1), 109-121.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., Terra, B. R. C. (2000). The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, (29), 313-30.
- Feldman M. P. (1994). *The Geography of Innovation*. Dordrecht, Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.
- Fonseca, L., Salomaa, M. (2020). Entrepreneurial universities and regional innovation: matching smart specialisation strategies to regional needs? *Examining the Role of Entrepreneurial Universities in Regional Development* içinde (260-285), A. D. Daniel, A. A. Teixeira, M. T. Preto (ed.), USA: IGI Global.
- Foray, D. (2014). From smart specialisation to smart specialisation policy. *European Journal of Innovation Management*, 17 (4), 492-507.
- Fritsch, M., Franke, G. (2004). Innovation, regional knowledge spillovers and R&D cooperation. *Research Policy*, 33, 245-255.
- Fukugawa, N. (2013). University spillovers into small technology-based firms: channel, mechanism, and geography. *The Journal of Technology Transfer*, 38 (4), 415-431.
- Gennaioli, N., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. (2013). Human capital and regional development. *The Quarterly Journal of Economics*, 105-164.
- Glaeser, E. L. (2000). The new economics of urban and regional growth. *The Oxford Handbook of Economic Geography* içinde (83-98), C. Gordon, G. Meric, M. Feldman (ed.), Oxford: Oxford University Press.
- Glaeser, E. L., Saiz, A. (2003). The Rise of the Skilled City. NBER Working Papers no. 10191, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Goddard J., Chatterton P. (1999). Regional development agencies and the knowledge economy: harnessing the potential of universities. *Environment and Planning*, 17, 685-699.
- Goddard, J., Hazelkorn, E., Kempton, L., Vallance, P. (2016). Introduction: Why the Civic University? *The Civic University* içinde (3-15), J. Goddard, E. Hazelkorn, L. Kempton, P. Vallance (ed.), United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Grillitsch, M. (2016). Institutions, smart specialisation dynamics and policy. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34 (1), 22-37.
- Günay, A. (2021). A case study on evaluating regional development-oriented universities’ contribution to society activities in Turkey. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 168-174.
- Hansen, T., Winther, L. (2011). Innovation, regional development and relations between high-and low-tech industries. *European Urban and Regional Studies*, 18 (3), 321-339.
- Healy, A. (2016). Smart specialization in a centralized state: strengthening the regional contribution in North East Romania. *European Planning Studies*, 24 (8), 1527-1543.
- Interreg Europe. (2020). “About Us”. <https://www.interregeurope.eu/about-us/what-is-interreg-europe/>, (Erişim tarihi: 17.07.2020).
- Kangas, R., Aarrevaara, T. (2020). Higher education institutions as knowledge brokers in smart specialisation. *Sustainability*, 12 (7), 3044.
- Karadağ, N., Balkar, B. (2022). An investigation of mission differentiation and specialization in Turkish universities in the context of strategic objectives. *Tuning Journal for Higher Education*, 10 (1), 189-226.
- Kasmalieva Kara, A. (2022). *AB Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi Çerçevesinde Türkiye Modeli için Karşılaştırmalı Analiz ve Yol Haritası: TRB-1 Bölgesi Örneği*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keating, M. (1998a). *The New Regionalism in Western Europe*. United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Keating, M. (1998b). Is there a regional level of government in Europe?, *Regions in Europe* içinde (11-29), P. LeGales, C. Lequesne (ed.), London & New York: Routledge.
- Kutgi, D., Maden, S. (2018). Bölgesel yenilik sistemlerinde yeni bir yaklaşım: akıllı uzmanlaşma stratejisi ve teorik temelleri. *Dumlupınar University Journal of Social Science / Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 142-156.

- Laursen, K., Reichstein, T., Salter, A. (2011). Exploring the effect of geographical proximity and university quality on university–industry collaboration in the United Kingdom. *Regional Studies*, 45 (4), 507-523.
- Lucas, R. (1988). On the mechanism of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Lundvall, B. (ed.). (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter Publisher Ltd.
- Maillat, D. (1998). Interactions between urban systems and localized productive systems: an approach to endogenous regional development in terms of innovative milieu. *European Planning Studies*, 6 (2), 117-129.
- Malik, K., Mach, L., Szweczuk-Stepien, M., Bebenek, P. (2020). Specialization integrated strategy of innovations: effective model for emerging regional economy development? *European Research Studies Journal*, 23 (2), 78-97.
- Mansfield E., Lee J. (1996). The modern university: contributor to industrial innovation and recipient of industrial R&D support. *Research Policy*, 25, 1047–1058.
- Markkula, M., Kune, H. (2015). Making smart regions smarter: smart specialization and the role of universities in regional innovation ecosystems. *Technology Innovation Management Review*, 5 (10), 7-15.
- McCann, P., Ortega-Argilés, R. (2015). Smart specialisation, regional growth and applications to EU cohesion policy. *Regional Studies*, 49 (8), 1291-1302.
- McIlrath, L., MacLabhrainn, I. (ed.). (2007). *Higher Education and Civic Engagement: International Perspectives*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Morgan, K. (2004). The exaggerated death of geography: learning, proximity and territorial innovation systems. *Journal of Economic Geography*, 4, 3–21.
- Neffke, F., Henning, M., Boschma, R. (2011). How do regions diversify over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions. *Economic Geography*, 87 (3), 237-265.
- Nelson, R. (ed.). (1993). *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- OECD. (2001). Higher education management. *Journal of the Programme On Institutional Management in Higher Education*, 13 (2), 1-129.
- Oğuz, M. Ö. (2019). *Potential Regions for Smart Specialization: A Taxonomy of Turkish NUTS 2 Regions*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Petrenko, Y., Vechkinzova, E., Antonov, V. (2019). Transition from the industrial clusters to the smart specialization: A case study. *Insights into Regional Development*, 1 (2), 118-128.
- Petrizzelli, A. M. (2011). The impact of technological relatedness, prior ties, and geographical distance on university–industry collaborations: a joint-patent analysis. *Technovation*, 31 (7), 309-319.
- Pinheiro, R., Langa, P. V., Pausits, A. (2015). One and two equals three? The third mission of higher education institutions. *European Journal of Higher Education*, 5 (3), 233-249.
- Polishchuk, Y., Ivashchenko, A., Britchenko, I., Machashchik, P., Shkarlet, S. (2019). European smart specialization for Ukrainian regional development: path from creation to implementation. *Problems and Perspectives in Management*, 17 (2), 376-391.
- Porter, M. E. (1998). *On Competition*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Ranga, M. (2018). Smart specialization as a strategy to develop early-stage regional innovation systems. *European Planning Studies*, 26 (11), 2125-2146.
- Ranga, M., Temel, S., Ar, I. M., Yesilay, R. B., Sukan, F. V. (2016). Building technology transfer capacity in Turkish universities: a critical analysis. *European Journal of Education*, 51 (1), 90-106.
- Rauch, J. (1993). Productivity gains from geographic concentration of human capital: evidence from the cities. *Journal of Urban Economics*, 34, 380-400.
- Riviezzo, A., Napolitano, M. R., Fusco, F. (2018). From the entrepreneurial university to the civic university: what are we talking about? *Smart Specialization Strategies and the Role of Entrepreneurial Universities* içinde (60-80), N. Caseiro, D. Santos (ed.), IGI Global.
- Scott, A. J. (1995). The geographic foundations of industrial performance. *Competition and Change*, 1 (1), 51–66.
- Shone, M. C., Memon, P. A. (2008). Tourism, public policy and regional development: a turn from neo-liberalism to the new regionalism. *Local Economy*, 23 (4), 290-304.
- Siegel, D. S., Waldman, D. A., Atwater, L. E., Link, A. N. (2003). Commercial knowledge transfers from universities to firms: improving the effectiveness of university–industry collaboration. *The Journal of High Technology Management Research*, 14 (1), 111-133.
- Smith, K. (1994). New directions in research and technology policy: identifying the key issues. *Step Rapport*, 1-22.

- Soete, L. (2011). Ulusal hükümetlerin üniversite-sanayi işbirliği ile ilgili politikaları üzerine notlar. *Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur?* (Çev.: K. Yamaç) içinde (27-42), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Srinivas, S., Viljamaa, K. (2008). Emergence of economic institutions: analysing the third role of universities in Turku, Finland. *Regional Studies*, 42 (3), 323-341.
- Storper M., Venables A. J. (2004). Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *Journal of Economic Geography*, 4, 351-370.
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (2019). "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi". https://ticaret.gov.tr/data/5b87bc6913b8761160fa11e6/2019/2019_genisleme_strateji_belgesi-tr.pdf, (Erişim tarihi: 05.01.2020).
- Tekeli, İ. (2008). *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayımları.
- Tekoğlu, A. S. (2022). *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmada Akıllı Uzmanlaşan Üniversiteler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tripp, M., Tödtling, F. (2008). Cluster renewal in old industrial regions: continuity or radical change? *Handbook of Research on Cluster Theory* içinde (203-218), C. Karlsson (ed.), United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Turan, M. (2005). *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Varga, A., Sebestyén, T., Szabó, N., Szerb, L. (2020). Estimating the economic impacts of knowledge network and entrepreneurship development in smart specialization policy. *Regional Studies*, 54 (1), 48-59.
- Veldhuizen, C., Coenen, L. (2022). Smart specialization in Australia: Between policy mobility and regional experimentalism? *Economic Geography*, 98(3), 228-249.
- Webb, D., Collis, C. (2000). Regional development agencies and the 'new regionalism' in England. *Regional Studies*, 34 (9), 857-864.
- Wright, M. (2011). Üniversite-sanayi ilişkileri: İngiltere'de bölgesel politikalar ve girişimler. *Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur?* (Çev.: K. Yamaç) içinde (143-153), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Wu, W. (2011). Bilgi transferi için araştırma üniversiteleri kurulması: Çin örneği. *Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur?* (Çev.: K. Yamaç) içinde (175-186), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Yiğit, A. G., Maden, S. (2019). Bölgesel kalkınma politikalarındaki dönüşüm: yeni bölgecilik yaklaşımı ve Türkiye yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (3), 113-120.
- Yokuş, İ. (2019). *Sivas İli Hayvansal Atık Kaynaklı Sürdürülebilir Biyogaz Üretimi İçin Optimum Tesis Lokasyonlarının Belirlenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu). (2020a). "Proje Hakkında". <https://bolgeselkalkinma.yok.gov.tr/hakkinda/proje-hakkinda>, (Erişim tarihi: 28.01.2021).
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu). (2020b). *Yükseköğretimde Yeni YÖK Projeleri - Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/bolgesel_kalkinma_odakli_universiteler.pdf, (Erişim tarihi: 28.01.2021).
- Yusuf, S. (2011). Üniversite-endüstri ilişkileri: politik boyutlar. *Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur?* (Çev.: K. Yamaç) içinde (1-24), S. Yusuf, K. Nabeshima (ed.), Ankara: Efil Yayınevi.

TÜRKİYE'DE KIRSAL ALAN TANIMININ SERÜVENİ

THE ADVENTURE OF THE RURAL AREA DEFINITION IN TÜRKİYE

Burak YARDIMCI
T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
ORCID: 0000-0003-1667-1426

Öz

Türkiye'nin kırsal politikasında son on yıla "kırsal alan tanımı" damga vurmuştur. 2012 yılında 6360 sayılı Kanun'la yapılan değişikliklerden sonra Türkiye'de ıveğen bir kırsal alan tanımı sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Geçen süre zarfında kırsal alanı tekrar tanımlayabilmek için birçok çalışma yürütülmüş ve halen yürütülmektedir. Bu makale, Türkiye'nin kırsal alan tanımının kendi hikayesine odaklanmakta; tanımın dününe, yakın geçmişine ve bugününe odaklanarak bir nevi zamanda yolculuk yapmaktadır. Çalışmaya, bugün geçerli olan kırsal alan tanımıyla başlanmaktadır. Bu perspektifle, bugün itibarıyla Türkiye'nin kırsal politikasında ve istatistik üretiminde temel alınan kırsal alan tanım(lar)ı verilmektedir. Fakat hemen ardından, en başa dönüp, bugünkü tanım(lar)da geçen ve bu tanım(lar)ı meydana getirmiş kavramlar üzerinden, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne üst politika belgelerinde kırsal alan tanımının izleri sürülmektedir. Kırsal alan tanımı bugüne gelirken hangi yollardan geçti, kilometre taşları nelerdi, sorun ne zaman ortaya çıktı ve ne zaman tespit edildi sorularına cevap aranmaktadır. Daha sonra 6360 sayılı Kanun'dan önce kırsal alan tanımının durumu sorgulanmakta ve 6360'dan sonra verilen reaksiyonların ne yönde cereyan ettiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. En nihayetinde kırsal alan tanımının serüveni takip edilerek tekrar bugüne ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kır-Kent Tanımı, Kırsal Alan Tanımı, Kırsal Kalkınma, Köy, 6360 Sayılı Kanun.

Abstract

The last decade has been marked by the "definition of rural area" in Turkey's rural policy. Following the amendments made to Law No. 6360 in 2012, Turkey faced an acute challenge regarding the definition of rural areas. During the past period, many studies have been carried out and are still ongoing in order to redefine the rural area. This article focuses on the own story of Turkey's rural area definition; it travels through time by focusing on the past, recent past, and present of the definition. The study starts with the currently valid definition of the rural area. With this perspective, the definition(s) of the rural area, which is based on Turkey's rural policy and statistical production as of today, is given. However, the article then takes back to explore the origins of this definition by a following key policy documents from the foundation of the Republic to the present day through the concepts that are mentioned in the current definition(s) and have created this definition(s). The definition of the rural area is being searched for answers to the questions of which roads have passed, what were the milestones, when the problem emerged, and when it was detected. Then, the status of the definition of the rural area prior to Law No. 6360 is questioned, and the direction of the reactions after the enforcement of Law No. 6360 is tried to be understood. Ultimately, the adventure of the rural area definition is followed and the present is reached again.

Keywords: Rural-Urban Definition, Rural Area Definition, Rural Development, Village, Law No. 6360.

Giriş

Dünyada kırsal nüfusun payı giderek azalmaktadır. Ancak artan dünya nüfusu, savaşlar, göçler, iklim değişikliği, salgın hastalıklar, artan sosyal eşitsizlikler gibi küresel sorunlar, kırsal ekonominin omurgasını oluşturan tarım sektörünü ve dolayısıyla kırsal politikanın önemini her geçen gün artırmaktadır. Kırsal politika, bölgesel kalkınmanın bir alt bileşeni olarak refah farklarının azaltılmasında önemli bir politika alanı olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla kırsal politikanın uygulama sahası olan kırsal alanlar da bir o kadar hayati önem taşımaktadır.

Kalkınma yazınında şehirlerden uzak, seyrek nüfuslu, tarımsal faaliyetlerin baskın olduğu, doğallığını koruyan yaşam alanları genel olarak “kır” kabul edilmektedir. Bu tanımlamada öne çıkan değişkenler ise; mesafe, tenhalık, tarım ve doğal çevre olmaktadır. Ancak, bu değişkenler üzerinde fikir birliği olmayıp, nüfus yoğunluğu, sosyo-kültürel özellikler ve idari statü gibi diğer pek çok değişken kır tanımlamak için kullanılmaktadır (Doğan ve Yardımcı, 2019: 11).

Mekânsal ve sosyolojik karşılıklarını aynı anda içinde barındıran ifadeleriyle “kırsal alan”, “kırsal yerleşimler”, “kırsal toplum” ya da “kırsal kesim” olarak da anılan kır; tarımın başat sektör olduğu, geleneksel yaşam ve üretim ilişkilerinin baskın karakterini koruduğu, toplumsal ve ekonomik değişimin kentlere göre yavaş seyrettiği, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın zayıf, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu sosyal çevreyi ifade etmektedir (SBB, 2018b). Buradan hareketle kırsal alan, hem doğal kaynak ekonomisine bağımlılığı hem de üretim ölçeğinin görece küçük olması nedeniyle kentten farklılaşmaktadır. Bu durum, kırsal alana yönelik politikaların kırsal alanın kendine has özelliklerine göre tasarlanmasını gerektirmektedir.

Bütün dünyada, kırsal politikanın sınırlarını çizmek için kullanılan kırsal alan tanımı, ülkeden ülkeye ve hatta ülke içinde sektörden sektöre değişkenlik gösterebilmektedir. Yine bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de kırsal politikanın sınırlarını belirlemek için farklı tanımlar yapılmaktadır.

Belirli bir dönem boyunca istatistiki olarak anlamlı sonuçlar verdiği üzerinde genel bir mutabakat

bulunan kırsal alan tanımları, belirli bir zamandan sonra işlevsiz kalabilmektedir. Türkiye de bugün bu süreci yaşamaktadır. Bir zamanlar anlamlı sonuçlar veren Türkiye’nin kırsal alan tanımı, dünyadaki ve ülkedeki gelişmelere paralel olarak artık işlevselliğini yitirmiştir. Bu sebeple kırsal alanı tanımlamaya yönelik yeni çalışmalar sürdürülmektedir.

Bu çalışmada, ulusal ve/veya uluslararası yazındaki gelişmelerden ziyade yalnızca Türkiye’deki politika belgelerinde temel alınan kırsal alan tanımlarına odaklanılmakta, tanımların değişim dinamikleri ve nedenleri kapsam dışında tutulmaktadır. İlk bölümde Türkiye’nin bugün geçerli olan kırsal politikasında ve kırsal istatistiklerin üretilmesinde temel alınan kırsal alan tanım(lar)ı verilmiştir. Bunun akabinde, söz konusu kırsal alan tanım(lar)ının nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, zaman içindeki değişimi ve dönüşümü Türkiye’nin üst politika belgelerinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde, mevcut kırsal alan tanımına göre istatistiki hesaplamaları son derece güç hale getiren 2012 yılındaki yasal düzenlemelerin, hesaplamayı nasıl etkilediği anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise, tarihsel süreçte yine politika belgelerinden izlendiği üzere yeni bir kırsal alan tanımına olan ihtiyaç ortaya koyulmuş ve 2012 yılındaki yasal düzenlemelere kırsal alan tanımı çerçevesinde verilen tepkiler değerlendirilmiştir. Bütün bunların neticesinde, yeni kırsal alan tanımına giden yolun ne olması ve nelere dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeken bir sonuç bölümüne yer verilmiştir.

1. Türkiye’nin Mevcut Kırsal Alan Tanımı

Günümüzde Türkiye’de kırsal politikanın çerçevesini Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS) 2007-2013, 2014-2020 ve 2021-2023 belgeleri belirlemektedir. Dolayısıyla kırsal alan tanımı da açık veya dolaylı olarak UKKS belgelerinde ifade edilmektedir. 2007’den günümüze UKKS belgelerinde kırsal alan, üç farklı şekilde tanımlanmaktadır (DPT, 2008b; GTHB, 2015a; TOB, 2021). Buna göre;

- *Köy-şehir tanımı*: Bu tanım, idari birim olan il ve ilçenin merkezinin konumu ile mahalli idaresini temel almaktadır. Buna göre, il ve ilçelerin merkez mahalli idarelerinin sorumluluğundaki

yerleşimler “şehir”; bunların dışında kalan tüm yerleşimler (merkez dışında kalan beldeler de dahil) “köy” kabul edilmektedir. 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu’na göre sınıflandırılan yerleşim yerleri temel alınarak 1927 ilk nüfus sayımından itibaren bu tanım kullanılmaktadır [Resmî Gazete (RG), 1924; Başbakanlık, 1929].

- *Kent-kır tanımı:* (Mülga) Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına (DPT) 1982 yılında sonuçlanan Kent Eşiği Araştırması’na göre asgari kent özelliği gösteren yerleşimlerin nüfusu 20 bin olarak tespit edilmiştir. Bunun sonucunda nüfusu 20.000 ve altı olan yerleşimler “kır”; 20.001 ve üzeri olan yerleşimler “kent” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda da yine köy-şehir tanımına benzer şekilde, her bir mahalli idare sorumluluğundaki yerleşimlerin nüfusu temel alınmaktadır (Çezik, 1982).
- *Hukuki tanım:* Hala yürürlükte olan 18.03.1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu’nda Türkiye’de yerleşmeler nüfusa göre sınıflandırılmaktadır. Buna göre nüfusu 2 binden az olan yerleşimler “köy”, 2 ile 20 bin arasında olanlar “kasaba” ve 20 binden yüksek olanlar “şehir” olarak tanımlanmaktadır. Köy Kanunu’nda yapılan tanımlama, köy-şehir ve kent-kır tanımından farklı olarak üçlü bir sınıflandırma içermektedir (RG, 1924). Bu yönüyle çağdaş mekânsal tanımlama anlayışıyla paralellik göstererek keskin bir ayrıma gitmek yerine gri alanlar denilebilecek, geçişkenliği gözetilen tasnife de imkân sunmaktadır.

Türkiye’nin kırsal istatistikleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 1988’den itibaren, kent-kır tanımına göre derlenmektedir. İstatistikle desteklendiği için de kent-kır tanımı, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarının belirlenmesinde ve uygulamasında ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Fakat başta kent-kır tanımı olmak üzere, yukarıda sayılan üç temel tanım dışında, kurum ve kuruluşlar izledikleri politikalarda ve yürüttükleri faaliyetlerde amaca göre farklılaşan kırsal alan tanımları kullanabilmektedirler. Bunlardan bazıları orman köyü tanımı ve Köylerin Altyapısının Desteklenmesi

Projesi (KÖYDES) içme suyu bileşeni kapsamında yerleşik nüfusu 20 ve üzeri köy ve köy bağları tanımıdır.

2. Üst Politika Belgelerinde Türkiye’de Kırsal Alan

Türkiye’de kırsal alanı tanımlamaya ilişkin çalışmaları Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar götürmek mümkündür. Bu konudaki ilk teşebbüse, 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu’nda rastlanabilir. Söz konusu Kanun “Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir.” hükmüyle başlamaktadır. Buna göre, Türkiye’nin yerleşim yerleri, dönemin idari bölünüşü haricinde, “köy”, “kasaba” ve “şehir” olarak üç sınıfta nitelenmekte; köy yerleşimleri ve buralarda kurulan köy mahalli idareleri için çerçeve çizilmektedir (RG, 1924).

1927 yılı Genel Nüfus Sayımı, 442 sayılı Köy Kanunu’na göre sınıflandırılmış yerleşimlere dair verileri köy-şehir ayırımında derleyen ilk istatistiki çalışmadır (T.C. Başbakanlık, 1929). Sonraki Genel Nüfus Sayımlarında da bu ayırımın sürdürüldüğü görülmektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na (1968-1972) kadar olan dönemde, bugün sıklıkla kullanılmakta olan “kır”, “kırsal” veya “kırsal kalkınma” ifadeleri yerine “köy” ve “köy kalkınması” ifadelerinin kullanıldığı görülür (DPT, 1963). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), “kırsal” ifadesinin köy yerleşimlerinden farklı ve daha fazlasını ifade eder şekilde kullanıldığı ilk üst politika belgesi olmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda kırsalın sadece nüfus büyüklüğü ile tanımlanamayacağı belirtilmiştir:

“Şehir ve kır nüfusunun ayırımında yerleşmenin büyüklüğüne dayanan özelliklerle birlikte endüstrileşme, tarım dışı faaliyetler, enerjiye dayanan üretim, ihtisaslaşma, müesseseleşme, ailenin küçülmesi, iş bölümüne faydalı dayanışma geleneklerinin zayıflaması, dikey ve yatay hareketlilik gibi iktisadî ve sosyal unsurlar büyük ağırlık taşımaktadır. 10.000 nüfus, yurdumuzda şehir ve köy ayırımı için şehir niteliklerine uyması nedeniyle sınır olarak seçilmiştir. Bu durumda, nüfusumuzun yüzde 30’u şehirlerde yaşamaktadır” (DPT, 1968: 49).

Burada “şehir ve kır” ve “şehir ve köy” ifadelerinin aynı anlamda, fakat 442 sayılı Köy Kanunu'ndaki “*nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy)...*” ifadesinden de farklı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür (RG, 1924). Kırsal alan, 442 Sayılı Köy Kanunu'ndaki köy, kasaba veya şehir gibi yerleşim yeri sınıflamasından bağımsız bir şekilde “10 bin nüfus” eşliğine göre tanımlanmıştır. Bu aynı zamanda kırsal kalkınmanın köy kalkınması kavramından daha fazlasını ifade eden bir politika alanı olduğunun da ilanıdır. Plan metninden anlaşıldığı kadarıyla; yerleşim yerleri için sanayileşme, tarım dışı faaliyetler, enerjiye dayanan üretim, uzmanlaşma, kurumsallaşma, ailenin küçülmesi, iş bölümüne dayalı dayanışma, dikey ve yatay hareketlilik gibi çeşitli iktisadi ve sosyal değişkenleri içeren bir analiz yapılmıştır ve bunun sonucunda kır ve kentin ayrıştığı nüfus büyüklüğünün 10 bin olduğuna karar verilmiştir (DPT, 1968).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) hem “kırsal yöreler” ifadesine yer verilirken hem de “köy” ve “köylü sorunları” ifadelerinin vurgulandığı görülmektedir (DPT, 1973: 113).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) kırsal alan net olarak köy altı (mahalle, mezra, kom, oba, divan, çiftlik, iskele, istasyon), köy ve bucak merkezlerini kapsayacak şekilde “kırsal yerleşmeler” olarak ifade edilmektedir (DPT, 1979: 82). Sözü edilen Plan'da kırsal kalkınma politikaları artık, bugün olduğu gibi bölgesel kalkınma başlığı altında ele alınmaya başlamıştır. Yine “kalkınmada öncelikli yöreler” ifadesinin bu Plan'da zaman zaman kırsal alan ile eş değer biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür.

1982 yılı Türkiye'de kırsal alanın tanımlanmasında bir dönüm noktası olmuştur. 1982 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı (KÖYB) tarafından Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi: Ülke Yerleşme Merkezleri Sistemi araştırması yapılmıştır. Bu araştırmayla bağlantılı olarak yine DPT Sosyal Planlama Başkanlığı'ndan Asuman Çezik tarafından 1982 yılında “Kent Eşiği Araştırması: Türkiye için Kent Tanımı” çalışması yayımlanmıştır (Çezik, 1982). Bu çalışmayla, Türkiye'de “asgari

kentsel fonksiyonlara sahip yerleşimlerin” nüfusu 20 bin olarak belirlenmiştir. Böylelikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirlenen 10 bin nüfus eşliğini temel alan şehir-köy ayrımı, 20 bin nüfus eşliğini temel alan kent-kır ayrımı olarak güncellenmiştir. Buna göre; mahalli idare sınırları (belediye ve köy) temel alınarak, nüfusu 20.000 ve altı olan yerleşimler “kırsal”; 20.001 ve üzeri olan yerleşimler “kent” olarak tanımlanmıştır.

1988 yılından itibaren, Devlet İstatistik Enstitüsü¹ (DİE) tarafından “20 bin nüfus” eşliğini temel alan kent-kır istatistikleri derlenmeye başlanmıştır. Bu tanım, resmi olarak bugün hala geçerliliğini korumaktadır.

Beşinci, Altıncı ve Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında 1982'de belirlenen 20 bin nüfus eşliğini temel alan kent-kır ve aynı zamanda şehir-köy tanımlarının dikkate alındığı görülür (DPT 1985, 1989, 1995). Bu dönemde, kırsal nüfus oranı hızlı ve istikrarlı şekilde azalmaya devam etmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde, Avrupa Birliği (AB) müzakere sürecindeki ivmelenme AB ile uyumlu bir kent-kır tanımına olan gereksinimi artırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin 1980'ler ve 1990'lar boyunca yaşadığı hızlı nüfus artışı, iç göçler ve çarpık kentleşme sebebiyle, 20 bin nüfus eşliğinin ve sadece nüfus büyüklüğüne dayalı bir kırsal alan tanımının yetersiz kalmaya başladığı anlaşılmıştır.

AB ile müzakere sürecindeki ilerleme Türkiye'de kırsal politikanın güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle 2007'de ilk defa hazırlanan ve sonra dönemler itibarıyla yenilenen Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejileri ve Kırsal Kalkınma Eylem Planları, kırsal politikanın kalkınma planları dışındaki üst ölçekli politika belgeleri haline gelmiştir. Kırsala dair bütün değerlendirmeler bu politika belgelerinde yer alırken, kırsal alan tanımı ve yeni bir kırsal alan tanımına olan ihtiyaç burada net bir şekilde ifade edilir olmuştur.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) döneminde gerek kalkınma planında gerekse yıllık programlarda henüz kırsal alan tanımında bir sorun olduğuna dair işarete rastlanmaz (DPT, 2000a).

1 Günümüzde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin bittiği fakat Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın henüz yürürlüğe girmediği 2006 yılında, kırsal alan tanımında bir sorun olduğu ilk defa ifade edilmiştir. 2006 Yılı Programı'nda:

“Ülkemizde kırsal alan, yapılan araştırmaların içeriği ve kapsamına göre farklı tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, bir taraftan kırsal alan tanımının netleştirilmesi, diğer taraftan kırsal kalkınmaya yönelik politika geliştirme ve proje uygulama, izleme ve değerlendirme süreçleri için tutarlı bir veri tabanının oluşturulması doğrultusundaki çalışmalar sürdürülecektir” (DPT, 2005: 116)

ifadesine yer verilmiştir. Söz konusu ifadede, kırsal alan tanımında bir muğlaklık algılandığı ve bu kapsamda da “kırsal alan tanımının netleştirilmesi” vurgusu göze çarpmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda olduğu gibi, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013) da kırsal alan tanımına ilişkin herhangi bir ifade yer almaz (DPT, 2006a). Ancak bu dönemde ilk defa yayımlanan UKKS 2007-2013'de,

“Kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla daha etkin bir şekilde analiz edilmesi, buna dayalı olarak kırsal kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmesinde etkinliğin sağlanmasına yönelik olarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerekli veri setinin belirlenmesi ve kırsal alan tanımının güncelleştirilmesi amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre, gerek duyulması halinde kırsal alan tanımı güncellenecek ve uygulamada dikkate alınacaktır” (DPT, 2008b: 3)

ifadesiyle kırsal alan tanımının güncellenmesine yönelik çalışma başlatıldığından bahsedilmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, mevcut tanımın geçerliliğini koruyup korumadığına yönelik bir tereddüt olduğu, kırsal alan tanımının “çalışmaların sonuçlarına göre, gerek duyulması halinde” güncelleneceği belirtilmektedir. Yine bu dönemde ilk defa yayımlanan ve UKKS 2007-2013'ün tamamlayıcısı olarak nitelenebilecek Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013'de,

“Plan dönemi içinde; kırsal alan tanımının revize edilmesi, kırsal göstergelerin tespit edilmesi, Köy Kanunu'nun yenilenmesi nedeniyle köy tanımının değişmesi, köy envanterinin

güncellenmesi, köy altyapısı için yeni veri tabanlarının oluşturulması, yeni genel nüfus ve tarım sayımlarının yapılması gibi durumların gerçekleşmesi halinde, gerektiğinde Plan'ın izleme göstergelerinin çeşitlendirilmesi veya kapsamının değiştirilmesi sağlanacaktır” (TKB, 2010: 26)

ifadesiyle, UKKS 2007-2013'de öngörülen kırsal alan tanımı çalışmalarının sonuçları neticesinde tanımın güncellenip güncellenmemesine göre yapılacaklardan ve alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir.

Bütün bu politika belgelerine ilave olarak Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, tıpkı 2006 yılında olduğu gibi, 2007 ve 2008 Yılı Programlarında kırsal alan tanımının netleştirilmesi gereğinden bahsedilmektedir (DPT 2006b, 2007). Fakat 2009 yılında kırsal alan tanımının revize edileceği belirtilmektedir (DPT, 2008a). Buna paralel olarak da 2010 Yılı Programı'nda Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD) Programı uygulamalarına yönelik olarak Hollanda ile müşterek finanse edildiği belirtilen *Kırsal Alanların Tanımlanması için Teknik Destek Projesi*'nin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (DPT, 2009). Ancak bunun devamındaki 3 yılda (2011, 2012 ve 2013) kırsal alan tanımına ilişkin yıllık programlarda herhangi bir ifade yer almamıştır (DPT, 2010; KB, 2011, 2012).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın (2007-2013) uygulama döneminin son 2 yılı olan 2012 ve 2013, kırsal alan tanımı bağlamında Türkiye için, bugünden bakıldığında, 1982 yılında kent-kır tanımının yapılması kadar önemli bir dönüm noktası olmuştur. 6360 sayılı Kanun'la² büyükşehir belediyesi olan 30 ilde mahalli idare birimleri ve bunların idari sınırlarında yapılan değişiklikler, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden beri mahalli idare sınırlarına göre yapılan kent-kır tanımlamasını bozmuş ve bu kapsamdaki istatistikleri gerçeği yansıtmaz bir noktaya taşımıştır.

2 12.11.2012 tarihli ve 28489 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

2012 yılında yaşanan gelişmeler, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) döneminde başta kalkınma planı ve yayımlanan diğer kırsal kalkınma politika belgelerinde, kırsal alan tanımının güncellenmesi gerekliliği vurgusunu şiddetlendirmiştir. Onuncu Kalkınma Planı'nın 1027 numaralı tedbirinde "Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır." ifadesine politika olarak yer verilmiştir (KB, 2014a).

2012 değişiklikleri mevcut kırsal alan tanımının hesaplama yöntemini onarılamaz biçimde bozmuştur. Bu yaşananlar UKKS 2014-2020'de detaylı şekilde ifade edilmiş ve yıllardan beri vurgulanan kırsal alan tanımının güncellenmesi gerekliliğinin artık gelecek dönemleri etkileyecek bir zaruret haline geldiği belirtilmiştir:

"Bu yasayla birlikte büyükşehir belediyesi (BŞB) bulunan 30 ilde tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen köyler ve beldeler nedeniyle ülke geneli için gerek kırsal alan kapsamının mevcut tanımlar üzerinden tespit edilmesi ve gelecek yıllar için sürdürülmesi oldukça güçleşmiştir. Zira mahallelerin tüzel kişiliği bulunmadığı için, şehirlerdeki mevcut mahalleler ile kırsal alandaki bu yeni mahalleler arasında istatistiki olarak ayırma gidilememektedir. Dolayısıyla mahalli idareler yapısındaki değişimlerden asgari düzeyde etkilenen yeni bir kırsal alan tanımının üretilmesine ihtiyaç bulunmaktadır" (GTHB, 2015a: 15).

Önceki dönem politika belgelerinin metin kısımlarında "temenni ve niyet" şeklinde ifade edilen kırsal alan tanımının güncellenmesi hususunun, Onuncu Kalkınma Planı dönemi yıllık programlarında "tedbir" olarak somutlaştırıldığı görülmektedir. 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2018 Yılı Programlarının tamamında "Kırsal alan tanımı revize edilecektir." (KB, 2013, 2014b, 2015, 2016, 2017) tedbiriyle önceki dönemlerin aksine yapılması gereken, net ve güçlü ifadelerle belirtilmektedir. Bu kapsamda tanımın revize edilmesine ilişkin sorumluluğun 2014 yılında Kalkınma Bakanlığına, sonraki yıllarda TÜİK'e verildiği görülmektedir (KB, 2013).

Diğer taraftan, yine söz konusu yıllık programlar kapsamında kırsal alanın, ilk 4 yıl, şehir merkezlerine

uzaklık ve diğer parametrelere göre ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (KB, 2013, 2014b, 2015, 2016). Ancak 2018'de "Avrupa Birliği ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) standartları gözetilerek, istatistik üretimine temel oluşturmak üzere sonuçlandırılacağı" gibi politikada farklılaşma gözlemlenmektedir (KB, 2017).

2018 yılında hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) hazırlığı sürecinde yayımlanan Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda "Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Gündemi" başlıklı bölümde ilk olarak kırsal istatistiklerin üretilmesine ve bunun için "ülkemizde kırsal alanlara ilişkin istatistiklerin sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde üretilmesi için, idari yapıdaki değişikliklerden etkilenmeyen bir tanıma ihtiyaç duyulmakta" olduğu belirtilmektedir. Yine bu kapsamda TÜİK tarafından yıllık programlarda belirtilen esaslar çerçevesinde kır tanımı çalışmasının yürütüldüğü ifade edilmektedir (SBB, 2018b; 79).

On Birinci Kalkınma Planı'nın (2019-2023) "Kırsal Kalkınma" başlıklı bölümünde ise, kırsal alan tanımının güncellenmesine ilişkin politika ve tedbirler net ve detaylı olarak belirtilmektedir. Öncelikle 711 numaralı tedbirinde "Veri temelli kırsal politika yaklaşımının güçlendirilmesine yönelik kırsal istatistikler idari değişikliklerden etkilenmeyecek yöntemlerle hesaplanacak, kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki kırsal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması ve köy envanterinin güncellenmesi sağlanacaktır." ifadesi yer almakta ve bundan hemen sonra 711.1 numaralı tedbirde ise detaylandırılmaktadır:

"Kırsal istatistiklerin il ve ilçe bazında üretilmesi için kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması sağlanacak ve kırsal göstergeler bilgi sistemi oluşturulacaktır. Bu çerçevede, TÜİK Nüfus Yoğunluğu verileri ve AB Ulusal Arazi Örtüsü Sınıflandırma verileri ile iller bazında kır/kent tanımı ve İçişleri Bakanlığının yürütmekte olduğu Mekânsal Adres Kayıt Sistemi verileri kullanılacaktır" (SBB, 2019b: 167).

Diğer taraftan On Birinci Kalkınma Planı döneminde yayımlanan 2019, 2020, 2021 ve 2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarında, kırsal alan

tanımıyla ilgili bir ifadeye rastlanmamaktadır (SBB, 2018a, 2019a, 2020, 2021).

On Birinci Kalkınma Planı döneminde üçüncüsü yayımlanan UKKS 2021-2023'de daha detaylı ve vurgulu bir şekilde yeni kırsal alan tanımına olan ihtiyacın altı çizilmektedir:

“...mahalli idarelerin yapılarındaki değişimlerden asgari düzeyde etkilenecek yeni bir kırsal alan tanımının üretilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeni tanımın, hem kırsal verilerin kesintisiz şekilde üretilebilmesi hem de kırsal politikaların uygulama kapsamının tespiti bakımından işlevsel olması gerekmektedir. Yeni tanımın üretilmesinde kırsallığın küresel ölçekte kabul gören temel parametreleri olan uzaklık ve nüfus yoğunluğuna ilave olarak, dikkate alınması gereken başlıca hususlar; ülkenin idari yapısı, istatistiki bölge birimleri sınıflandırması, 6360 sayılı Kanun ile şekillenen yeni mahalli idare yapısı, belediye mevzuatı, Köy Kanunu, tarımsal arazi mevzuatı, kırsal ve kentsel alanlar arasında gelişen fonksiyonel ilişkiler, kırsal alanlara ilişkin mekânsal planlama mevzuatı ile kırsal kesimdeki genel kalkınma dinamikleridir. Kırsal alanlar için kademeli ve/veya çoklu tanımlar üretilmesi durumunda farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan kırsal alanlar münhasıran izlenebilecek ve buralar için mekâna özgü yöre temelli politikalar geliştirilebilecektir” (TOB, 2021: 5-6).

Bunun devamında da “Kırsal alan tanımının yenilenmesi çalışmaları On Birinci Kalkınma Planı'nda yer alan 711.1 numaralı tedbir çerçevesinde ilgili kurumlarla iş birliği içerisinde TÜİK tarafından ilgili hükümler çerçevesinde yapılacaktır. Bununla ilgili süreç TÜİK koordinasyonunda ilgili kurumlarla

iş birliği içinde tanımlanacaktır” (TOB, 2021: 6) ifadesine yer verilmektedir.

Son olarak, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) döneminin son uygulama yılı olan 2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda, Kalkınma Planı'nın 711 numaralı tedbiriyle ilişkilendirilerek:

“Kırsal istatistiklerin il ve ilçe bazında üretilmesi için kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması sağlanacak ve kırsal göstergeler bilgi sistemi oluşturulacaktır. Bu çerçevede, TÜİK Nüfus Yoğunluğu verileri ve AB Ulusal Arazi Örtüsü Sınıflandırma verileri ile iller bazında kır-kent tanımı ve İçişleri Bakanlığının yürütmekte olduğu Mekânsal Adres Kayıt Sistemi verileri kullanılacaktır” (SBB, 2022: 327)

tedbirine yer verilmiştir.

Böylelikle, kırsal alan tanımının revizyonuyla ilgili 2014 yılında Kalkınma Bakanlığına ve 2015-2018 yılları arasında TÜİK'e verilen sorumluluk, 2019'dan 2022 yılına kadar süren 4 yıllık sessizlikten sonra, 2023'de Hazine ve Maliye Bakanlığına tevdi edilmiştir. Program metninde her ne kadar Hazine ve Maliye Bakanlığı yazsa dahi, kastedilenin sözü edilen Bakanlığın ilişkili kuruluşu olan TÜİK olduğu anlaşılmalıdır.

Kırsal alan tanımıyla ilgili üst politika belgelerine yansıyan ifadeler ve yukarıda anlatılan süreç, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden itibaren kronolojik olarak ve ilgili belgelerde yer alan ifadeleriyle Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: 2000'li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan "Kırsal Alan Tanımı" Sorunu / Gereksinimi
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
2001	Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005):			(DPT, 2000b)
2002				(DPT, 2001)
2003				(DPT, 2002)
2004				(DPT, 2003)
2005				(DPT, 2004)
2006				"Ülkemizde kırsal alan, yapılan araştırmaların içeriği ve kapsamına göre farklı tanımlanmaktadır. Bu kapsamda, bir taraftan kırsal alan tanımının netleştirilmesi, diğer taraftan kırsal kalkınmaya yönelik politika geliştirme ve proje uygulama, izleme ve değerlendirme süreçleri için tutarlı bir veri tabanının oluşturulması doğrultusundaki çalışmalar sürdürülecektir." (DPT, 2005: 116)
2007	Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): (DPT, 2006a)	Uluslararası Kalkınma Stratejisi (2007-2013): "Kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla daha etkin bir şekilde analiz edilmesi, buna dayalı olarak kırsal kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulanmaya geçirilmesinde etkinliğin sağlanmasına yönelik olarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerekli veri setinin belirlenmesi ve kırsal alan tanımının güncellenmesi amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre, gerek duyması halinde kırsal alan tanımını güncellenecek ve uygulamada dikkate alınacaktır." (DPT, 2008b; 3)		"Ülkemizde kırsal alan tanımlamalarındaki farklılıklar kırsal alana yönelik tutarlı politikaların geliştirilmesini sınırlamaktadır. Bu kapsamda, bir taraftan kırsal alan tanımının netleştirilmesi, diğer taraftan kırsal kalkınmaya yönelik politika geliştirme ve proje uygulama, izleme ve değerlendirme süreçleri için tutarlı bir veri tabanının oluşturulması doğrultusundaki çalışmalar sürdürülecektir." (DPT, 2006b)

Tablo 1: 2000’li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan “Kırsal Alan Tanımı” Sorunu / Gereksinimi (Devamı)
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
2008				“Ülkemizde kırsal alan tanımlamalarındaki farklılıklar ve kırsal yerleşmelere ait güncel veri tabanlarının oluşturulamaması, kırsal alana yönelik etkin politikaların geliştirilmesini sınırlanmaktadır. Bu kapsamda, kırsal alan tanımının netleştirilmesi ve kırsal alana yönelik proje uygulama, izleme ve değerlendirme süreçleri için tutarlı bir veri tabanının oluşturulması çalışmaları sürdürülmektedir.” (DPT, 2007; 249)
2009				“Kırsal alan planlamasının daha sağlıklı yapılabilmesi için köy-şehir ve kır-kent tanımları gözden geçirilecek, bu konudaki farklılık ortadan kaldırılarak tanım, günümüz şartlarına göre revize edilecektir.” (DPT, 2008a, 236)
2010			Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013): “Plan dönemi içinde; kırsal alan tanımının revize edilmesi, kırsal göstergelerin tespit edilme-si, Köy Kanunu’nun yenilenmesi nedeniyle köy tanımının değişmesi, köy envanterinin güncellenmesi, köy altyapısı için yeni veri tabanlarının oluşturulması, yeni genel nüfus ve tarım sayımlarının yapılması gibi durumların gerçekleşmesi halinde, gerektiğinde Planın izleme göstergelerinin çeşitlendirilmesi veya kapsamının değiştirilmesi sağlanacaktır.” (TKB, 2010; 26)	“TPARD Programı uygulamalarına yönelik olarak tarımsal çevre tedbiri başlığı altında yer alan tanımları da içerecek şekilde tasarlanan ve Hollanda ile müşterek finanse edilen “Kırsal Alanların Tanımlanması için Teknik Destek Projesi” gerçekleştirilmiştir.” (DPT, 2009, 237)
2011				(DPT, 2010)
2012				(KB, 2011)
2013				(KB, 2012)

Tablo 1: 2000'li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan "Kırsal Alan Tanımı" Sorunu / Gereksinimi (Devamı)
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
		Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020): "Bu yasayla birlikte (6360 sayılı yasa) BŞB bulunan 30 ilde tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen köyler ve beldeleler nedeniyle ülke geneli için gerek kırsal nüfus büyüklüğünün gerekse kırsal alan kapsamının mevcut tanımlar üzerinden tespit edilmesi ve gelecek yıllar için sürdürülmesi oldukça güçleşmiştir. Zira mahallelerin tüzel kişiliği bulunmadığı için, şehirlerdeki mevcut mahalleler ile kırsal alandaki bu yeni mahalleler arasında istatistikî olarak ayrıma gidilememektedir. Dolayısıyla mahalli idareler yapısındaki değişimlerden asgari düzeyde etkilenecek yeni bir kırsal alan tanımının üretilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yeni tanımın, hem kırsal verilerin kesintisiz şekilde üretilmesi hem de kırsal politikaların uygulama kapsamının tespiti bakımından işlevsel olması gerekmektedir. Yeni tanımın üretilmesinde kırsallığın küresel ölçekte kabul gören temel parametreleri olan uzaklık ve nüfus yoğunluğuna ilave olarak, dikkate alınması gereken başlıca hususlar; ülkemizin idari yapısı, istatistikî bölge birimleri sınıflandırması, 6360 sayılı yasa ile şekillenen yeni mahalli idare yapısı, belediye mevzuatı, Köy Kanunu, tarımsal arazi mevzuatı, kırsal ve kentsel alanlar arasında gelişen fonksiyonel ilişkiler, kırsal alanlara ilişkin mekânsal planlama mevzuatı ile kırsal kesimdeki genel kalkınma dinamikleridir. Kırsal alanlar için kademeli ve/veya çoklu tanımlar üretilmesi durumunda farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan kırsal alanlar münhasıran izlenebilecek ve buralar için mekâna özgü yöre temelli politikalar geliştirilebilecektir. Kırsal alan tanımının yenilenmesi çalışmaları Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan 2014 Yılı Programının ilgili hükümleri çerçevesinde yürütülecektir. Bununla ilgili süreç Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK koordinasyonunda ilgili kurumlarla iş birliği içerisinde tanımlanacaktır." (GTHB, 2015a; 15)		
2014	Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): "1027. Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır." (KB, 2014a)			"Tedbir 395. Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır. (Sorumlu: Kalkınma Bakanlığı. Yapılacak İşlem ve Açıklama: Kırsal alan tanımı şehir merkezlerine uzaklık ve diğer uygun parametrelere göre kademeli şekilde tanımlanacak, temel kırsal kalkınma göstergelerinin, iller bazında hazırlanarak, Resmi İstatistik Programına uyumu ve entegrasyonu sağlanacaktır.)" (KB, 2013)
		Mevcut kırsal alan tanımı gereğince, Türkiye'de kırsal yerleşim yerlerinin kapsamına köyler ve beldelelerin yanı sıra, nüfusu 20 binden düşük il merkezleri ve ilçe merkezleri de dâhil edilmektedir. Bu kapsamın, kırsal alan tanımının revize edilmesi durumunda önemli ölçüde değişmesi söz konusudur." (GTHB, 2015a; 22)		
		6360 sayılı yasa hükümleri gereğince söz konusu 30 ilde tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen belde ve köyler, gerek söz konusu yasanın ilgili hükümleri gerekse kırsal alan karakteristikleri bakımından kırsal kalkınma politikaları kapsamında değerlendirilmeye devam edilecektir." (GTHB, 2015a; 24)		

Tablo 1: 2000’li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan “Kırsal Alan Tanımı” Sorunu / Gereksinimi (Devamı)
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
2015			Kırsal Kalkınma Eylem Planı (2015-2018): (GTHB, 2015b)	“Tedbir 406. Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır. (Sorumlu: TÜİK. Yapılacak İşlem ve Açıklama: Kırsal alan tanımı şehir merkezlerine uzaklık ve diğer uygun parametrelere göre kademeli şekilde tanımlanacaktır. İl bazında hazırlanacak temel kırsal kalkınma göstergelerinin Resmi İstatistik Programına uyumu ve entegrasyonu sağlanacaktır.” (KB, 2014b)
2016				“Tedbir 473. Kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il bazında yayımlanması sağlanacaktır. (Sorumlu: TÜİK. Yapılacak İşlem ve Açıklama: Kırsal alan şehir merkezlerine uzaklık ve diğer uygun parametrelere göre kademeli şekilde tanımlanacaktır.” (KB, 2015)
2017				“Tedbir 391. Kırsal alan tanımı revize edilecektir. (Sorumlu: TÜİK. Yapılacak İşlem ve Açıklama: Kırsal alanın, nüfus, şehir merkezine uzaklık ve diğer uygun parametrelere göre kademeli şekilde tanımlanması ile temel nitelikteki kırsal alan istatistiklerinin il bazında üretilmesi sağlanacaktır.” (KB, 2016)
2018				“Tedbir 387. Kırsal alan tanımı revize edilecektir. (Sorumlu: TÜİK. Yapılacak İşlem ve Açıklama: Avrupa Birliği ve OECD standartları gözeticilerle, istatistik üretimine temel oluşturmak üzere başlatılan kırsal alan tanımı çalışması sonuçlandırılacaktır.” (KB, 2017)
2019	On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): “711. Veri temelli kırsal politika yaklaşımının güçlendirilmesine yönelik kırsal istatistikler idari değişikliklerden etkilenmeyecek yöntemlerle hesaplanacak, kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki kırsal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması ve köy envanterinin güncellenmesi sağlanacaktır.” (SBB, 2019b: 167)			(SBB, 2018a)

Tablo 1: 2000’li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan “Kırsal Alan Tanımı” Sorunu / Gereksinimi (Devamı)
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
2020		Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023): <p>“21 Kasım 2019 tarihinde açıklanan III. Tarım ve Orman Şurası Raporu’nda büyükşehir belediyelerinde mahallelerin kırsal ve kentsel olarak yeniden yapılandırılması, kırsal mahallelerde köy tüzel kişiliği yapısının korunması, kırsal yaşamın Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde bütüncül ve entegre bir bakış açısıyla koordine edilmesine maddesi yer almıştır. Bu maddeye istinaden 16 Ekim 2020 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 7254 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”la, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’na birtakım yeni düzenlemeler getirilmiştir.” (TOB, 2021; 5)</p> <p>“...kanunların getirdiği değişiklikler, mahalli idarelerin yapılarındaki değişimlerden asgari düzeyde etkilenecek yeni bir kırsal alan tanımının üretilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeni tanımın, hem kırsal verilerin kesintisiz şekilde üretilmesi hem de kırsal politikaların uygulama kapsamının tespiti bakımından işlevsel olması gerekmektedir. Yeni tanımın üretilmesinde kırsallığın küresel ölçekte kabul gören temel parametreleri olan uzaklık ve nüfus yoğunluğuna ilave olarak, dikkate alınması gereken başlıca hususlar; ülkenin idari yapısı, istatistikî bölge birimleri sınıflandırması, 6360 sayılı Kanun ile şekillenen yeni mahalli idare yapısı, belediye mevzuatı, Köy Kanunu, tarımsal arazi mevzuatı, kırsal ve kentsel alanlar arasında gelişen fonksiyonel ilişkiler, kırsal alanlara ilişkin mekânsal planlama mevzuatı ile kırsal kesimdeki genel kalkınma dinamikleridir. Kırsal alanlar için kademeli ve/veya çoklu tanımlar üretilmesi durumunda farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan kırsal alanlar münhasıran izlenebilecek ve buralar için mekâna özgü yöre temelli politikalar geliştirilebilecektir. Kırsal alan tanımının yenilenmesi çalışmaları On Birinci Kalkınma Planı’nda yer alan 711.1 nolu tedbir çerçevesinde ilgili kurumlarla iş birliği içerisinde TÜİK tarafından ilgili hükümler çerçevesinde yapılacaktır. Bununla ilgili süreç TÜİK koordinasyonunda ilgili kurumlarla iş birliği içerisinde tanımlanacaktır. Söz konusu çalışmalar sonuçlanana kadar kırsal alan verilerinin üretimi için yukarıda belirtilen tanımların kullanılmasına devam edilecektir. Bu süreçte kırsal alan kapsamıyla ilgili olarak, yukarıda belirtilen tanımlar da gözönünde tutularak, kırsal alan tanımının yenilenmesi için mevzuatına ve kamu teşkilatlanmasına uygun olarak gerek ulusal gerekse uluslararası kaynaklarla desteklenen kırsal kalkınma faaliyetlerinin nitelik ve işlevlerine uygun düşecek şekilde sorumlu kurumlar tarafından farklı uygunluk ölçütleri geliştirilebilecektir. Kırsal alan tanımını çalışması dışında ihtiyaç halinde kırsal alanlar için il veya ilçe düzeyinde genel bir kırsallık endeksi çalışması da yürütülecektir. Kırsal kalkınma faaliyetlerinde destekleme oranlarının bazı dezavantajlı mekânlar (dağlık alanlar, adalar, korunan alanlar, sulak alanlar, eko-sistem açısından hassas alanlar gibi) lehine farklılaştırılması ihtiyacı halinde ise tabii oturan mevzuat çerçevesinde bu özel nitelikli mekânların tanımlanmasında ilgili kamu idarelerinin kullandığı tanımlar ve/veya yapacağı teknik çalışmalar esas alınacaktır.” (TOB, 2021; 5-6)</p>		(SBB, 2019a)
2021				(SBB, 2020)

Tablo 1: 2000’li Yıllardan İtibaren Politika Belgelerine Yansıyan “Kırsal Alan Tanımı” Sorunu / Gereksinimi (Devamı)
(Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Yıl	Kalkınma Planı	Strateji	Plan/Eylem Planı	Yıllık Program
2022				(SBB, 2021)
2023				<p>“Tebdir 711.1 Kırsal İstatistiklerin il ve ilçe bazında üretilmesi için kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması sağlanacak ve kırsal göstergeler bilgi sistemi oluşturulacaktır. Bu çerçevede, TÜİK Nüfus Yoğunluğu verileri ve AB Ulusal Arazi Örtüsü Sınıflandırma verileri ile iller bazında kır-kent tanımı ve İşleri Bakanlığı’nın yürütmekte olduğu Mekânsal Adres Kayıt Sistemi verileri kullanılacaktır.</p> <p>(Sorumlu: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Yürütülecek Faaliyetler ve Açıklama: Küresel ölçekte kabul gören temel parametreler kullanılarak kırsal alan tanımı gözden geçirilecek ve bu tanıma göre kırsal istatistik üretim çalışmalarına devam edilecektir.)” (SBB, 2022: 327)</p>

3. Türkiye'nin Mevcut Kırsal Alan Tanımı ve

2012 Yılındaki Değişikliklerin Bu Tanıma Etkisi

Türkiye'nin genel kabul gören kırsal alan tanımı, mahalli idare sınırlarına göre 20 bin nüfus eşliğini temel alan kent-kır tanımıdır (GTHB, 2015a; TOB, 2021). Fakat 2000'li yıllarla birlikte bu tanımın gerek uluslararası karşılaştırılabilirliğinin olmaması gerekse Türkiye'deki hızlı nüfus artışı ve iç göçler sonucunda işlevselliğini yitirmesi nedeniyle güncelleme ihtiyacı doğmuştur. Buna ilişkin üst politika belgelerindeki ifadeler önceki başlıklarda irdelenmiştir.

Her ne kadar 2000'li yıllarla beraber kırsal alan tanımının revize edilmesi ihtiyacı belirmiş olsa bile, 2012 yılında 6360 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikler söz konusu revizyon ihtiyacını acil hale getirmiştir.

6360 sayılı Kanun'la 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdare Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır (RG, 2004; RG, 2005, 25874; RG, 2005, 25745; RG, 2012). Bu değişiklikler, Türkiye kırsalını ve kırsal politikasını etkileyen çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Değişikliklerin kırsal alan tanımına etkisi, bu önemli sonuçlardan biridir.

6360 sayılı Kanun'la Türkiye'de büyükşehir belediyesi olan il sayısı 16'dan 30'a yükselmiş; büyükşehir belediyelerinin sorumluluk sınırları il idari sınırlarına, büyükşehir ilçe belediyelerinin sorumluluk sınırları ilçe idari sınırlarına kadar genişletilmiştir (RG, 2012). Yerleşim yerine göre "bütünleşmiş büyükşehir belediyeciliğinden", idari sınırlara göre "alansal büyükşehir belediyeciliğine" geçilmiştir (Arıkboğa, 2013). Bu süreçte, bahse konu 30 ilde köyler (köy mahalli idaresi) ve belde belediyeleri kaldırılmıştır. 1.582 belde belediyesi ve 16.082 köyün tüzel kişiliği kaldırılarak, bu yerleşimler mahalli ihtiyaçlarının karşılanması yönünden bağlı buldukları ilçelerin belediyeleri kapsamına "mahalle"³ olarak dahil

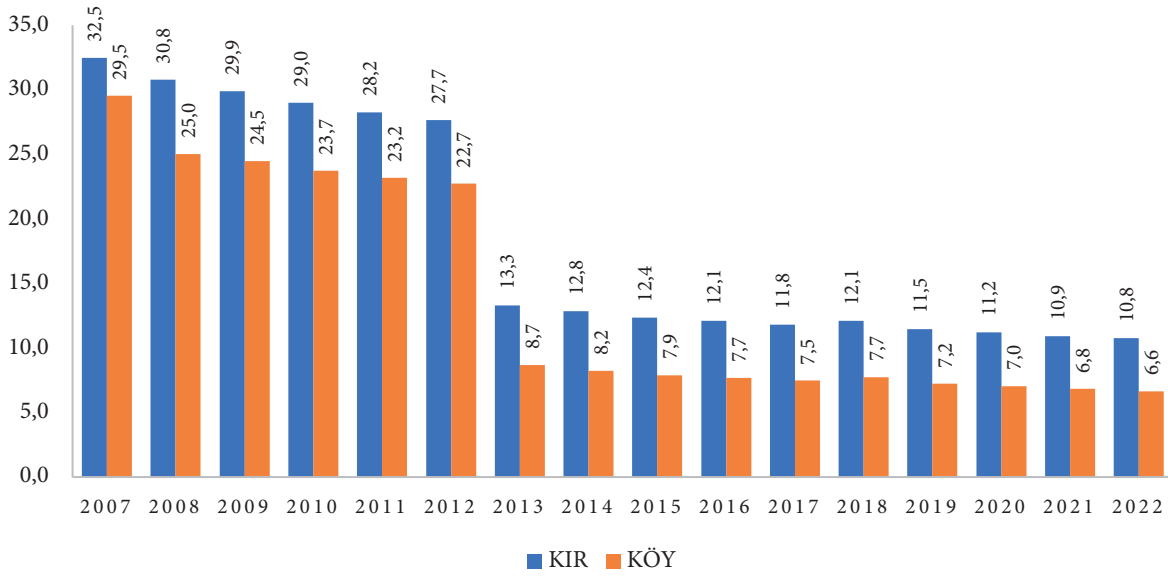
edilmiştir (TBMM, 2012).

Netice itibarıyla, mahalli idare sorumluluğundaki yerleşimlerin nüfusunu temel alan ve 20 bin nüfus eşğine göre sınıflandırma yapan kent-kır tanımı, bu değişiklikten iki yönlü olarak etkilenmiştir. İlk yönüyle, 16 binden fazla köy ve belde mahalli idaresinin kaldırılmasıyla, nüfusları zaten 20 binden az olan köy ve beldeler hesaplama yapılacak birim olmaktan çıkmıştır. İkinci yönüyle ise, söz konusu köy ve beldelerin bağlı buldukları ilçelerin (idari anlamda), ilçe belediyelerinin (ilçenin merkez beldesi) sorumluluk sınırlarına "mahalle" olarak dahil edilmeleri neticesinde ilçe belediyesi (ilçenin merkez beldesi) kapsamındaki nüfusun 20 bin eşğinin üzerine (eğer nüfusu 20 binin altında idiye) çıkmasına sebebiyet vermiştir. Böylelikle, daha önce "kırsal" olarak istatistiklere yansıyan ilçe (ilçenin merkez beldesi), nüfusu 20 bini geçtiği için artık "kent" istatistiklerine kaymıştır.

Bütün bunların sonucunda, planlı dönemden beri mahalli idare sınırları (köy ve belediye) temel alınarak hesaplanan kırsal nüfus oranı, büyükşehir belediyesi olan 30 ilde gerçek durumu yansıtmayan istatistiki sonuçlara neden olmuştur. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2012 yılında büyükşehir belediyesi olan 30 ilde, yaklaşık 10,4 milyon kişi aslında köy yerleşimlerinde ikamet etmeye devam ederken; istatistiklerde kentin mahallesi olarak kent nüfusuna dahil hale gelmiştir. 20 bin nüfus eşğini referans alan kent-kır tanımına göre, 2012'de yüzde 27,7 olan kırsal nüfus oranı 2013'te yüzde 13,3'e; köy-şehir tanımına göre 2012'de yüzde 22,7 olan köy nüfusu oranı 2013'te yüzde 8,7'ye gerilemiştir. Söz konusu gerileme yıllar içinde devam ederek 2022'de kent-kır tanımına göre kırsal nüfus oranı 10,8'e; köy-şehir tanımına göre köy nüfusu oranı 6,6'ya gerilemiştir (Şekil 1).

3 Hem köylerde hem de mahallelerde muhtarlık bulunması sebebiyle iki kavram sık sık karıştırılmaktadır. Köy, tüzel kişiliğe haiz, dolayısıyla hak ve fiil ehliyetine sahip, Anayasada bizzat ifade edilen bir mahalli idaredir. Ancak, mahallenin tüzel kişiliği yoktur. Mahalle, 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre, muhtar ve ihtiyar heyeti (köylerde ihtiyar meclisidir) tarafından idare olunan, genelde mahalle sakinlerinin

merkezi idareyle ilişkili işlerini yürüten, şehirlerdeki en küçük idari birimdir. Bu sebeple 2012 tarihli 6360 sayılı Kanun ile köylerin mahalle olarak büyükşehir belediye sınırlarına dahil edilmeleri sadece isim değişikliğinden öte, 30 ilde en küçük mahalli idare türü olan köylerin kapatılarak hak ve fiil ehliyetlerinin kaldırılması sonucunu doğuran büyük bir kırılmadır (Yardımcı, 2017: 61)

Şekil 1: Kent-Kır ve Köy-Şehir Tanımlarına Göre Kır ve Köy Nüfus Oranları (%)
(Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Nihayetinde, büyükşehir belediyesi bulunmayan 51 ilde “kent-kır tanımı” sahadaki gerçeği yakalayabilse bile⁴ (bu illerde köy mahalli idareleri muhafaza edildiği ve merkez belde mahalli idari sınırları il veya ilçe idari sınırlarına kadar genişletilmediği için); büyükşehir belediyesi bulunan 30 ilde değişen mahalli idare yapısı, sorumluluk sahası ve türleri, kâğıt üzerinde yapılan kent-kır tanımı ile sahadaki gerçekliğin birbirinden kopmasına sebep olmuştur. “Böylece, kırsal nüfustan kentsel nüfusa gerçeği yansıtmayan istatistiksel bir transfer gerçekleşmiştir. Bugün mevcut durumda, köy ve beldelerin idari bağlılık değişikliğinden dolayı veri hesaplama yöntemi sağlıklı sonuçlar üretmemektedir” (Doğan ve Yardımcı, 2019: 15).

4. 2012 Sonrası “Kırsal Alanı Yeniden Tanımlama”

Çabaları ve Yaklaşımlar

Türkiye’de kırsal alanın yeniden tanımlanması ihtiyacına yönelik gelişmeler önceki başlıklarda özetlenmiştir. Bu minvalde 6360 sayılı Kanundan

sonra yıllık programlarda yeni kırsal alan tanımını yapma sorumluluğu verilen (mülga) Kalkınma Bakanlığı ile bu kurumla ilişkili diğer kurumlar ve TÜİK nezdinde birçok çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmalar; kronolojik olmayan şekilde, basitten karmaşığa doğru aşağıda genel hatlarıyla dört yaklaşım altında toplulaştırılmıştır.

4.1. Yaklaşım 1: Eşik Değerin Yükseltilmesi

Bu yaklaşım, 20 bin nüfus eşiğini temel alan mevcut kent-kır tanımının metodolojisinde hiçbir değişikliğe gitmeden, bütün illerde kırsal nüfus hesaplamasında mahalli idare sınırları yerine ilçe idari sınırlarının temel alınması ve ilçe idari sınırları içerisinde sadece nüfus eşliğinin yükseltilmesiyle, 20 bin eşığı yerine 25 bin, 30 bin, 50 bin eşikleri gibi ilçe düzeyinde kır-kent ayrımına imkân sağlayabilecek tanımlama yapılmasını ifade eder.

6360 sayılı Kanun sonrasında, Türkiye’de 51 büyükşehir belediyesi olmayan ildeki mahalli idari sistem ile büyükşehir belediyesi olan 30 ilde ikili bir mahalli idare yapısı ortaya çıkmıştır. Söz konusu Kanun’la büyükşehir belediyesi olan 30 ilde, ilçe belediyelerinin mahalli idare sınırları ile ilçe idari sınırları birbiriyle örtüşür hale getirilmiştir. Ayrıca,

⁴ Bu ifade, daha önce de vurgulandığı üzere, kent-kır tanımının güncelleme ihtiyacının göz ardı edildiği anlamına gelmemekte; sadece mevcut durumu bile yakalayamadığına dikkat çekilmektedir.

ilçe idari sınırları içerisinde ilçe belediyesinden başka bir mahalli idare (belde veya köy) bırakılmamıştır. Dolayısıyla bu 30 ilde mahalli idare sınırını temel alan bir kent-kır tanımı ancak ilçe belediyesinin ilçe idari sınırlarıyla örtüşen sınırlarına göre yapılabilir hale gelmiştir.

Kent-kır hesaplama yönteminde büyükşehir belediyesi bulunan 30 il, geriye kalan 51 ile uydurulmadığından; geriye kalan 51 ilde ilçelerin altında sanki daha küçük mahalli idare yokmuş gibi varsayılarak 81 ilde ilçe idari sınırlarını temel alan bir kent-kır hesaplaması yönteminin uygulanabileceği ortaya atılmıştır. Ancak, bu yaklaşım kapsamındaki tartışmalar ve çalışmalar; önceleri köy, belde gibi mahalli idare sınırları düzeyinde belirlenebilen kırsal nüfusun, artık ilçe idari sınırları dahilinde göz ardı edilmesini gerektirdiğinden çok fazla eleştirilmiş; en az tartışılan ve üzerinde çalışılan yaklaşım olmuştur.

2018 yılında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü uzmanları tarafından yapılan “Nüfus Yoğunluğu ve Kentsel İşlevler ile Türkiye’de İlçelerin Kentleşme Düzeyinin Ölçülmesi” adlı çalışma bu konuda yapılan ilk ve tek çalışma olarak örnek gösterilebilir. Çalışmada, Türkiye’nin ilçeleri çeşitli göstergelerle ele alınmıştır. Türkiye’de ilçeler düzeyinde yeni kırsal nüfus eşliğinin 27 bin olabileceği değerlendirilmiştir (Sarı, Gökyurt ve Doğan; 2019: 26). Ancak bu çalışmanın, 2. yaklaşım kapsamında da değerlendirilebileceği öngörülmektedir.

4.2. Yaklaşım 2: Göstergelerle Birlikte Eşik Değerin Güncellenmesi

Bu yaklaşım, mevcut kent-kır tanımında 20 bin nüfus eşğine varılmasına sebep olan temel göstergeleri sorgulayarak ve yeni eklenecek göstergelerle yapılacak değerlendirmeler neticesinde kent-kır tanımında yeni bir nüfus eşliğinin belirlenmesini ifade eder.

Bu yaklaşım kapsamında, 2 temel çalışmaya rastlanmaktadır. Bunlardan ilki 2017 yılında (mülga) Kalkınma Bakanlığı uhdesinde Ankara Kalkınma Ajansı (ANKARAKA) ile yürütülen, Ankara ilinin kırsal alan tanımının yeniden yapılmasına yönelik

çalışmadır. Söz konusu çalışma, bir yandan 1982 tarihli “Kent Eşiği Araştırması”nı temel alırken; diğer yandan OECD, AB ve yazında kırsalı tanımlayan çağdaş göstergelere odaklanmıştır. Belirlenen yeni gösterge seti ve bu kapsamda derlenen verilerle yapılan değerlendirmeler sonucunda Ankara ili için yeni bir kırsal alan tanımı geliştirilmiştir. Bu çalışmanın model olması ve diğer kalkınma ajansları vasıtasıyla tüm Türkiye’de yaygınlaştırılması düşünülmüş, ancak ilerleyen dönemde bu niyet hayata geçirilememiştir. Çalışma yayımlanmamış, hizmete özel saklanmıştır.

Diğer çalışma, Yaklaşım 1’de ifade edildiği gibi 2018 yılında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü uzmanları tarafından yapılan “Nüfus Yoğunluğu ve Kentsel İşlevler ile Türkiye’de İlçelerin Kentleşme Düzeyinin Ölçülmesi” adlı çalışmadır. Bu çalışmada ilçe düzeyinde bir kent-kır ayrımı yapılmıştır. Söz konusu çalışmada nüfus, nüfus yoğunluğu ve ilave olarak Türkiye’de hali hazırda istatistiklerine ulaşılabilen çağdaş kentleşme göstergeleri birlikte analiz edilmiş; bir endeks oluşturularak bütün ilçeler 4’lü bir sınıflandırmada kentten kırsala doğru listelenmiştir (Sarı, Gökyurt ve Doğan; 2019: 26).

4.3. Yaklaşım 3: Köylerin Sayma Yöntemiyle Tespiti

Bu yaklaşım, 6360 sayılı Kanun’la belde veya köy iken, mahalleye dönüştürülen yerleşim yerlerinin sayma yöntemiyle belirlenmesi ve bu yerleşimlerin kırsal politika kapsamına dahil olacak şekilde köy yerleşimi olarak kabul edilmesini ifade eder.

Doğruluğu ya da yanlışlığını yargılamadan, aslında 2012 yılından sonra en fazla karşılık bulan ve kabul gören yaklaşımın bu olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımın ilk örneği, 42 ilde yürütülen IPARD Programı’nda görülmüştür. Büyükşehir belediyesi olan illerde, 6360 sayılı Kanun sonrasında hukuki olarak hiç köy kalmaması sebebiyle, bu illerde IPARD Programı’na devam edilebilmesi için köyler ve beldeler listeler halinde 2012 yılı itibarıyla belirlenmiş ve dondurulmuştur.

Bu kapsamda bir diğer uygulama, Şubat 2020’de 7221 sayılı Kanun’la 3194 sayılı İmar Kanunu’nun

kırsal alanlardaki yapılaşmayı düzenleyen 8 ve 27'nci maddeleri ile Ekim 2020'de 7254 sayılı Kanun'la 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na eklenen "kırsal mahalle" tanımlaması ve buna göre kırsal mahallelerin belirlenmesi usulüne ilişkin ek madde değişiklikleridir. Bu değişikliklerle, Türk İdare Hukuku'na "kırsal mahalle" kavramı girmiştir (RG, 2020, 31045; RG, 2020, 31276). Buradan net bir şekilde anlaşılmaktadır ki, yukarıdaki açıklamalarda 4 numaralı dipnotta da belirtildiği üzere, kent merkezinde beldelerin doğal ve organik bir parçası olan mahalleler ile 6360 sayılı Kanun sonrasında beldeden veya köyden mahalleye dönüşmüş mahallelerin ayrıştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu değişiklikleri, söz konusu kanunlara dayanılarak 2021 yılında hazırlanan "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" takip etmiştir. Bu Yönetmelik'te belirtilen esaslara göre, büyükşehir belediyesi olan illerde, köyden mahalleye dönüşmüş yerleşim yerleri "kırsal mahalle" olarak belirlenmeye başlanmıştır (RG, 2021).

Üçüncü Yaklaşım kapsamındaki bir diğer çalışma da Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2020 yılında "Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması Projesi (YER-SİS)" kapsamında hazırlanan "Türkiye'de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu" ve "Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Hizmet Merkezleri Raporu" dur (STB, 2020a, 2020b). 2 ayrı rapor olmakla birlikte her iki çalışma da aynı metodolojiyi temel alarak hazırlanmıştır. YER-SİS araştırması da idari sınırlara bağlı kalmayı sürdürüp, Türkiye'deki bütün köy ve mahalleleri (30 büyükşehir olan ilde köyden mahalleye dönüşen yerleşim yerleri) analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada, başta nüfus, nüfus yoğunluğu ve idari sınırları olmak üzere, Türkiye'deki bütün köy ve mahallelere dair sosyo-ekonomik gelişmişliklerine dair veriler, her bir yerleşim birimi ölçeğinde toplanmıştır. Bu veriler içerisinde günlük nüfus akışları (mekik göçler) ve kamu hizmetlerinin sunum merkezlerine dair olan göstergeler en önemlileridir. Bu çalışma, aynı zamanda hem birinci ve ikinci yaklaşımlara hem de aşağıda anlatılan dördüncü yaklaşıma katkı sunan verilere ve perspektife sahip kapsamlı bir saha araştırması olmuştur.

4.4. Yaklaşım 4: Coğrafi Bilgi Sistemlerini Kullanarak Izgara (Grid) Temelli Tanımlama

Bu yaklaşım, kırsal kalkınma politikalarında dünyada yaşanan paradigma değişikliğiyle beraber kesin bir kent-kır ayrımını reddeden, AB ve OECD başta olmak üzere uluslararası kuruluşlarca benimsenen, ülkeler arası karşılaştırılabilirliğe olanak sağlayan, idari sınırlardan veya sınır değişikliklerinden etkilenmeyen, coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama teknolojilerinin kullanımına imkân veren bir kent-kır tanımının yapılmasını ifade eder.

Bu yaklaşımın 6360 sayılı Kanun'un getirdiği değişikliklerden sonra TÜİK tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür. 2013 yılından itibaren, Avrupa İstatistik Sisteminde standartlaşan Avrupa Kentleşme Derecesi Sınıflaması (Degree of Urbanisation / DEGURBA) temel alınarak hem Avrupa Birliği standartlarına uygun hem de ulusal bir tanımın geliştirilmesine olanak sağlayan idari sınırlardan bağımsız 1 km² çözünürlüklü nüfus yoğunluğu ızgaraları (gridleri) kullanılarak kent-kır tanımlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda TÜİK tarafından, Mekânsal Adres Kayıt Sistemi'nden (MAKS) yararlanılarak nüfus yoğunluğu ızgaraları (gridleri) üretilmekte ve yayımlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, 25 Ekim 2022 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda, TÜİK tarafından yeni kırsal alan tanımının 2023'te tamamlanarak, gerekli istatistiklerin üretilmesi tedbiri benimsenmiştir (SBB, 2022). Bu tedbire binaen TÜİK tarafından 2014'ten itibaren Resmî İstatistik Programı (RİP) kapsamında sürdürülen çalışmalar, Kasım 2022'de "Kır-Kent Tanımının Revize Edilmesi Taslak Raporu" olarak sonuçlandırılmıştır. Bu makalenin yazımının tamamlandığı 2023 yılı Mart ayı itibarıyla, söz konusu taslak çalışma üzerine, ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak 19 Aralık 2022 tarihinde yeni kırsal alan tanımının istişare edilmesi amacıyla geniş katılımlı bir teknik toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonucunda yeni kırsal alan tanımı konusundaki taslak çalışmanın oluşturulacak kurumlar arası çalışma grubuyla 2023 yılı boyunca sürdürülerek tamamlanmasına karar verilmiştir.

Diğer taraftan bu yaklaşım kapsamında, 2021 yılında İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) tarafından kilometre taşı niteliğinde “İzmir İli Kırsal ve Kentsel Alanlarının Tespitine Yönelik Analiz Çalışması” yapılmıştır (İZKA, 2021). TÜİK'in yukarıda ifade edilen DEGURBA ve MAKS çerçevesindeki çalışmalarıyla paralel metotlar kullanılarak idari sınırlardan bağımsız bir kentsel ve kırsal alan belirlenmiştir. Sadece İzmir ilini kapsayan sözü edilen çalışma, TÜİK tarafından tüm Türkiye için geliştirilmeye çalışılan kent-kır tanımlaması ve bu tanıma bağlı kullanım şekillerini belirleme açısından öncü ve pilot uygulama niteliği taşımaktadır.

5. Sonuç

1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu ile başlayan ve sonrasında nüfus sayımlarında şehir-köy ayrımlarıyla devam eden ve planlı dönemde kırsal alan tanımı yapılmasına yönelik çabalar, Türkiye'nin kırsal kalkınma faaliyetlerine Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte erken bir dönemde başladığını ve kırsal kalkınma alanında önemli tecrübeler biriktirdiğini göstermektedir. Ancak kırsal politikaların etkili bir şekilde hayata geçirilebilmesi, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kırsal alanın doğru ve işlevsel biçimde tanımlanmasıyla mümkündür. Bu çalışmada üst politika belgelerinde izi sürüldüğü kadarıyla, Cumhuriyet kadroları kırsal alan kavramının önemini farkındadırlar. Bu farkındalık, politika yapıcılar tarafından bugün ve gelecekte mutlaka korunmalıdır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar geçen dönemde köy, köy kalkınması, köy-şehir tanımına dayalı istatistiklerin öne çıktığı görülmektedir. Buna göre, Cumhuriyet'in ilk 40 yılında kırsalın köy ile eş değer tutulduğu söylenebilir. Fakat İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla beraber “kırsal eşittir köy” algısının değişmeye başladığı net bir gerçektir. İlk defa İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda nüfusu 10 binden az olan yerleşim yerlerinin “kırsal” olarak nitelendirilmesi bu açıdan önemli bir kırılmadır. Sonrasında bu perspektifin “Kent Eşiği Araştırması” ile nüfusu 20 binin altında olan yerleşim yerleri olarak güncellenerek günümüze

kadar geldiği görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de kırsal alanın köyler ile köylerden daha büyük yerleşim yerlerini kapsadığı ve kırsal politikaların köy olmayan yerleşim yerlerini de kapsamı gerektiği unutulmamalıdır.

20 bin nüfus eşiğini temel alan “kent-kır tanımı” hegemonyasının, 2000'li yılların başında üst politika belgelerine yansiyacak kadar tartışmalara konu olmaya başladığı görülmektedir. İdari sınırlara bağlı şekilde hesaplanan “kent-kır tanımı” üzerine tartışmalar alttan alta kaynarken, 2012 yılında mahalli idare sisteminde çok keskin değişiklikler yapan 6360 sayılı Kanun, yeni kent-kır tanımı ihtiyacını bütün tartışmaların ortasına koymuştur. Öyle ki gerek kalkınma planları gerek kırsal kalkınma stratejileri ve gerekse yıllık programlarda kırsal politikada yapılacaklara kırsal alanın yeniden tanımlanmasıyla başlanır hale gelinmiştir. Tüm bunlara rağmen, Türkiye her ne kadar çok yavaş hareket etmiş olsa bile, farklı bakış açılarında sahip yaklaşımlarla çoğulcu bir kırsal alan tanımı arayışı sürecini yönetmiştir. Bugün bakıldığında, bu yaklaşımlardan ızgara (grid) temelli olanın baskın olduğu görülmektedir. Bundan sonrası için, Türkiye'nin kendine özgü yapısal koşulları mutlaka hesaba katılarak ama dünya ile karşılaştırılabilirliğe imkân sağlayacak tanımların yürürlükte olması gözetilmelidir.

Tarihsel süreçte, kırsal alan tanımının değiştirilmesi ve güncellenmesine olan ihtiyaç belirli dönemlerde gündeme gelmiş olsa bile, nihai ve en güçlü değişim istenci, ancak 2012 yılından sonra ötelenemez bir hal alınca ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu konuda münferit yaklaşımlarla ilerleme sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kırsal alan tanımı üzerine, Türkiye'nin nüfusundaki ve yerleşimlerdeki hızlı değişim göz önünde bulundurularak periyodik çalışmalar yürütülmesi ve bu çalışmalarda kurumsallaşmanın sağlanması önemli görülmektedir.

Yeni kırsal alan tanımının çağdaş ve uluslararası karşılaştırılabilirliği olan ızgara (grid) metoduna göre, coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilmesinin olumlu olacağı değerlendirilmektedir. Ancak ezelden beri Türkiye'nin kırsal politikalarının uygulama

alanının çekirdeğini oluşturan, uzun yıllar “kırsal eşittir köy” algısının sürdürüldüğü anlayışı göz ardı etmemek gereklidir. Bu sebeple, yukarıda 6360 sayılı Kanun’la yaşanan istatistiksel ve politika yapısındaki bozulma hatırd tutularak, bundan

sonrası için Türkiye’de mahalli idare sisteminden bağımsız şekilde -bugün özellikle köylerin mahalle olarak kabul gördüğü 30 büyükşehir olan ilde- köy yerleşimlerinin alanları ve bu alanların sınırları şartsız ve zorunlu olmadıkça değişmez biçimde kayıt altında tutulmalıdır.

Bilgilendirme

Çatışma Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu Çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazar tarafından Çalışmada kullanılan araç ve yöntemlerin Etik Kurul İzni gerektirmediği beyan edilmiştir.

Etik Beyanı

Yazar tarafından bu Çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir.

Kaynakça

- Anıkboğa, E. (2013). Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli. *Yerel Politikalar Dergisi*, Sayı 3, Yıl: 2013/1, 48-96.
- Belediye Kanunu. 13 Mayıs 2005 tarih ve 25874 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- Büyükşehir Belediye Kanunu. 23 Temmuz 2004 tarih ve 25531 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- Çezik, A. (1982). *Kent Eşği Araştırması (Türkiye için Kent Tanımı)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Doğan, T. Yardımcı, B. (2019). *Kırsal Kalkınma Tanım, Temel Meseleler ve Politikalar*. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı. 11.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. 49.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1973). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 113.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 82.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2000a). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2000b). *2001 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2001). *2002 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2002). *2003 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2003). *2004 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2004). *2005 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2005). *2006 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 116.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2006a). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2006b). *2007 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2007). *2008 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 249.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2008a). *2009 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 236.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2008b). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. 3.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2009). *2010 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. 237.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2010). *2011 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Devlet Planlama Teşkilatı.
- GTHB (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı). (2015a). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014-2020*. Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- GTHB (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı). (2015b). *Kırsal Kalkınma Eylem Planı 2015-2018*. Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- İl Özel İdaresi Kanunu. 4 Mart 2005 tarih ve 25745 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5302&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- İZKA (İzmir Kalkınma Ajansı). (2021). *İzmir İli Kırsal ve Kentsel Alanlarının Tespitine Yönelik Analiz Çalışması*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2011). *2012 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2012). *2013 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2013). *2014 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2014a). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2014b). *2015 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2015). *2016 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2016). *2017 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2017). *2018 Yılı Programı*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği. 15 Nisan 2021 tarih ve 31455 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210415-2.htm>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- Köy Kanunu. 4 Nisan 1924 tarih ve 68 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=442&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- Sarı, V. İ. Gökyurt, F. Doğan, T. (2019). *Nüfus Yoğunluğu ve Kentsel İşlevler İle Türkiye’de İlçelerin Kentleşme Düzeyinin Ölçülmesi*. Ankara: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 26.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2018a). *2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2018b). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2019a). *2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2019b). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 167.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2020). *2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2021). *2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2022). *2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. Ankara: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 327.
- STB (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). (2020a). Türkiye’de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu. Ankara: T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- STB (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). (2020b). Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Hizmet Merkezleri Raporu. Ankara: T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi). (2012). “Genel Kurul Konuşması” Yasama Yılı: 3, Birleşim: 21, Konu: Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, <https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=22033>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- T.C. Başbakanlık. (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili*. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.
- TKB (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı). (2010). *Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)*. Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. 26.
- TOB (Tarım ve Orman Bakanlığı). (2021). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2021-2023*. Ankara: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. 5-6.
- Yardımcı, B. (2017). *Kırsal Hizmetlerin Sunumunda Mahalli İdareler, Basılmamış Planlama Uzmanlığı Tezi*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- 6360 sayılı Kanun (On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun). 12 Kasım 2012 tarih ve 28489 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- 7221 Sayılı Kanun (Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun). 14 Şubat 2020 tarih ve 31045 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7221&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).
- 7254 sayılı Kanun (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun). 16 Ekim 2020 tarih ve 1. Mükerrer 31276 sayılı *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/10/20201016M1-1.htm>, (Erişim tarihi: 01.03.2023).

TÜRKİYE'DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ VE KURUMSALLAŞMA ÖNERİLERİ

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP
AND PROPOSALS ON INSTITUTIONALIZATION IN TÜRKİYE

Hüzeyme Gül EFEOĞLU
T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
ORCID: 0000-0002-3086-9204

Öz

Öncelikli amacı sosyal etki yaratmak olan, piyasa mekanizması ve girişimcilik prensiplerini kullanarak ticari faaliyetler yürüten sosyal girişimciler, giderek artan ve çeşitlenen sosyal sorunların çözümüne yönelik yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede sosyal girişimciliğin desteklenmesine yönelik politikalar yürütülmektedir. Türkiye'de de kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve aracı kuruluşların sosyal girişimcilğe olan ilgisinin arttığı görülmektedir. Bu makalenin amacı uluslararası iyi uygulama örnekleri de göz önünde bulundurularak Türkiye'de sosyal girişimciliğin desteklenmesine yönelik uygulanabilecek bir dizi politika önerisi sunmaktır. Bu amaçla öncelikle sosyal girişimcilğe ilişkin kavramsal tartışmalar ele alınmış, ilk sosyal girişim örneği ve sosyal girişimciliğin genel kabul görmüş özellikleri değerlendirilmiştir. Sosyal girişimciliğin dünyadaki gelişim dinamikleri, kalkınma açısından önemi ve dünyada sosyal girişimcilğe yönelik uygulanan kamu politikalarına değinilmiştir. Yasal düzenlemeler, ulusal stratejiler, sosyal ürün talebinin artırılması, sosyal etki finansmanı ile kapasite ve ağ geliştirme konularında merkezi düzeyde ilgili bakanlıkların, bölgesel düzeyde kalkınma ajanslarının koordinasyonunda yürütülecek kamu politikası önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ekonomi, Sosyal Girişimcilik, Kurumsallaşma, Kamu Politikaları, Sürdürülebilir Gelişme.

Abstract

Social entrepreneurs, whose primary purpose is to create social impacts and conduct business activities through market mechanisms and entrepreneurship principles, offer an innovative approach to find proper solutions to increasing and diversifying social problems. Policies on social entrepreneurship have been implemented in many developed and developing countries. In addition, there has been an increased interest in social entrepreneurship among public institutions, non-governmental organizations, universities and intermediary organizations in Türkiye. In this context, this study aims at tendering a range of policy proposals that can be applied for social entrepreneurship in Türkiye in the light of international best practices. For this purpose, firstly, the conceptual discussions of social entrepreneurship were held, highlighting the initial examples of social entrepreneurship and its generally accepted characteristics. The development dynamics of social entrepreneurship, its importance in terms of development and the public policies implemented in the world are mentioned. Public policy proposals were developed to be carried out under the coordination of relevant Ministries at the central level and development agencies at the regional level, regarding legal regulations, national strategies, increasing the demand for social products, social impact financing, and capacity and network development.

Keywords: Social Economy, Social Entrepreneurship, Institutionalization, Public Policies, Sustainable Development.

Giriş

20. yüzyılda ulusal ve bölgesel düzeydeki kalkınma politikaları ekonomik verimliliği artırmayı amaçlayan pazar odaklı stratejilerle ekonomik büyüme kavramına odaklanmıştır. Diğer bir deyişle kalkınma alanına istihdam, gelir ve verimlilikte sürekli artış sağlamaya yönelik ekonomik kaygılar hâkim olmuştur.

Pazar merkezli kalkınma stratejileri, ithal ikameci sanayileşme, kamu yatırımları, toprak reformu, karşılaştırmalı üstünlük ve ihracata yönelik sanayileşme gibi konuları içermektedir. Kalkınmanın sosyal boyutunu dışarıda bırakan bu bakış açısı birçok açıdan eleştirilmiş; zamanla yaşam kalitesi, sosyal entegrasyon ve çevrenin korunması gibi endişelerin artışıyla kalkınmanın ekonomik odağı genişletilmiştir (Kim ve Lim, 2017).

Kim ve Lim'e (2017) göre sosyal gelişme odaklı yaklaşımlar, sosyal, ekonomik ve çevresel konular arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi vurgulayan, kalkınmanın daha geniş kapsamlı ve çok boyutlu kavramlarını teşvik ederek ekonomik kalkınmaya yönelik bu dar odağı aşmayı amaçlayan alternatif kalkınma stratejilerinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, sosyal eşitsizliği azaltmak, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak, kapsayıcı büyümeyi ve yönetişimi teşvik etmek ve kültürel çeşitliliği artırmak, genişletilmiş kalkınma tanımları içinde değişen derecelerde vurgulanmıştır.

Giderek artan ve şekil değiştiren sosyal sorunların çözümü için de politikalar geliştirilmediği sürece kalkınmanın sağlanamayacağı düşüncesi evrensel olarak kabul edilmiştir. Bu evrensel kabulün en önemli çıktısı Birleşmiş Milletlerin (BM) öncülüğünde ilki 2000 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) ve ikincisi 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'dir (SKH).

BKH, 2000-2015 yıllarını kapsayan dönem için yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılmasını, ölümcül hastalıkların engellenmesini, çocuklar için eğitim fırsatlarının genişletilmesini, çocuk ölümlerinin azaltılmasını, anne sağlığının iyileştirilmesini ve çevresel sürdürülebilirliğin

sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede, 2015 yılına kadar günde bir doların altında geliri olan insanların sayısının yarıya indirilmesi, 1990 ve 2015 yılları arasında beş yaş altındaki çocuk ölümlerinin üçte iki oranında azaltılması, yine aynı dönemde anne ölümlerinin dörtte üç oranında azaltılması gibi ölçülebilir hedefler belirlenmiştir (WHO, 2018). BKH sosyal sorunların önemini evrensel düzeyde vurgulayarak ciddi düzeyde bir farkındalık yaratmıştır.

2015 yılı itibarıyla hedefler özelinde elde edilen ilerlemeler neticesinde BKH'nin kapsamı genişletilmiş; 17 hedef ve 169 alt hedeften oluşan SKH tüm ülkelerde uygulanmak üzere kabul edilmiştir. SKH kapsamında, BKH ile belirlenen yoksulluk, sağlık, eğitim ve cinsiyet eşitliği ile ilgili hedefler derinleştirilmiş, aynı zamanda kentleşme, iklim değişikliği, karasal ekosistemlerin korunması, sürdürülebilir sanayileşme gibi güncel sosyal ve çevresel sorunların çözümü için hedefler üretilmiştir (UN, 2023). SKH kapsamında belirlenen hedeflerin büyük bir kısmı aslında sosyal girişimlerin var olma sebeplerini açıklamaktadır. Sosyal girişimler, hem yoksulluk ve temel kamu hizmetlerine erişim sorunu gibi çok eskilerden beri var olan sosyal sorunların hem de kentleşme, çevre sorunları, sosyal dışlanma, cinsiyet eşitsizliği gibi görece yeni sosyal sorunların çözümü amacıyla çalışmaktadır.

Küresel düzeydeki gelir adaletsizliği ve çözülemeyen sosyal sorunlar sosyal ekonomi kavramının popülerlik kazanmasına yol açmıştır. 1980'li yıllardan itibaren refah devletinin zayıflaması ve ardından Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte, kapitalist sistemin içerisinde alternatif bir öneri olarak Üçüncü Yol Hareketi ortaya çıkmıştır (Işık, 2016: 71). Işık'a göre Üçüncü Yol Hareketi'nin getirdiği en önemli yenilik, piyasa mekanizmasının iktisadi taleplerin yanı sıra sosyal talepleri de karşılayabilen hayırsever bir mekanizmaya dönüştürülmesinin mümkün olduğunu ileri sürmesidir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere tarafından da desteklenen Üçüncü Yol Hareketi, toplumdaki birey ve kurumlara yeni değerler ve sorumluluklar yüklenmesi üzerine kurulmuştur. Batı

ülkelerinde artış eğiliminde olan sosyal sorunların Üçüncü Yol Hareketi'ni doğurduğu dönemde aynı zamanda Asya ülkelerinde de sosyal eşitsizlik ve yoksulluk sorunlarının şiddetli yaşandığı bir ülke olan Bangladeş'te sosyal girişimin temellerini atan bir gelişmeye şahit olunmuştur. Üçüncü Yol Hareketi ile başlayan ve yenilikçi arayışların olduğu bu dönemde, hem ilk sosyal girişim modelleri ortaya çıkmış hem de kısa bir süre sonra sosyal girişimleri destekleyen ilk uluslararası kuruluş, bir sivil toplum örgütü bünyesinde kurulmuştur (Bornstein, 2009: 18).

Sosyal refah devletinin düşüşüyle İngiltere'de başlayan Üçüncü Yol Hareketi'nin benzeri Fransa'da Sosyal Ekonomi Hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal ekonomi kavramının içeriği ve sosyal ekonomi kuruluşlarının tüm ekonomi içindeki hedeflenen rolleri, 1980 yılında çıkarılan Sosyal Ekonomi Bildirgesi (La Charte de l'Economie Sociale) ile belirlenmiştir. Buna göre sosyal ekonomi, kâr yerine hizmet önceliği, demokratik yönetim veya kârın yeniden dağıtımıyla ilgili kısıtlamalar gibi birkaç temel ilke kapsamında yürütülen faaliyetler olarak kabul edilmiştir (CRESS, 2018).

Sosyal ekonomi, katılımcı yönetimi vurgulayan üçüncü sektör kuruluşlarını kapsarken hem kamu sektöründen hem de özel sektörden farklı bir kâr güdüsü içermektedir. Sosyal ekonomi kuruluşlarının kamu yararına katkıları, "sosyal fayda" kavramıyla ifade edilmektedir. 1990'ların sonlarından itibaren, Fransa'da sosyal ekonomi kavramı, iş entegrasyon işletmeleri, adil ticaret örgütleri ve bazı tipik şirketleri de kapsayacak şekilde "dayanışma ekonomisi" (L'économie Solidaire) kavramıyla birleştirilerek daha kapsayıcı hâle getirilmiştir (European Commission, 2014: 120).

Bu makalede, sosyal ekonominin önemli bir aracı olan sosyal girişimciliğin Türkiye'de gelişmesini sağlamak amacıyla politika önerileri geliştirilmektedir. Makalenin giriş bölümünün akabinde birinci bölümde sosyal girişimcilik kavramının literatürde nasıl tanımlandığı ve sosyal girişimciliğin gelişim dinamikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Türkiye'de sosyal girişimciliğin gelişim süreci ele alınmış ve Türkiye'deki sosyal girişimcilik

ekosisteminin özellikleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise sosyal girişimciliğin yaygınlaşması ve bu alanda kurumsal kapasitenin gelişmesi amacıyla politika önerilerine yer verilmiş; sosyal girişimcilik alanında yapılması gereken yasal düzenlemeler, geliştirilmesi gereken ulusal stratejiler, sosyal ürün talebinin artırılması, sosyal etki finansmanı ile kapasite ve sosyal ağ geliştirme konularında Türkiye'ye yönelik önerilerde bulunulmuştur. Sonuç ve değerlendirmeler bölümünde ise makale çerçevesinde elde edilen bulgular özetlenmiştir.

1. Sosyal Girişimcilik Kavramı ve

Sosyal Girişimciliğin Gelişim Dinamikleri

Sosyal girişimciliğin uzun süredir birçok uygulaması bulunmasına rağmen üzerinde uzlaşmış bir sosyal girişimcilik tanımı bulunmamaktadır. Literatür incelendiğinde sosyal girişimciliği kavramsallaştırmanın güç bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı araştırmacılar sosyal girişimciliğin tanımlanmasının gerekliliğini bile tartışmaktadır. Bu durum sosyal girişimlerin işletme, ekonomi politikaları ve sosyal politika alanlarının araştırma konusu olan karmaşık modeller içermesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal girişimcilik genel anlamda bir sosyal sorunun çözümüne yönelik olarak girişimcilik davranış kalıplarını kullanarak gerçekleştirilen yenilikçi faaliyetler olarak tanımlanabilir. Sosyal girişimler tıpkı geleneksel girişimler gibi ticari faaliyetlerde bulunur ve kâr elde ederler.

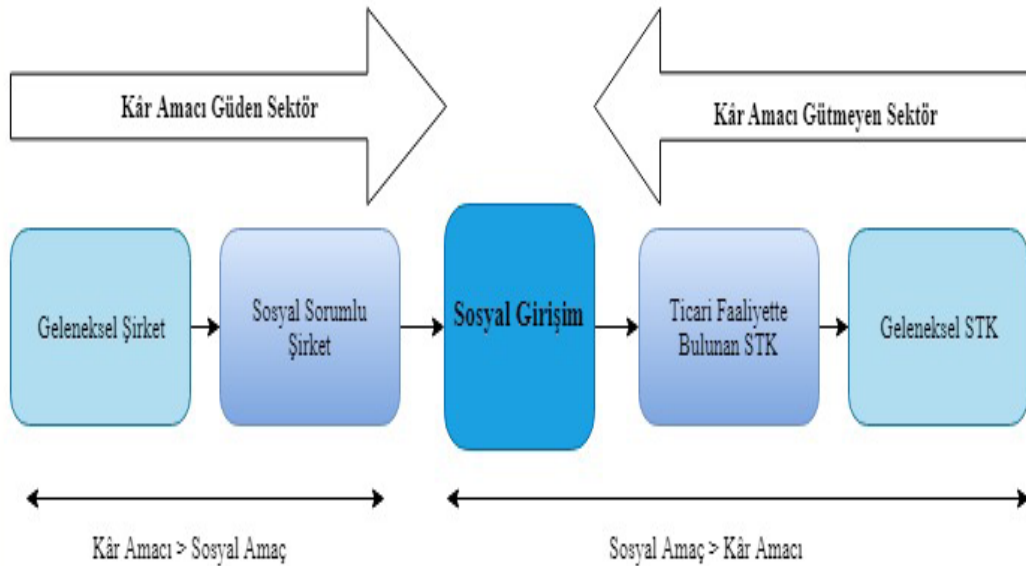
Ancak sosyal girişimleri geleneksel girişimlerden ayıran en önemli özellikleri kâr elde etmenin birincil amaçları olmamasıdır. Diğer bir deyişle sosyal girişimlerin birincil amacı sosyal fayda yaratmaktır. Sosyal fayda amacıyla elde edilen kâr veya gelir yine sosyal etki yaratmak için kullanılır. Sosyal girişimciliğin kesin bir tanımı olmasa da bazı özelliklerine dair hemen hemen tüm araştırmacıların üç temel hususta hemfikir olduğu anlaşılmıştır (Işık, 2016: 83-85). Buna göre sosyal girişimler; sosyal etki/fayda yaratmak için kurulurlar, piyasaya yenilikçi mal ve hizmetler sunarak ticari faaliyette bulunurlar ve kâr dağıtımı yapmazlar. Bu üç ayırt edici özellikleriyle

sosyal girişimler, kurumsal anlamda geleneksel sivil toplum kuruluşlarından (STK) ve ticari işletmelerden, yürüttükleri faaliyetler anlamında sosyal aktivizm ve geleneksel sosyal hizmet sunumundan farklılaşır.

Sosyal girişimcilik kavramını geniş ve dar çerçevede iki farklı şekilde ele almak mümkündür. Dar anlamıyla sosyal girişimcilik, sosyal etki yaratmak amacıyla yenilikçi yöntemlerle yürütülen gelir getirici faaliyetlerdir. Geniş anlamda sosyal girişimcilik, kâr amacı güden ticari sektörde, kâr amacı

gütmeyen (üçüncü) sektörde veya kamusal sektörde gerçekleştirilen yenilikçi, finansal getiri sağlayan ve sosyal değer yaratan faaliyetlerdir (Austin vd., 2006).

Kavramın sosyal bileşeni, sosyal girişimde kâr elde etme güdüsünün yalnızca finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasında kullanılan bir araç olduğunu veya elde edilen kârın dağıtılmayıp yeniden sosyal bir amaca yatırılmasını ifade eder. Diğer bir deyişle Şekil 1’de ifade edildiği gibi sosyal girişimlerde birincil amaç kâr elde etmek değil, sosyal değer yaratmaktır.

Şekil 1: Sosyal Girişimin Sektörel Konumu (Kaynak: Işık, 2016: 88)

Kavramın sosyal bileşeni aynı zamanda toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacı ve toplumsal sorunlara çözüm geliştirme çabasını ifade etmektedir. Kavramın girişimcilik bileşeni ise, sosyal girişimlerin risk alma, sorunları fırsata dönüştürme, kâr arayışı gibi geleneksel girişimci davranışlarıyla faaliyet göstermelerini ifade etmektedir. Bu çerçevede sosyal girişimcilik, toplumsal bir sorunun çözümüne yönelik olarak geliştirilen, girişimcilik esasları ve stratejileri kullanılarak gerçekleştirilen, sürdürülebilirliğin sağlanması veya yeniden sosyal bir sorunun çözümü

için kullanılmak üzere finansal getiri elde edilen sosyal değer yaratma faaliyetleridir.

Sosyal girişimciliğin tanımlanmasında, sektörel konumu ne olursa olsun üzerinde uzlaşılan en önemli kavram yenilikçiliklerdir. Hemen hemen tüm sosyal girişimcilik tanımlarında yenilikçilik vurgusu yapılmaktadır. “Sosyal girişimciler, verimsiz işleyen bir sosyal dengeyi yıkıp yerine yeni bir sosyal denge oluşturma çabasında olan kişilerdir. Verimsiz işleyen sosyal dengedeki aksaklıkları tespit eder, bu aksaklıkları iyileştirmekten öte fırsata dönüştürerek

yeni bir denge oluştururlar” (Martin ve Osberg, 2007). Yeni denge oluşturma sürecinde, sorunun tespiti, çözülmesi, yeni dengenin inşası ve yeni dengenin sürdürülebilirliğinin sağlanması aşamalarının her birinde yenilikçi yöntemlerle hareket ederler.

Sosyal girişimcilik ilk kez Bangladeş'te Grameen Bankasını kuran Muhammed Yunus aracılığı ile dünyaya tanıtılmıştır. Yunus, yoksulların geleneksel teminat kriterlerini sağlamaksızın küçük krediler kullanabileceği yeni bir model üzerinde çalışmıştır (Bornstein, 2009: 17). Model, kredinin birey dışında büyük bir topluluğun ortak sorumluluğuna bağlanması yoluyla tüketim karşılığında değil, yapılması garanti edilen iş karşılığında verilmesi üzerine kurgulanmıştır. Faiz oranları ve borcun geri ödeme sıklıkları da geleneksel bankacılık sisteminden farklı düzenlenmiştir. Bu model, Yunus'un Grameen Bankası'nın temelini oluşturmuştur. (Yunus vd., 2010).

1976 yılında kurulan Grameen Bankası bugün, yüzde 97'si kadın olmak üzere 10,3 milyon borçluya sahiptir. Diğer tüm bankacılık sistemlerinden nispeten daha yüksek olan yüzde 97,06'lık bir geri ödeme oranına sahiptir. (Grameen Bank, 2023). Yunus'un geliştirdiği model dünyaya yayılmış ve 2019 yılı itibarıyla 124 milyar dolarlık kredi ve yüzde 80'i kadın olan 140 milyon adet müşteri portföyüne ulaşmış bulunan mikro finans endüstrisini yaratmıştır (Convergences, 2019: 2).

Yunus'un ilk adımını attığı sosyal girişimciliğin kavram olarak literatüre kazandırılması 1980 yılında Bill Drayton tarafından gerçekleştirilmiştir (Bornstein, 2009:15). Bill Drayton'un öncülüğünde sosyal girişimleri destekleyen ilk kuruluş olan Ashoka 1980 yılında Washington D.C.'de kurulmuştur.

Dünyanın ilk ve en geniş sosyal girişimcilik ağı olan Ashoka günümüzde 95 ülkeye yayılmış ve 4000'den fazla sosyal girişimciyi ağına dâhil etmiştir. Ashoka, sosyal girişimcileri tespit ederek küresel bir destek ağında buluşturan, iş birliği esaslı girişimcilik modellerine ve sosyal girişimcilere yatırım yapan, sosyal girişimcilerin yenilikçi fikirlerini geliştirmeleri için gerekli olan kaynaklara erişimlerini sağlayan bir yapıdır (Ashoka, 2023).

Ashoka'nın kuruluşu ile başladığı düşünülen 40 senelik süreçte sosyal girişimciliğin önemi giderek artmıştır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) kurumları, AB üyesi ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından sosyal girişimcilik, sosyal sorunlarla mücadelede etkin bir yenilikçi politika aracı olarak kabul edilmiştir. Gelişmiş ülkeler sosyal girişimleri, ekonomik büyüme ve küreselleşmenin doğurduğu yeni sosyal sorunlarla mücadele aracı olarak değerlendirirken, gelişmekte olan ülkeler kronikleşmiş sosyal sorunlarının çözümü için yenilikçi bir yaklaşım olarak sosyal girişimciliği ekonomik yapılarına dâhil etmenin yollarını aramaktadır.

Günümüzde sosyal girişimciliğin yarattığı en önemli ekonomik değer istihdam olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal girişimlerin tanım ve kapsamlarının ülkeden ülkeye farklılaşması, uluslararası karşılaştırmaları zorlaştırırsa da bazı ulusal rakamlar sosyal girişimlerin istihdam yaratma fonksiyonunun önemini açıklamaktadır.

Örneğin, Belçika'da sosyal işletmelerdeki toplam istihdam özel sektör istihdamının yüzde 17'sini oluştururken, Fransa'da sosyal girişimleri içeren sosyal dayanışma ekonomisi, 2014 yılı verilerine göre yaklaşık 200.000 kuruluşu kapsamakta; ulusal gelirin yüzde 10'unu aynı zamanda 2,3 milyon adet iş imkânını ifade etmektedir (OECD ve EU, 2017: 57-99).

1.1. Kurumsal Yapı

Dünyadaki sosyal girişimlerin kurumsal yapıları incelendiğinde çok sayıda değişik form ve statünün var olduğu görülmektedir. Sosyal girişimler bazı ülkelerde dernek, vakıf, kooperatif, limited şirket, anonim şirket gibi geleneksel yasal yapılarda şekillenmiştir. Sosyal girişim ekosisteminin daha çok gelişmiş olduğu bazı ülkelerde ise ekosistemin ihtiyaçlarına özel olarak geliştirilmiş yeni formlar bulunmaktadır (Mikado, 2017: 16).

Avrupa ülkelerinin genelinde, sosyal girişimciliğe yasal statü tanınmasına ilişkin temel olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. İlki geleneksel tüzel kişiliklerin kooperatif, STK, şirketler ve benzeri

sosyal işletmelere uyarlanması yoluyla yeni tüzel kişilik yaratılması, ikincisi ise sosyal girişimler için ayrı bir yasal statü oluşturulmasıdır ki bu statü bazı ülkelerde “yasal yeterlilik” olarak adlandırılmıştır. “İtalya, Fransa, Polonya ve Yunanistan tarafından kooperatif yasal formunun adaptasyonu ile sosyal girişimler için ayrı, yeni tüzel kişilik oluşturulmuştur. Diğer taraftan Macaristan, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Portekiz kooperatifleri kapsayan mevcut mevzuatlarında sosyal kooperatifleri (veya kooperatiflerin sosyal amaçlarını) tanımıştır” (European Commission, 2015: 15).

Avrupa ülkelerinin geleneksel yasal formu olan kooperatiflerden farklı olarak İngiltere, sosyal girişimleri bir şirket türü olarak düzenlemiştir. Sosyal girişimler İngiltere’de geleneksel limited şirketler, kooperatif ve yardım kuruluşu (charity) olarak da yapılabılır. Ancak sosyal girişimlere özgü, sayılan formlar dışında ayrı bir tüzel kişilik olarak Toplumsal Fayda Odaklı Şirketler (Community Interest Company/CIC) kurulmuştur (Inform Direct, 2018).

CIC’ler 2005 yılından bugüne kadarki süreçte önemi ve popülerliği sürekli artmış şirketler olup yıllık yüzde 8 gibi büyük bir artış oranıyla 2022 yılı itibarıyla İngiltere’deki toplam sayıları 26.000’e ulaşmıştır (The Office of the Regulator of Community Interest Companies Department for Business, Energy and Industrial Strategy, 2022: 4).

ABD’deki tarihsel gelişime bakıldığında sosyal girişimlerin kooperatif formu ile ilişkilendirilmediği görülmektedir. ABD’de sosyal girişimler için ulusal düzeyde bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak eyaletler düzeyinde sosyal hedefin ve kâr hedefinin bir arada bulunmasına imkân veren, kâr amacı güden formların uyarlanmasıyla oluşturulan “Düşük Kârlı Limited Şirket (Low-Profit Limited Liability Company-L3C), “Kamu Yararı Şirketleri” (Benefit Corporations), “Sosyal Amaçlı Şirket” (Social Purpose Company) gibi üç çeşit tüzel kişilik geliştirilmiştir (Kerlin, 2018).

1.2. Sosyal Sorumlu Kamu İhale Sistemleri

Hükümetlerin satın alımlarını sosyal etki yaratan işletmelerden yapmaları şeklinde uygulanan bir

kamu politikasıdır. Bazı ülkeler hizmet sunumunda yenilikçi metotların yaygınlaştırılması ve doğal olarak sosyal girişimcilerin desteklenmesi amacıyla sosyal girişim niteliği taşıyan kuruluşlardan kamu alımlarını gerçekleştirmektedir.

2013 yılında İngiltere’de yürürlüğe giren ve sosyal sorumlu kamu alımı politikaları açısından önemli bir örnek teşkil eden Sosyal Değer Yasası (Social Value Act), kamu hizmetlerinin ihale edilmesi sürecinde sosyal ve çevresel faydaların da göz önünde bulundurulması hususunu hüküm altına almıştır (GOV.UK, 2021).

Avrupa ülkelerine ilişkin daha geniş kapsamlı bir düzenleme, Avrupa Komisyonu tarafından 2011 yılında “Sosyal Satın Alma” (Buying Social) adlı rehberin yayımlanması ile başlamıştır. Rehber ile sosyal ve çevresel kaygıların yetkili makamların satın alma usulleri ile bütünleştirilmesi amaçlanmıştır (EPSU, 2011). Ayrıca 2014 yılında AB Kamu İhaleleri Yönetmeliği sosyal sorumlu satın alımları kapsayacak şekilde güncellenmiş ve tüm AB üyesi ülkelerin ihale mevzuatlarını bu yönetmeliğe uygun hale getirmeleri istenmiştir.

1.3. Sosyal Etki Yatırımı

Sosyal girişimler yarattıkları sosyal etkiyi sürdürebilmek veya girişimlerini büyütebilmek için tıpkı geleneksel girişimler gibi finansman desteğine ihtiyaç duyarlar. Ekonomik anlamda yatırım, finansal veya finansal olmayan bir varlığın gelir elde etmek amacıyla kullanılmasını ifade eder. Sosyal etki yatırımı ise varlıkların gelirden önce bir sosyal sonuç elde etmek amacıyla kullanılmasıdır. Sosyal etki yatırımında sosyal sonuç birincil getiri; gelir ise ikincil getiridir. Kamu politikaları; hibeler ve kamusal taşınmazların sosyal girişimlere tahsis edilmesi gibi doğrudan destekler ve sosyal etki yatırımı teşvik ederek kolaylaştıran finansal araçlar yoluyla sağlanan dolaylı destekler olmak üzere iki temel yöntem aracılığıyla uygulanmaktadır.

ABD Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen “İnovasyon Yatırım Fonu” (Investing in Innovation Fund), okuldan ayrılma oranlarını azaltmak; liseden mezuniyet ve kolej kayıtları ile okul tamamlama oranlarını artırmak amacıyla yerel düzeydeki eğitim

kurumları ve kâr amacı gütmeyen organizasyonlarca tasarlanan yenilikçi uygulamalara hibe sağlayan bir fondur (U.S. Department of Education, 2023). Diğer bir örnek, İngiltere Dijital, Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı tarafından desteklenen “Milli Piyango Topluluk Fonu” (The National Lottery Community Fund) olup bu kapsamda milli piyangodan elde edilen gelirler sosyal açıdan önemli fikir ve projelere hibe desteği olarak aktarılmaktadır (Community Fund, 2023).

İngiltere'deki yerel kurumlar, taşınmazlarını piyasa değerlerinden daha düşük bir fiyatla toplumsal gruplara devretme yetkisine sahiptir. “Topluluk kaynak transferi” olarak bilinen bu uygulama sayesinde toplumsal grup veya sosyal girişimler gerçek anlamda kamu mülkiyetine sahip olma fırsatını yakalamış olurlar (Boelman vd., 2014: 13). Bu kapsamda Birleşik Krallık'taki birçok yerel otorite, kullanılmayan ya da düşük kapasitede kullanılan spor tesisi, postane, kütüphane gibi yapılarını toplumsal grupların mülkiyetine veya yönetimine bırakmaktadır.

Sosyal etki yatırımını destekleyen bir diğer uygulama da vergi teşvikleridir. İngiltere'de uygulanan “Sosyal Yatırım Vergi İndirimi” kapsamında sosyal girişimlerin daha fazla yatırım elde etmeleri sağlanmaktadır. İngiltere hükümeti, sosyal girişimlere yatırım yapanların o yılki gelir vergisi matrahı üzerinden, yatırım tutarının yüzde 30'u oranında indirim yaparak vergi teşviki uygulamaktadır (Big Society Capital, 2023).

Garanti fonları, gelecek vaat eden ancak teminat varlığı bulunmayan sosyal girişimlerin borçları için devlet tarafından kredi garantisi sunulması şeklinde gerçekleştirilen uygulamalardır. Örneğin, Güney Kore'deki Kredi Garanti Fonu (Korea Credit Guarantee Fund-KODIT) ve İtalya'daki sosyal kooperatifler için oluşturulmuş Garanti Fonu sosyal girişimlerin yükümlülükleri için kredi garantileri sunmaktadır (Inclusive Business, 2016).

Bir diğer finansman aracı olan sosyal etki tahvilleri, genel anlamda bir hizmet sağlayıcı tarafından hedeflenen bir sosyal fayda için yapılan yatırımın, bu sosyal sonucun elde edilmesine bağlı olarak getiri

sağladığı uzun vadeli finansal araçlardır. İlk sosyal etki tahvili İngiltere'de Peterborough Hapishanesinde kısa süreli hapis cezasından tahliye edilen mahkûmların 2010-2015 yıllarını kapsayan hedef dönem sonunda yeniden suç işleme oranlarının azaltılmasını amaçlayan “One Service” adlı kamu müdahalesinin finansmanında kullanılmıştır (RAND Corporation, 2023).

Günümüzde sosyal etki tahvilleri 39 ülkeye yayılmış ve 2023 yılı itibarıyla toplam sayısı 239'a ulaşmıştır. Mevcut verilere göre sosyal etki tahvillerine yatırılan başlangıç sermayesinin toplam tutarı 450 milyon doları aşmaktadır (Brookings, 2023).

2. Türkiye'de Sosyal Girişimcilik Ekosistemi

Sosyal girişimcilik Türkiye'de bugüne kadar yardımlaşma ve dayanışma mekanizmalarıyla çözülmeye çalışılan sosyal sorunlar için iş geliştirme, kapasite artırma ve dezavantajlı kesimleri iş gücüne dâhil etme gibi önemli fonksiyonlarıyla ekonomik ve sosyal kalkınma alanında bir fırsat niteliği taşımaktadır. Nitekim 2001 krizinden sonra derinleşen işsizlik sorununun bir sonucu olarak yardımlaşma ve dayanışma kültürüne dayalı politikalar yerine, istihdam ve büyümeye kalıcı katkılar sunabilecek yenilikçi modellere ihtiyaç duyulmuştur. Sosyal politika alanı, koruyucu ve sosyal yardım mekanizmalarının yanında kapasite geliştirmeye yönelik politika araçlarını da kapsar hale gelmiştir.

Türkiye'de sosyal girişimlerin resmi anlamda kurumsallaşmaları, Ashoka'nın Türkiye'de faaliyetlerine başladığı 2000 yılından itibaren artış göstermektedir. 2015 yılından günümüze kadar geçen dönemde ise sosyal girişim sayısı dikkat çeken bir oranda artış sergilemektedir, bu bağlamda British Council tarafından hazırlanan Türkiye'de Sosyal Girişimlerin Durumu Raporu'na göre, günümüzde toplamda 9.000 adet sosyal girişim kuruluşunun bulunduğu tahmin edilmektedir (British Council, 2019: 29). Söz konusu raporda yer verildiği üzere Türkiye'deki sosyal girişimlerin ortak özellikleri şunlardır:

“Sosyal girişimler çoğunlukla mikro ölçekte faaliyet göstermektedir. Sosyal girişimlerin yaklaşık yüzde 50’si binden az faydalanıcıya, yüzde 12’si 1.001 ila 10 bin, yüzde 14’ü 10.001 ila 100 bin, yüzde 9’u ise 100 binden fazla faydalanıcıya ulaşmıştır. Türkiye’deki sosyal girişim liderleri, genelde gençlerden oluşmaktadır. Liderlerin yüzde 47’si 35 yaşın altındadır. Sosyal girişim liderlerinin veya yöneticilerinin yüzde 55’i kadındır. Sosyal girişimler en çok İstanbul, Ankara ve İzmir’de; Türkiye genelinde ise 23 ilde faaliyet göstermektedir. Türkiye’deki sosyal girişimler çoğunlukla kooperatif, limited şirket veya şahıs şirketi olarak kurulmuştur. Sosyal girişimler en çok eğitim, imalat ve üretim, yaratıcı endüstriler, tarım ve çiftçilik, geri dönüşüm ve çevresel farkındalık, istihdam ve beceri geliştirme sektörlerinde faaliyet göstermektedir” (British Council, 2019: 50-61).

2.1. Türkiye’de Sosyal Girişimciliğin Desteklenmesine Yönelik Merkezi Düzeyde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Türkiye’de sosyal girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesi amacıyla farklı kamu kurum ve kuruluşları tarafından destekler sağlanmaktadır. Merkezi düzeyde, T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı koordinasyonunda, 2014-2020 döneminde yürütülmek üzere nitelikli ve sürdürülebilir istihdam, sosyal korumanın sağlanması, sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele amacıyla oluşturulan İstihdam ve Sosyal Yenilik Programı’nın (Employment and Social Innovation Programme/EaSI) 920 milyon avroluk bütçesinin yüzde 21’i mikro finans ve sosyal girişimcilik bileşenine tahsis edilmiştir. Bileşen kapsamında sosyal girişimlerin finansmana erişimlerini kolaylaştırmak üzere aracı kuruluşlara da destek sağlanması öngörülmüştür. Avrupa Yatırım Fonu (AYF) tarafından finansal aracı kuruluşlarına, mikro finans ve sosyal girişim alanlarında kullanılabilecekleri krediler için garanti sağlanmaktadır. 2018 yılında AYF ile Fibabanka arasında kredi garanti anlaşması imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Anlaşma çerçevesinde, Fibabanka’nın 5.000 mikro işletmeye toplamda 20 milyon avro kredi kullandırması planlanmış; 2020 yılında söz konusu kredi limiti 40 milyon avroya yükseltilmiştir. 2021–2027 dönemi için EaSI, European Social Fund Plus (ESF+) kapsamında yürütülmeye devam etmektedir.

2018 yılı itibarıyla, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programına (SOGEP) sosyal girişimcilik ve sosyal sorumluluk bileşenleri ilave edilmiş, genç işsizliğin azaltılması, istihdam edilebilirliğin artırılması, bölge-içi ve nesil-içi eşitsizliklerin azaltılması gibi yeni hedef ve temalar eklenerek geliştirilmiştir. SOGEP kapsamında sosyal girişimcilere ve sosyal kooperatiflere hibe desteği sağlanmaktadır (STB, 2023).

AB’nin Türkiye’deki Mülteciler için Mali Yardım Fonu II (Facility for Refugees in Türkiye- FRIT II) çerçevesinde, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Dünya Bankası Türkiye tarafından, “Türkiye’deki Mülteciler ve Ev Sahibi Topluluklar Arasında Sosyal Girişimcilik, Güçlendirme ve Uyum Projesi” (Social Entrepreneurship, Empowerment and Cohesion in Refugee and Host Communities in Türkiye Project/ SEECO) yürütülmektedir. Çukurova, Doğu Akdeniz, İpekyolu, Karacadağ ve Dicle Kalkınma Ajanslarının yerel ortaklığında; Adana, Mersin, Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Mardin, Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde uygulanan Proje, hedef bölgelerde mülteci ve ev sahibi topluluklar için kadın ve gençlerin geçim durumlarını iyileştirmeyi ve sosyal uyumlarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (SEECO, 2023).

26 Şubat 2021 tarihinden itibaren dört sene boyunca uygulanması planlanan Projede hedef illerde mülteci ve ev sahibi topluluklarda sosyal girişimcilerin destek hizmetleri ve sosyal girişimlerin kuluçkalanması veya hızlandırılması için alt hibelerin finanse edilmesi öngörülmektedir (STB, 2023).

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak gerçekleşen depremler sonrasında Proje kapsamında “sosyal satın alma” çağrısına çıkılmıştır. Bu kapsamda tekstil, imalat, gıda, sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar ile gerçekleştirilecek sosyal satın alma iş birliği ile kırılğan gruplar eliyle üretilmiş ürünlerin daha geniş pazarlara ulaşmasına aracı olunması ve bu grupların sosyo-ekonomik kalkınmasının sosyal satın alma yoluyla desteklenmesi planlanmaktadır. (SEECO, 2023).

T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan 2012-2016 dönemini kapsayan Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı'nda sosyal kooperatifler ve sosyal girişimlere ilişkin AB uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bu kapsamda Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (ESKGM) koordinasyonunda sosyal kooperatifçilik ve sosyal girişimciliğe ilişkin farkındalık çalışmaları yürütülmüştür. Ayrıca yine ESKGM tarafından geliştirilmiş olan "Sosyal Kooperatifçilik Tanıtım, Eğitim, Geliştirme ve Uygulama Projesi" kapsamında sosyal kooperatiflerin halka tanıtılması çalışmaları yapılmış; bu konuda çalıştaylar ve konferanslar düzenlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2023).

2.2. Türkiye'de Sosyal Girişimciliğin Desteklenmesine Yönelik Bölgesel Düzeyde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Sosyal girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesinde merkezi politikalarla uyumlu olarak geliştirilmiş bir yerel politika mekanizmasının varlığı önem arz etmektedir. Birlikte çalıştıkları kesimlerin dezavantajlı olması ve aynı zamanda mikro ölçekte çalışan işletmeler olması sebebiyle sosyal girişimler, yerel ihtiyaçların karşılanması ve sosyal sorunların çözümünde etkin bir araç olarak değerlendirilmelidir. Sosyal girişimlerin ihtiyaç duyduğu destek mekanizmaları geleneksel destek mekanizmalarının ötesinde yenilikçi ve esnek olmak zorundadır. Türkiye'de kalkınma ajansları, belediyeler ve üniversitelerin sosyal girişimcilik konusundaki çalışmalarının giderek arttığı ve sosyal girişimlere yönelik olarak geliştirilen destek mekanizmalarının çeşitlendiği görülmektedir.

2.2.1. Kalkınma Ajansları

AB istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına uyumlu olarak 26 Düzey 2 bölgede kurulmuş olan kalkınma ajansları hem kurumsal kapasiteleri hem de çeşitlendirilmiş destek mekanizmalarıyla sosyal girişim ekosisteminin gelişmesinde kilit rol oynamaktadır. Nitekim kalkınma ajansları sosyal girişimciliğin desteklenmesinde aktif rol almakta; ağ oluşturma kapasiteleri ile sosyal inovasyon konusunda birçok çalışma yapmaktadırlar.

Ankara Kalkınma Ajansı öncülüğünde sosyal girişimcilik ekosistemi aktörlerini bir araya getirmek; destek vermek ve geliştirmek amacıyla, TED Üniversitesi-İstasyon TEDÜ ve Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ) iş birliğiyle "Sosyal Girişim Ankara" (SGA) adıyla bir platform kurulmuştur. SGA ile ilgili kamu kurumlarının, STK'ların, üniversitelerin, kuluçka merkezlerinin ve sosyal girişimcilerin etkileşiminin artırılmasıyla sosyal girişimcilik ekosisteminin büyütülmesi hedeflenmektedir (İstasyon TEDÜ, 2023).

İstanbul Kalkınma Ajansı, Türkiye'de ilk defa hayata geçirilecek Sosyal Etki Tahvili Programı kapsamında fon sağlamaktadır. Program ile genç işsizliğinin azaltılmasına yönelik bir uygulama gerçekleştirilecek olup uluslararası yatırımcının ön finansman ve danışmanlık sağladığı hizmet sağlayıcılar aracılığıyla, yazılım sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikleri haiz gençler için istihdam odaklı yazılımcı yetiştirme programları uygulanacaktır. Böylece, genç istihdamının artırılması ve teknolojik yetkinlik gerektiren emek piyasasında arz-talep dengesizliğinin azaltılması amacıyla sonuca dayalı ödeme yönteminin uygulanacağı bir program uygulanması planlanmaktadır (İstanbul Kalkınma Ajansı, 2023: 59).

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından 2019 yılında başlatılan Sosyal Girişimcilik Programı (SOGİP) TRB2 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van'da sosyal girişimcilik ile ilgili farkındalığı arttırmak; bu illerde sosyal girişimcilik ekosistemini güçlendirmek ve toplumsal kalkınmaya katkı sunacak sosyal girişimciler yetiştirmek amacıyla uygulamaya konulmuştur. SOGİP kapsamında gençlere yönelik Sosyal Girişimcilik Eğitim Atölyesi, Sosyal Girişimcilik ve Girişimcilik İş Fikri Yarışmaları, Liselerde Sosyal Girişimcilik Farkındalık Eğitimleri, Proje Döngüsü Yönetimi Eğitimleri, Kaynak Geliştirme Eğitim Atölyeleri, Fikir Maratonları (Ideathon), Öğretmenlere Yönelik Sosyal Girişimcilik Eğitici Eğitim ve Mentorluk Desteği sunulmaktadır (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2023).

2.2.2. Belediyeler

Sosyal girişimciliğin desteklendiği ülkelerde belediyeler yerel ekonomiyi canlandırmak, işsizliği azaltmak, çevresel ve sosyal sorunlara çözüm bulmak gibi amaçlar doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu kapsamda belediyeler sosyal girişimcilerle iş birliği yaparak projeler geliştirmekte, kuluçka merkezleri gibi yapılar kurmakta, mentorluk ve danışmanlık hizmetleri sunan destek programları yürütmekte, farkındalık artırma ve eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Türkiye’de de sosyal girişimcilik konusu belediyelerin çalışma gündemine dahil olmaya başlamıştır.

İzmir Konak Belediyesi ve Kentimiz İzmir Derneği ortaklığında hayata geçirilen proje ile Kontak (Konak Teknoloji Araştırma Katılım) isimli bir sosyal girişim kurulmuştur. 6-18 yaş grubundaki çocuk ve gençlere bilimi sevdirmek, bölgedeki dezavantajlı grupların bilimsel etkinliklere katılımını sağlamak gibi amaçlarla çalışan sosyal girişim için Konak Belediyesi mülkiyetinde bulunan Tarihi İstiklal Okulu tahsis edilmiş olup ayrıca İzmir Kalkınma Ajansı tarafından tarihi okulun restorasyonu için mali destek sağlanmıştır (Kontak Yenilikçi Öğrenme Merkezi, 2023).

Eskişehir Tepebaşı Belediyesi tarafından, Almanya’nın Treptow Köpenick Belediyesi ile sürdürülen iş birliği kapsamında “Tepebaşı Sosyal Kuluçka Merkezi” kurulmuştur. Kuluçka merkezinde sosyal girişimler ve STK’lar için fiziki çalışma alanı hizmeti ayrıca, eğitim ve mentorluk desteği sağlanmaktadır (Tepebaşı Sosyal Kuluçka Merkezi, 2023).

Türkiye’de kalkınma ajanslarının mali destek programları ve SOGEP kapsamında desteklenmiş olan Nilüfer Sosyal Girişimcilik Merkezi (Nilüfer Belediyesi, 2023) ve Yüreğir Sosyal Girişimcilik Merkezi (Yüreğir Belediyesi, 2023) gibi belediyeler tarafından açılmış diğer sosyal girişimcilik merkezleri de mevcuttur. Kırklareli Lüleburgaz Belediyesi, İstanbul Küçükçekmece Belediyesi ve Ankara Keçiören Belediyesi sosyal girişimcilik konusunda farkındalık artırma ve eğitim faaliyetleri yürütmektedir (British Council, 2019: 35).

2.2.3. Üniversiteler

Sosyal girişimcilik ekosisteminde önemli rol oynayan üniversiteler, kuluçka merkezi ve inovasyon merkezi niteliğindeki yapılar aracılığıyla veya sosyal girişimcilik dersleri ve ödül programları yoluyla sosyal girişimciliğe ilişkin birçok faaliyet yürütmektedir.

İstanbul Kültür Üniversitesi ve Kadir Has Üniversitesi müfredatlarına sosyal girişimcilik dersini dahil etmiştir. Özyeğin Üniversitesi, TED Üniversitesi, Okan Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi gibi birçok vakıf üniversitesi müfredata ek olarak kuluçka programları ve araştırma merkezleriyle sosyal girişimciliği desteklemektedirler (British Council, 2019: 38).

Türkiye’de sosyal girişimcilik alanında çalışan üniversitelerin çoğunluğu vakıf üniversitesi olmakla birlikte devlet üniversiteleri tarafından da çeşitli sosyal girişimcilik faaliyetleri desteklenmektedir. ASBÜ bünyesinde kurulan Sosyal İnovasyon Merkezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesinde yer alan Sosyal İş Birlikleri Bölgesi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Abdullah Gül Üniversitesi içerisinde kurulan Gençlik Fabrikası, sosyal inovasyon ve sosyal girişimcilik alanında faaliyet gösteren yapılar arasında yer almaktadır. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi sosyal girişimcilik ödül programları uygulamaktadırlar.

3. Türkiye’de Sosyal Girişimciliğin

Kurumsallaşması Üzerine Öneriler

Bu bölümde Türkiye’de sosyal girişimciliğin kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi amacıyla yasal düzenlemeler, ulusal strateji geliştirilmesi, talep artırıcı politikalar, sosyal etki finansmanı ile kapasite ve farkındalık geliştirme alt başlıkları altında öneriler sunulmaktadır.

Yasal Düzenlemeler: Avrupa ülkelerinde sosyal girişimciliğe ilişkin yasal düzenlemelerde eğilim genel olarak sosyal girişimciliğin niteliğine en uygun görülen kooperatiflerin “sosyal kooperatif” adı altında yeniden düzenlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Hemen hemen tüm ülkelerde “sosyal kooperatif”

tüzel kişiliği ayrı bir yasal ve kurumsal çerçevede düzenlenmiştir. Türkiye'deki sosyal girişimler öncelikle ticari işletme, daha sonra kooperatif olarak örgütlenmektedir. Dolayısıyla, geçmiş yıllarda T.C. Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen sosyal kooperatif farkındalık çalışmalarının devam ettirilmesi gelecekte yürürlüğe girebilecek bir yasal düzenlemeye altlık teşkil etmesi bakımından önemlidir. Sosyal kooperatif tüzel kişiliğinin yasal olarak ayrı bir kategoride düzenlenmesinin gerekli olduğu düşünülmeyle birlikte, Fransa'daki yasal düzenleme benzeri, sosyal girişimlerin tercih ettikleri mevcut kurumsal yapılara sosyal girişim statüsünün eklenmesinin de sosyal girişimlerin örgütlenmesini kolaylaştıracak düzeyde yeterli olacağı değerlendirilmektedir.

Ulusal Strateji: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) koordinasyonunda "Ulusal Sosyal Girişimcilik Stratejisi" oluşturulması önerilmektedir. Strateji kapsamında yasal düzenlemeler, sosyal etki finansmanı, kapasite geliştirme ve destekleyici kamu politikaları tüm kamu paydaşlarının katılımıyla tasarlanmalıdır. SBB koordinasyonunda hazırlanan strateji dokümanının Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politika Kuruluna sunulması sonrasında oluşturulan politika belgesine uygun olarak tüm bakanlıklar, üniversiteler ve STK'ların hazırlayacakları eylem planları ile sosyal girişimcilik, tüm sektörleri ve tüm paydaşları kapsayan bir politika anlayışıyla iş birliği içinde desteklenebilir.

Talep Artırıcı Politikalar: Sosyal girişimlerin pazara erişimlerinin (müşteri bulmalarının) kolaylaştırılması; gelirlerinin artırılması ve geleneksel girişimlerle rekabet edebilir büyüklüğe ulaşmaları anlamında, sosyal girişimlerin sundukları mal ve hizmetlere yönelik talebin artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda, aşağıdaki politikalar önerilmektedir.

- Sosyal sorumlu kamu alımları ile sosyal girişimlere yönelik talebin artırılması için Kamu İhale Kanunu'na sosyal etki yaratan işletmelerden de alım yapılmasını teşvik eden hükümler eklenmesi gerekmektedir. Mevcut durumda yerli malı üreten istekliler lehine uygulanabilen

fiyat avantajının sosyal ve çevresel etki yaratan işletmelere de uygulanması önerilmektedir.

- Sosyal girişimlerin çok geniş bir sektörel yelpazede sürdürülebilir iş modelleri geliştirmeleri sebebiyle kamu kurumlarının sosyal politika ortakları olarak iş yapmaları mümkündür. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı gibi birçok kamu kurumu sosyal politika içerikli hizmet sunumunda, dış kaynak kullanımı (outsourcing) yöntemiyle sosyal girişimlerden faydalanabilir.
- Sosyal girişimlerin ürettikleri ticari mallar, kimi zaman fiyatlarının yüksek olması, çoğunlukla da farkındalık düzeyinin düşük olmasından kaynaklı olarak az talep edilme riskiyle karşı karşıyadır. Tüketicilerin sosyal etki yaratan işletmelerin ticari malları konusunda bilgilendirilmesi gerekir. T.C. Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda, üretimi Türkiye'de yapılan ve perakende satışa konu olan mallara yönelik olarak geliştirilen "Yerli Üretim" logosu benzeri bir logo veya etiket uygulaması sosyal etki yaratan işletmeler için de tasarlanabilir.

Sosyal Etki Finansmanı: Sosyal girişimler, gelişim aşamalarına göre farklı fon kaynaklarına (hibeler, kredi, öz sermaye, garanti fonları vb.) erişime ihtiyaç duyarlar.

Türkiye'de sosyal etki finansmanına yönelik geliştirilebilecek birçok kamusal araç bulunmaktadır. Mevcut durumdaki finansman araçlarının çoğu hibe ve bağış niteliğindedir. Garanti fonları, öz kaynak finansmanı, hisse senedi benzeri finansal araçlar ve sosyal girişim sermayesi gibi yenilikçi finansman araçlarının sayısı oldukça azdır. Bu durum Türkiye'deki sosyal finansman piyasasının henüz başlangıç aşamasında olduğunu göstermektedir. Nitekim sosyal girişimcilik ekosistemi görece gelişmiş olan birçok ülkede, sosyal finansman hibe ve bağışlarla başlamış olup finansal araçların çeşitlendirilmesi daha sonraki aşamalarda gerçekleşmiştir.

Finansal araçlar geliştirilmeden önce piyasa koşullarının iyileştirilmesi faydalı olacaktır. Piyasanın

arz ve talep tarafında yer alan aktörlerin tanıtılması ve bir araya getirilmesi önem arz etmektedir. Kamu kurumları tarafından sosyal etki yaratan kuruluşlar ile sosyal etkiye fon sağlayan kuruluşların tanıtılması ve bir araya getirilmesine yönelik faaliyetler yürütülmelidir. Bu şekilde hem sosyal girişimlerin finansmana erişimi hem de fon sağlayıcıların sosyal etki farkındalığı artırılmış olacaktır. Ayrıca, sosyal girişimlerin yatırım almaya başlamadan önceki dönemlerinde ihtiyaç duydukları danışmanlık maliyetlerinin finanse edilmesine yönelik politika ve destek programları geliştirilmesi sosyal girişimlerin yatırıma hazır hale gelmelerine katkı sağlayacaktır.

Kamu kurumları tarafından sosyal girişimciliğe özgü bir program tasarlanarak veya mevcut programlara sosyal etki yaratan kuruluşların da faydalanıcı olarak dahil edilmesi suretiyle hibe destekleri sunulabilir.

Mevcut durumda kamu hibelerinden, banka kredileri gibi geleneksel finansal araçlara göre daha çok faydalanan sosyal girişimler için hibe finansmanı belirli aşamalarda önemli olmakla birlikte, hibelere bağımlılık sosyal girişimlerin uzun vadeli sürdürülebilirliği ve büyümesinin önündeki en önemli engeldir. Hibe finansmanının sosyal girişimlerin başlangıç ve başlangıç öncesi aşamalarda çok değerli olduğu, ancak güvenilir bir uzun vadeli finansman kaynağına ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Hibe bağımlılığından ticari finansmana geçiş, sosyal girişimlerin uzun vadeli sürdürülebilirliği ve büyümesi için çok önemlidir (OECD, 2016: 60).

Sosyal girişimlerin bir yandan ticari bir yandan da sosyal fayda odaklı kuruluşlar olmaları finansal kaynaklarının çeşitlendirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Sosyal girişimler hem ticari faaliyetlerinden hem de hayırseverlik piyasasının gelirlerinden faydalanan kuruluşlardır. Bu anlamda sosyal girişimler finansman kaynaklarını bağış, hibe gibi hayırseverlerden elde edilen gelirlere bağımlı olmadan ticari faaliyetlerinin sürdürülebilirliğine odaklanarak düzenlemelidirler. Kamu kurumlarınca verilen hibe destekleri de sosyal girişimlerin bu melez yapılarını dikkate alarak sosyal girişimlerin sürdürülebilirliğini güçlendirmeye yönelik olarak tasarlanmalıdır.

Hibeler meşru büyüme veya sürdürülebilirlik beklentileri olan sosyal girişimlere sunulmalıdır. Hibelerden faydalanacak sosyal girişimler ayrıntılı bir ön değerlendirme, izleme ve nihai değerlendirmeye tabi tutulmalıdır (OECD, 2016: 53). Bu kapsamda kuruluş öncesi aşamada bulunan sosyal girişimler için deneysel hibe uygulamaları faydalı olabilir. Mikro seviyede hibeyle desteklenerek kuluçkaya alınan ve kuluçka sürecinden başarıyla çıkan sosyal girişimlere her büyüme aşamasında farklı tutar ve koşullarda mali destek sunulması yoluna gidilebilir. Sosyal etki odağında belirlenecek sonuç göstergelerine (örneğin, istihdam edilen dezavantajlı birey sayısı, kapasite geliştirme faaliyetlerinin sayısı, yenilikçi ürün ve yöntemlere yapılan yatırım tutarı vb.) dayalı koşullu bir hibe programı tasarlanabilir. Bu şekilde sosyal girişimlerin büyüme hedefleri desteklenmiş, girişimcilikleri teşvik edilmiş olacaktır.

Uzun dönemde, sosyal girişimlerle iş birliği içinde, onların başlangıç ve büyüme ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilmiş ve sosyal girişimlerin kamu hibelerine daha az bağımlı hale gelmesine yardımcı olacak yenilikçi finansal araçlarla donatılmış bir sosyal etki finansman kurgusunun geleneksel hibe desteğinden çok daha faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yenilikçi finansal araçlara yönelik olarak Avrupa Yatırım Fonu ve Fibabanka arasında yapılan anlaşma (Dışişleri Bakanlığı, 2018) ile sosyal girişimlere yönelik krediler için oluşturulan garanti fonu uygulamasının benzeri kamu bankaları tarafından da yürütülebilir. Böylelikle sosyal girişimlerin kredibiliteleri ve yatırımcıya erişim imkânları artırılmış olacaktır.

Finansman araçları dışında sosyal girişimlerin finansal durumlarına katkı sağlayacak bir diğer kamu desteği, vergi avantajları aracılığıyla sağlanabilir. Yasal düzenlemeler yapılmak suretiyle sosyal ve çevresel etki yaratan işletmelere özgü bir vergi rejimi tasarlanabilir. Ayrıca İngiltere'de olduğu gibi sosyal ve çevresel etki yaratan işletmelere yatırım yapanlara vergi teşvikleri sunulabilir.

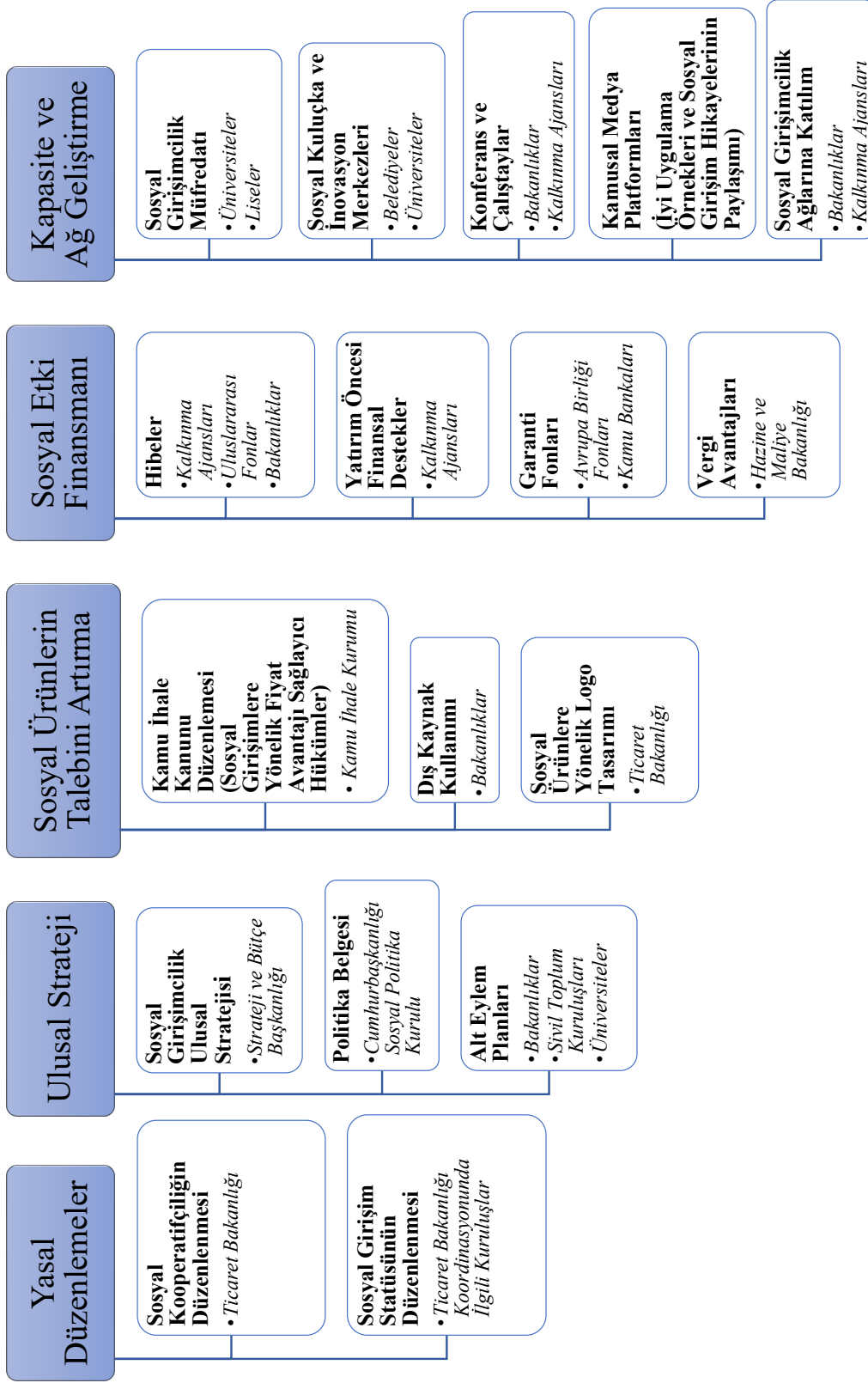
Kapasite ve Ağ Geliştirme: Türkiye'de bulunan sosyal girişim liderlerinin çoğunluğunun genç ve üniversite mezunu olması eğitimli gençlerin sosyal girişimcilik alanına ilgi duyduğunu ve mevcut sosyal girişimlerin

beşerî sermayelerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Gençlere yönelik olarak, öncelikle eğitim sistemi sosyal sorunlara yönelik farkındalık artırıcı politikalarla geliştirilmelidir. Sosyal girişimcilik lise ve üniversite müfredatlarına alınmalı; kuluçka merkezi ve inovasyon merkezi kurumsal yapılar altında sosyal sorunlara çözüm geliştirme becerileri artırılmalıdır. Genç işsizliği Türkiye açısından önemli bir sosyal sorun teşkil etmektedir. Bu kapsamda Şekil 2'de özetine yer verilen kamu politikalarının tasarımında genç işsizliği sorununun özellikle dikkate alınması gerekmektedir.

Günümüzün teknoloji kullanımını temel alan ekonomi anlayışı ile gelişen elektronik ticaret ve sosyal medya ağları genç işsizliğine alternatif bir çözüm olarak her geçen gün önemini artırmaktadır. Türkiye'de genç girişimciler tarafından geliştirilmiş birçok elektronik ticaret ağı mevcuttur. Aynı zamanda sosyal medya yazılımları geliştirerek ticari faaliyette bulunan birçok genç sosyal girişimci bulunmaktadır. Gençlerin sosyal medya kullanım yoğunluğu ve sosyal medya paylaşımlarının tüketici davranışları üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Buradan hareketle sosyal ve çevresel sorumlu ürünlerin de söz konusu platformlarda tanıtılmasına yönelik farkındalık çalışmaları yürütülmelidir.

Böylece genç sosyal girişimcilerin ticari kâra erişimlerinin hızlanması ve karşı karşıya kaldıkları finansman risklerinin azaltılması sağlanabilir. Benzer şekilde sosyal ve çevresel sorumlu elektronik ticaret platformlarının oluşturulması teşvik edilmelidir. Sosyal girişimcilik yapısal olarak gelir elde etmenin zaman aldığı bir girişim türüdür. Dolayısıyla sosyal girişim kuran bir gencin düzenli gelir elde etmesi uzun zaman alabilir. Bu yüzden genç işsizliğini azaltmak amacıyla gençlerin sosyal girişimciliğe yönlendirilmesinde sosyal girişimlerin bu özelliği dikkate alınmalıdır. Sosyal girişim geliştiren gençlere, en azından girişimleri büyüme aşamasına geçene kadar maddi destek verilmesi gençlerin sosyal girişim alanına yönelmesine katkı sağlayabilir. Gençlerin özellikle yerel düzeydeki sosyal sorunları tespit edip, çözüm geliştirmesini teşvik edecek uygulamalar desteklenmelidir. Bu kapsamda belediyelerin genç sosyal girişimci adaylarıyla birlikte çalışması önerilmektedir.

Belediyeler bünyesinde bölgenin sosyal ve çevresel sorunlarının ele alınacağı ve çözüm önerilerinin geliştirilebileceği atölyeler oluşturulması; genellikle yerel düzeyde faaliyet gösterme eğiliminde olan sosyal girişimciler ve adayları için gerekli olan çalışma alanlarının tesis edilmesi ve iş birliği mekanizmasının oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Şekil 2: Sosyal Girişimcilğe Yönelik Kamu Politikası Önerileri (Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Ağ geliştirme politikalarında kamu kurumları aktif rol almalıdır. Tüm aktörleri bir araya getiren merkezi ve bölgesel düzeyde konferans ve çalıştay benzeri organizasyonlar yapılabileceği gibi sosyal girişimciliğe ilişkin küresel düzeydeki ağlara ve organizasyonlara üye olunması ve düzenli katılım sağlanması da mümkündür. Mevcut durumda faaliyetlerini Ankara Kalkınma Ajansının yürüttüğü SGA çalışmasının (İstasyon TEDÜ, 2023) Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Sosyal girişimlerin tanınırlığının ve farkındalığının artırılması amacıyla kamu tarafından desteklenen iyi uygulama örneklerinin ve sosyal girişimci hikâyelerinin paylaşılacağı kamusal medya platformları oluşturulmalıdır. Sosyal girişimciliğin desteklenmesinde, sosyal girişim konusunda çalışan aracı kuruluşların ve sosyal sorumluluk bütçesini sosyal girişimcilik kapsamında değerlendiren özel sektör kuruluşlarının da tanıtılması ve bilinirliğinin artırılması önemli görülmektedir. Sosyal girişimlerin sektörler arası faaliyet gösteren melez yapısına uygun olacak şekilde politika geliştirme süreçlerinde sektörel (kamu, özel ve üçüncü sektör) ayırım gözetilmeksizin sosyal etki yaratmayı kolaylaştıracak mekanizmalar geliştirilmelidir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma kapsamında, tüm dünyada sürdürülebilir kalkınma için önemli bir fırsat olarak değerlendirilen ve kamu politikalarıyla on yıllardır desteklenen sosyal girişimciliğin kavramsal ve tarihsel dinamiklerine açıklık getirilmiş ve sosyal girişimciliğin desteklenmesine yönelik kamu politikaları geliştirilmiştir. Çalışmada sunulan önerilerin hayata geçirilmesi gerek sosyal girişimcilik ekosisteminin güçlenmesi gerekse sosyal girişimlerin ülke şartlarına daha kolay uyum sağlama kapasitelerinin gelişmesinde fayda sağlayacaktır.

Öncelikle Türkiye'de sosyal girişimciliğin tanımlanması ve sosyal girişimlerin yasal bir zemine kavuşması önemlidir. Sosyal kooperatif kavramının, mevzuat kapsamında ayrı bir tüzel kişilik olarak düzenlenmesi sosyal girişimcilik konusunda yapılacak yasal düzenlemelerin ilk aşamasını oluşturacaktır.

İkinci husus, sosyal girişimcilik konusunda ulusal bir strateji oluşturulması ve bu stratejiye uygun olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşları tarafından sosyal girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla eylem planlarının hazırlanmasıdır.

Sosyal girişimlerin hibe, vergi yardımı ve yatırım fonu gibi geleneksel araçlarla desteklenmesi faydalı olmakla birlikte günümüzde sosyal girişimlere yönelik yenilikçi araçlar geliştirilmektedir. Örneğin, İngiltere ve Fransa halihazırda geleneksel araçları kullanmaya devam etmekte bir yandan da sosyal etki tahvili ve öz kaynak finansmanı gibi yenilikçi araçları geliştirmektedirler. İngiltere, özellikle sosyal etki yatırımı hususuna odaklanırken, Fransa hisse senedi benzeri destek araçlarıyla büyük ölçekli projelere odaklanmış görünmektedir.

Türkiye'de de mevcut durumda kamu kuruluşları tarafından doğrudan veya aracılık etme yoluyla uluslararası fonlardan aktarılacak birçok hibe bulunmaktadır. Sosyal girişimciliğin bilinirliğinin artırılması açısından sosyal girişimciliğe özgü kamu hibe programlarının uygulanmasının olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca uzun dönemde, sosyal ve çevresel etki farkındalığının tüm kamusal hibe programlarına entegre edilmesi önerilmektedir. Geleneksel finansman araçları dışında yenilikçi finansal araçların geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektör fonlarının bir araya getirildiği melez araçlar geliştirilmelidir. Yenilikçi finansal araçlar anlamında özel kesim tarafından belli adımlar atılmıştır. Benzeri uygulamaların kamusal finans kuruluşları tarafından da yürütülmesi önerilmektedir. Böylelikle sosyal girişimlerin kredibilitesi ve yatırımcıya erişim imkânları artırılmış olacaktır. Diğer önemli husus, mevcut hibe desteklerinin, yalnızca sosyal girişimlerin finansman ihtiyaçlarına yönelik değil, yatırım öncesi danışmanlık, ölçeklenme ve belki de en önemlisi müşteri bulma ve piyasada rekabet edebilir hale gelme ihtiyaçlarına yönelik olarak kurgulanması gerekliliğidir. Bu kapsamda, sosyal girişimlerin ürettikleri mal ve hizmetlere olan talebin artırılmasına yönelik politikaların finansman anlamında en etkili kamu politikalarından birisi olacağı değerlendirilmektedir.

Sosyal girişimler çok geniş bir sektörel yelpazede sürdürülebilir iş modelleri geliştirmektedir. Bu yönleriyle sosyal girişimcilerin kamu kurumlarının sosyal politika ortakları olarak iş yapmaları mümkündür. Bir sosyal girişimci tarafından geliştirilen mikro ölçekli bir modelin makro ölçekte uygulanan bir kamu politikası haline gelmesi birçok ülkede tecrübe edilmiştir. Bu kapsamda birçok kamu kurumu ve belediye sosyal politika içerikli hizmet sunumunda, dış kaynak kullanımı (outsourcing) yöntemiyle sosyal girişimlerden faydalanmalıdır. Ayrıca, kamu ihale mevzuatında yapılabilecek bir düzenleme ile sosyal sorumlu kamu alımları hususunda kamu kurumları özendirilebilir.

Sosyal girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi amacıyla belli başlı üniversitelerde yürütülen sosyal girişimcilik faaliyetleri çeşitlendirilmeli; sosyal inovasyon ve sosyal girişimcilik alanında faaliyet gösteren yapıların diğer illerde de yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Belediyeler tarafından yerel sorunların çözüme kavuşacağı atölyelerin kurulması ve yerel paydaşların proje ve faaliyetlerinin desteklenmesi sosyal girişimcilik konusunda farkındalığın toplumsal tabana yayılmasına katkı sağlayacaktır.

Bilgilendirme

Çatışma Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu Çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazar tarafından Çalışmada kullanılan araç ve yöntemlerin Etik Kurul İzni gerektirmediği beyan edilmiştir.

Etik Beyanı

Yazar tarafından bu Çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir.

Kaynakça

- Ashoka. "Ashoka Envisions A World in Which Everyone Is a Changemaker", <https://www.ashoka.org/en-tr/about-ashoka>, (Erişim tarihi: 7.03.2023).
- Austin, J. Stevenson, H. Wei-Skillern, J. (2006). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30, 1-22.
- Big Society Capital. "Social Investment Tax Relief", <https://bigsocietycapital.com/impact-report-2020/ecosystem/policy-development/social-investment-tax-relief/>, (Erişim tarihi: 7.04.2023).
- Boelman, V. Kwan, A. Lauritzen, J. K. Millard, J. Schon, R. (2014). Growing Social Innovation: A Guide Policy Makers. A Deliverable of The Project "The Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Building Social Innovation in Europe" (TEPSIE). *Brussels*: European Commission.
- Bornstein, D. (2009). *Dünya Nasıl Değişir? Sosyal Girişimciler ve Yeni Fikirlerin Gücü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- British Council. (2019). Türkiye'de Sosyal Girişimlerin Durumu, İstanbul, 29-61, <https://www.britishcouncil.org.tr/programmes/education/social-enterprise-research>, (Erişim tarihi: 6.03.2023).
- Brookings. "Social and Development Impact Bonds by The Numbers March 2023 Snapshot", <https://www.brookings.edu/research/social-and-development-impact-bonds-by-the-numbers/>, (Erişim tarihi: 7.04.2023).
- Community Fund. "About the National Lottery Community Fund", <https://www.tnlcommunityfund.org.uk/about>, (Erişim tarihi: 8.04.2023).
- Convergences. (2019). Microfinance Barometer 2019. Paris: Convergences, 2, https://www.convergences.org/wp-content/uploads/2019/09/Microfinance-Barometer-2019_web-1.pdf, (Erişim tarihi: 7.04.2023).
- CRESS (Chambre Régionale de l'Économie Sociale et Solidaire). "Charte de l'Économie Sociale", https://www.cressidf.org/wp-content/uploads/2018/06/charte_economie_sociale.pdf, (Erişim tarihi: 20.05.2023).
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. "DAKA Sosyal Girişimcilik Programı ile Lise ve Üniversite Gençliğini Geliştirmeye Devam Ediyor.", <https://www.daka.org.tr/haberler/664>, (Erişim Tarihi:17.05.2023).
- European Public Service Union (EPSU). "New EC Buying Social Guide: A Giant Step for The EC, A Small Step For Sustainable Procurement", <https://www.epsu.org/article/new-ec-buying-social-guide-giant-step-ec-small-step-sustainable-procurement>, (Erişim tarihi: 7.04.2023).
- European Commission. (2014). A Map of Social Enterprises and Their Eco-system in Europe-France. *London*: ICF Consulting Services.
- European Commission. (2015). A Map of Social Enterprises and Their Eco-systems in Europe Synthesis Report. *Luxembourg*: European Union.
- GOV. UK. "Social Value Act: Information and Resources", <https://l24.im/7cP>, (Erişim tarihi: 20.05.2023).
- Grameen Bank. "About Grameen Bank", <https://grameenbank.org/about/introduction>, (Erişim tarihi: 6.03.2023).
- Inclusive Business. "10 Policy Tools That Governments are Implementing to Spur Social Enterprise", <https://www.inclusivebusiness.net/ib-voices/10-policy-tools-governments-are-implementing-spur-social-enterprise>, (Erişim tarihi: 8.03.2023).
- Inform Direct. "Advantages and Disadvantages of a Community Interest Company", <https://www.informdirect.co.uk/company-formation/community-interest-company-cic-advantages-disadvantages/>, (Erişim tarihi: 20.05.2023).
- Işık, V. (2016). *Çalışmanın Evrimi ve Sosyal Girişim*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- İstanbul Kalkınma Ajansı. (2023). İstanbul Kalkınma Ajansı 2022 Yılı Faaliyet Raporu, İstanbul, 59, <https://www.istka.org.tr/media/133607/istanbul-kalk%C4%B1nma-ajansı%C4%B1-2022-faaliyet-raporu.pdf>, (Erişim tarihi: 17.05.2023).
- İstasyon TEDÜ. "Sosyal Girişim Ankara Web Sitesi Yayında", <https://www.istasyon.tedu.edu.tr/post/sosyal-giri%C5%9Fim-ankaraweb-sitesiyay%C4%B1nda>, (Erişim tarihi: 17.05.2023).
- Kerlin, J. A. (2018). Social Enterprise: What the U.S. and European Experience Can Teach Us and Where to Now? *Non-profit Quarterly*, 32-37.
- Kim, D., and Lim, U. (2017). Social Enterprise as a Catalyst for Sustainable Local and Regional Development. *Sustainability*, 9 (8), 1-15.
- Kontak Yenilikçi Öğrenme Merkezi. "Biz Kimiz?", <https://kontaktan.org.tr/tanısalm/>, (Erişim Tarihi: 28.04.2023).
- Martin, R. L., and Osberg, S. (2007). Social Entrepreneurship: The Case for Definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5 (2), 28-39.
- Mikado. (2017). Sosyal Finansman Rehberi. *İstanbul*: KUSIF.
- Nilüfer Belediyesi. "Nilüfer Sosyal Girişimcilik Merkezi", <https://www.nilufer.bel.tr/kategoriler/tesisler/egitim-bilim-teknoloji-mekanlari/nilufer-sosyal-girisimcilik-merkezi6FW32>, (Erişim tarihi: 20.05.2023).

- OECD (2016). Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise: Creation Unlocking the Potential of Social Enterprises in Croatia, Local Economic and Employment Development (LEED). *Paris*: OECD.
- OECD and EU (2017). Boosting Social Enterprise Development: Good Practice Compendium, Local Economic and Employment Development (LEED). *Paris*: OECD.
- RAND Corporation. “Evaluating the World’s First Social Impact Bond”, <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/social-impact-bonds.html#key-lessons>, (Erişim tarihi: 20.05.2023).
- SEECO (Social Entrepreneurship, Empowerment and Cohesion in Refugee and Host Communities in Türkiye Project). “Proje Hakkında”, <https://seeco.gov.tr/proje-hakkinda-i-1914>, (Erişim tarihi: 30.04.2023).
- SEECO (Social Entrepreneurship, Empowerment and Cohesion in Refugee and Host Communities in Türkiye Project). “Sosyal Satın Almayı Destekleme Çağrısı”, <https://l24.im/yjHt>, (Erişim tarihi: 30.03.2023).
- STB (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). “Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı”, <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/strateji-belgeleri>, (Erişim tarihi: 20.05.2023).
- STB (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). “Türkiye’deki Mülteciler ve Ev Sahibi Topluluklar Arasında Sosyal Girişimcilik, Güçlendirme ve Uyum Projesi (Social Entrepreneurship, Empowerment and Cohesion in Refugee and Host Communities in Türkiye Project-SEECO)”, <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/uluslararası-projeler/01167b>, (Erişim tarihi: 9.04.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “AB’nin İstihdam ve Sosyal Yenilik Programı Kapsamında Türkiye’de İlk Kez Mikro İşletmelere Kredi Garanti Desteği Sağlanacak”, https://www.ab.gov.tr/easi-programi-mikrofinans-ve-sosyal-girisimcilik-bileseni-icin-araci-kurulus-belirlendi_51383.html, (Erişim tarihi: 5.03.2023).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. “Genel Müdürlüğümüzce Sosyal Kooperatifler Mevzuatı ve İyi Uygulama Örnekleri Çalışma Ziyareti Gerçekleştirildi”, <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/haberler/genel-mudurlugumuzce-sosyal-kooperatifler-mevzuati-ve-iyi-uygulama-ornekleri-cali>, (Erişim tarihi: 8.04.2023).
- Tepebaşı Sosyal Kuluçka Merkezi. “Kuruluş Hakkında”, <http://kulucka.tepebasi.bel.tr/kurumsal.asp>, (Erişim Tarihi: 8.04.2023).
- The Office of the Regulator of Community Interest Companies Department for Business, Energy and Industrial Strategy (2022). Annual report 2021-2022, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1096530/cic-22-05-community-interest-companies-annual-report-2021-2022.pdf, (Erişim tarihi: 8.04.2023).
- UN (United Nations). “Take Action for the Sustainable Development Goals”, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>, (Erişim tarihi: 17.05.2023).
- U.S. Department of Education. “Investing in Innovation”, <https://oese.ed.gov/offices/office-of-discretionary-grants-support-services/innovation-early-learning/investing-in-innovation-i3/>, (Erişim tarihi: 17.03.2023).
- WHO (World Health Organization). “Millennium Development Goals”, <https://l24.im/lwXuk6U>, (Erişim tarihi: 17.05.2023).
- Yunus, M., Moingeon, B., and Lehmann-Ortega, L. (2010). Building Social Business Models: Lessons from the Grameen Experience. *Long Range Planning*, 43 (2-3), 308-325.
- Yüreğir Belediyesi. “Yüreğir Sosyal Girişimcilik Merkezi Açılışa Hazırlanıyor”, https://www.yuregir.bel.tr/Sayfa/2432/YUREgIR_SOSYAL_GIRISIMCILIK_MERKEZI_ACILISA_HAZIRLANIYOR, (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

KALKINMA AJANSLARI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü

Mustafa Kemal Mahallesi Dumlupınar Bulvarı (Eskişehir Yolu 7. km)
2151. Cadde No:154/A 06530 Çankaya/Ankara

